

۱۵

فصلی از مجلد سوم گزارشهای باستان شناسی

تلاش در راه خدمت بآثار ملی
و
امید بآینده

نگارش

سید محمد تقی مصطفوی

رئیس باستان شناسی

۱۳۳۴

چاپخانه دولت فی پارس

اسکن شد

۱۵ = تلاش در راه خدمت با آثار ملی

و

امید به آینده

نگارش

سید محمد تقی مصطفوی

رئیس باستان شناسی

تلاش در راه خدمت بآثار ملی

باستانشناسی ایران وظائف خطیر بس فراوان و گوناگون برعهده دارد که طبعاً در حال حاضر تنها قسمت بسیار مختصری از ضروری ترین و مهمترین آنها را انجام میدهد و با توجه بآنچه در ظرف سالهای گذشته در مورد این عامل مهم تاریخ و فرهنگ واقعی ایران که یکی از ارکان قومیت و ملیت مردم این مرز و بوم بشمار میرود معمول گردیده است میتوان امیدوار بود که شیفتگان خدمت در راه این هدف تابناک در آینده بیشتر بتوانند در رشته های مختلف آن بمقصد خود نائل آیند و گامهای بلندتر بردارند.

چون درمجلد حاضر قسمتی از ثمره مطالعات و زحمات همکاران باستانشناسی بنظر دوستداران این رشته خدمت فرهنگی میرسد نگارنده مناسب دیدم در آخرین فصل آن به نمونه هایی از تلاشها و مجاهدتهائی که در گذشته و حال در راه خدمت بآثار تاریخی بعمل آمده و میآید اشاره نماید و ضمناً شمه از آنچه نیل بانجام آنها در آینده مورد آرزوی علاقمندان واقعی بآثار ملی و همچنین کارکنان باستان شناسی ایرانست مذکور دارد.

در حال حاضر سازمان باستانشناسی ایران را در قبال آنچه باید باشد و عمل نماید میتوان به نهال نوری تشبیه نمود که باید متدرجاً رشد کند و با پایداری در مقابل گزند روزگار نیروی بیشتر بدست آورده بشمر برسد و خدمات محول بخود را (در راه تعمیر و صیانت ابنیه تاریخی - اجرای کاوشهای علمی در ویرانه های ماقبل تاریخ و بقایای کاخهای با عظمت و آثار نهفته در دل خاک ایران که از بس زیاد و فراوانست تعیین حد و حصری برای آنها دشوار بنظر میرسد - تأسیس و توسعه موزه های مختلف تاریخی در تهران و شهرهای دیگر ایران - تهیه عکسها و تدوین و چاپ و انتشارات گوناگون مربوط بآثار باستانی ایران - توجه دادن مردم به اهمیت و نفاست یادگارهای فرهنگی و هنری گذشته کشور) انجام دهد برای اینکه بهتر بتوان منظور از این فصل را ادا نمود مطالب مورد افاده را در سه قسمت بیان میدارد:

قسمت اول

دورنمایی از مجاهدتهای گذشته

گذشته بخوبی نشان میدهد که در راه این خدمت مراحل مفید و مؤثری پیموده شده است لکن در این قسمت بقدری کارهای نا کرده هست که واقعاً بتوصیف و تشریح نمی آید و هرچه سطح فرهنگی عمومی بالا رود اشتیاق و دلبستگی فرزندان ایران بحفظ میراث فرهنگی خود بیشتر میگردد و توقعات روز افزون در این باره پیش میآید تا آنجا که بحق و بجا مجاهدتهائی را که قبلاً در نیل باین مقصود اساسی بعمل آمده است نارسا بدانند و شاید از سرزنش نمودن کسانی که عهده دار خدمت بآثار ملی بوده اند فروگذار ننمایند.

نگارنده بآرزوی چنین روزی درعین حال وظیفه خود دیدم برخی مدارک و نامه ها و گزارشهایی را که چگونگی زحمات و مجاهدتهای مربوط بخدمت در راه آثار تاریخی را نشان میدهد در این مختصر بعرض علاقه مندان برساند و از خدای بزرگ بخواهد که فرزندان ایران را در حفظ مفاخر باستانی و آثار فرهنگ گذشته خود آنطور که شایسته چنین خدمت عزیز و هدف مقدسی است تأیید فرماید و توفیق نیل بخواسته هایشانرا عنایت دارد.

محقق دانشمند آقای جلال همائی استاد دانشگاه که از سالیان دراز پیش از این راجع بابنیه تاریخی اصفهان تحقیقات فراوان کرده با آنچه خود در طول مدت عمر خویش در موطن اصلی گذرانده اطلاعات عمیق و دقیقی جمع آوری و آنها را طی کتاب بسیار جامعی تدوین کرده اند (که امیدوار است زود تر توفیق چاپ و انتشار آن نصیب دانشگاه طهران یا اداره کل باستانشناسی یا مرجع مناسب دیگر بشود) باستناد تحقیقات خویش و قرائن موجود اینطور اظهار نظر مینمایند که در دوران سلطنت فتحعلیشاه قاجار (۱۲۱۲ تا ۱۲۵۰ هجری قمری) مرحوم حاج محمد حسین خان صدر اصفهانی در تعمیر و حفظ کاخها و آثار عهد صفویه اهتمام فراوان بخرج داد و بجزئیّت میتوان گفت که اگر علاقه و دلسوزی آن مرحوم نبود بسیاری از ابنیه صفویه در اصفهان همانوقت از میان میرفت و علاوه بر تعمیر واحیاء

آثار مزبور ابنیه و آثاری هم به سبک آثار صفویه ایجاد نمود از قبیل چهار باغ نو که چهار باغ خواجو هم میخوانند و اکنون موجود است و هفت دست صدری که در مجاورت عمارت هفت دست عهد صفوی بنیاد نهاد و بعداً هر دوی آنها را در سالهای پیش از مشروطه منهدم ساختند - تغییراتی هم که در عمارت هشت بهشت اصفهان داده شده از اقدامات مرحوم حاج محمد حسین خان صدر اصفهانی است.

مرحوم محمد حسنخان اعتمادالسلطنه در کتاب مآثر و الآثار (چاپ تهران ۱۳۰۶ قمری) ضمن باب هفتم مشتمل بر ذکر اقدامات ساختمانی زمان ناصرالدینشاه قاجار (۱۲۶۴ - ۱۳۱۳ قمری) مکرر از تعمیرات آثار تاریخی دوران سلطنت این شهریار نام میبرد و نگارنده فهرست اینگونه تعمیرات را عیناً بشرح زیر از کتاب مزبور نقل مینماید:

« ۱ - تعمیر ابنیه دیوانی اصفهان (که مشتمل بر آثار عهد صفویه بوده است) سال مسافرت موکب همایونی باصفهان در سنه هزار و دویست و شصت و هفت از هجرت سال چهارم از جلوس همایون ... ۲ - بستن بند کنار پل ششتر (شوشتر) در حکومت نواب خانلر میرزا احتشامالدوله و بستن سد نهر هاشم - این دو اثر عظیم اتمامش در سنه هزار و دویست و شصت و هشت سال پنجم جلوس همایون ۳ - تعمیر عمارات دیوانی اصفهان در سنه هزار و دویست و هفتاد و یک سال هشتم از جلوس همایون ... ۴ - تعمیر پل خواجوی اصفهان در همان سال ۵ - تعمیر عمارت هزار جریب اصفهان بدست چراغ علیخان نایبالحکومه اصفهان در همان سال ۶ - تعمیر میدان نقش جهان اصفهان در سنه هزار و دویست و هفتاد و دو سال نهم از جلوس همایون ۷ - تعمیر عمارت عالی قاپوی اصفهان که معظم عمارات است بدست نواب حمزه میرزا حشمةالدوله در همان سال ۸ - تعمیر امامزاده شاهمیر علی حمزه علیه السلام و عمارات تکیه خواجه حافظ علیه الرحمه و شاه داعی الله و باباعلی کوهی در ظاهر شهر شیراز باهتمام نواب طهماسب میرزا مویدالدوله حکمران فارس در سنه هزار و دویست و هفتاد و سه سال دهم از جلوس همایون ۹ - تعمیر گنبد شاه چراغ و حجرات و صحن آن در شیراز بدست حکمران مزبور در همان سال ۱۰ - تعمیر مسجد جامع دارالسلطنه قزوین

در همان سال ۱۱ - تعمیرات کامله و تجدیدات فاضله در روضه حضرت معصومه سلام الله علیها بدست ذوالفقار خان حاکم قم در همان سال ۱۲ - آینه کاری حرم مطهر حضرت رضا سلام الله علیه در همان سال ۱۳ - باز در همان سال مرمت عمارات دیوانی اصفهان خاصه میدان نقش جهان و میدان چهارحوض^۱ که بعضی از آنها از سال سابق شروع شده بود ۱۴ - نصب درب طلا در روضه رضویه زاده الله شرفاً و مزیه که بدست میرزا محمد حسین قزوینی عضدالملک متولی باشی ساخته شده بود در سنه هزار و دو یست و هفتاد شش از هجرت سال سیزدهم از جلوس همایون ۱۵ - تعمیر پل ششتر که از طغیان خراب شده بود بدست حاج علیخان ضیاءالملک والد مولف (اعتماد السلطنه) در سنه ۱۲۷۸ سال پانزدهم از جلوس همایون ۱۶ - ساختن بقعه عین علی وزین علی در آذربایگان بدست عزیزخان

۱ - نگارنده چون از محل میدان چهار حوض اطلاعی نداشتم از استاد دانشمند آقای جلال همائی استفسار نمودم بقراریکه معظم له اطلاع میدهند میدان کوچکی که سابقاً روبروی عمارت تیموری (که اکنون باشگاه لشکر اصفهان است) واقع و بوسیله بازار مسگرها بمیدان نقش جهان مربوط بود و قسمتی از آن ضمن احداث خیابان استانداری (صوراسرافیل) از میان رفت و از باقی مانده آن هم در نتیجه احداث بنای جدید بانک ملی اصفهان اثری باقی نماند بنام میدان چهار حوض خوانده میشد - عمارتی بهمین نام از آثار شاه عباس اول در همان میدان قرار داشت که از یکطرف بمحوطه عمارت تیموری و از طرف دیگر بباغ چهلستون متصل و مربوط میگردد - عمارت مزبور در زمان ظل السلطان تغییراتی پیدا کرد و متدرجاً از بین رفت و آثاری هم اگر باقی بود با محوطه آن ضمن احداث خیابان فوق الذکر معدوم گردید - در شرقی باغ چهلستون که اکنون نیز موجود است بنام - در - چهارحوض یا - در - باغ کاج خوانده میشد زیرا از این در به عمارت و میدان چهار حوض میرفتند و باغ کاج هم که اکنون مقر اداره ژاندارمری است و از اینیه تاریخی قابل توجه اصفهان بوده مخصوصاً حفظ درختهای کاج کهن سال آن بسیار واجب و ضروری میباشد در مجاورت - در - مزبور قرار دارد. بین عمارت فعلی استانداری و باغ چهلستون و باغ کاج و میدان چهارحوض سابق دو عمارت مجلل دیگر هم وجود داشت یکی عمارت سرپوشیده از آثار مرحوم صدر اصفهانی که حاج سیف الدوله آنرا برای عروسی خود تزئین و تکمیل کرد و دیگری عمارت حوضخانه از آثار صفویه - هر دو بنای فوق ضمن انهدام آثار گرانمایه عهد صفویه در زمان مرحوم ظل السلطان از میان رفت و اینک تنها چهارپایه ستون سنگی عمارت سرپوشیده باقی است که آنها را در چهار گوشه حوض چهل ستون قرار داده اند و آقای هنر فر رئیس باستانشناسی اصفهان در نظر دارند آنها را برای حفظ از باران و برف و یخ بندان و غیره بداخل ایوان کاخ چهلستون انتقال دهند.

سردار کل در سنه ۱۲۸۱ از هجرت سال هجدهم از جلوس همایون ۱۷ - مرمت بقعه شیخ محمود شبستری علیه الرحمه هم بدست عزیزخان سردار کل در همان سال ۱۸ - تذهیب ایوان مشهور بایوان طلای ناصری در صحن روضه مقدسه رضویه که باهتمام میرزا محمد حسین قزوینی عضدالملک متولی باشی صورت اتمام یافت در سال نوزدهم جلوس همایون ۱۹ - تعمیر مسجد علی کرخی که از ابنیه عالیه نیشابور است در سنه ۱۲۸۴ از هجرت سال بیست و یکم از جلوس همایون ۲۰ - تعمیر ابنیه و آثار واقع در منزل قدمگاه از گنبد مزین بکاشی معرق و باغ و جدران آن و خیابان و غرس اشجار در همان سال ۲۱ - تعمیر مدرسه میرزا جعفر واقع در مشهد مقدس رضوی در همان سال ۲۲ - تجدید و مرمت مسجد ملک در کرمان که از ابنیه قاوردین چغر بیک سلجوقی است بدست شهابالملک حاکم کرمان در سنه ۱۲۸۵ سال بیست و دوم جلوس همایون ۲۳ - تعمیر و تجدید جمیع عمارات و ابنیه صفویه انارالله براهینهم که در مملکت مازندران است از عمارت های اشرف البلاد و شهر ساریه و بحرالارم بارفروش و غیرها بدست جناب علیرضاخان عضدالملک دام اجلاله العالی در سنه ۱۲۹۲ هجری مطابق بیست و نهم قمری از جلوس مبارک ۲۴ - آینه کاری دارالسیاده از اروقه ملحقه بروضه حضرت رضوی علیه السلام در تولیت نواب والا محمد تقی میرزا رکن الدوله هم در سنه ۱۲۹۹ از هجرت سال سی و ششم قمری از جلوس همایون ۲۵ - صفه سازی و نرده بندی مناره خسروجر در خراسان در سال ۱۳۰۱ ۲۶ - تجدید چند چشمه از پل مشهور بسی و سه چشمه که بر روی رود زنده رود است در همان سال ۲۷ - تعمیر بقعه شیخ مصلح الدین سعدی علیه الرحمه بدست جناب مستطاب میرزا فتحعلیخان صاحب دیوان در همان سال ۲۸ - تعمیر میدان نقش جهان اصفهان بدست حضرت والا سلطان مسعود میرزا ظل السلطان در همان سال ۲۹ - تعمیر عمارت رشک جنان ۱ اصفهان بدست حضرت والا ایضا در همان سال ۳۰ -

(۱) طبق اظهار دانشمند محترم استاد جلال همائی عمارت رشک جنان در کنار ضلع شمالی باغ چهلستون نزدیک سردر اصلی کنونی باغ واقع و مشتمل بر بنای آجری سه طبقه از آثار عهد صفویه بود که دری بکوچه پشت دیوار شمالی چهلستون و دری هم بداخل باغ چهلستون (بقیه پاورقی در صفحه ۳۷۲)

تعمیر بازارچه بلند و کاروانسرای آن که در اصفهان و از مشهورات ابنیه آن سامان است ایضاً بدست حضرت والا در همان سال ۳۱ - غرس و احداث باغ طغرلیه در سال ۱۳۰۲^۱ ۳۲ - تجدید پل خرم آباد که بر سی و شش چشمه مشتمل است^۲ باهتمام میرزا محسنخان مظفرالملک در سال ۱۳۰۳ ... ۳۳ - انشاء

داشت و چون مدتی محل کار ضابط یعنی مأمور دارائی شهر اصفهان بود آنرا رشک جنان ضابط نیز میخواندند - حصار بلند شمالی باغ چهلستون باعث میشد که کوچه پشت آن در زمستان محل گل ولای و یخ بندان و موجب مزاحمت راهگذران باشد - هم حصار بلند آجری و هم عمارت رشک جنان رو بخوابی رفته بصورت متروک و ویران درآمده بود و در آغاز طلوع پهلوی ضمن اصلاح باغ چهلستون بجای کوچه سابق الذکر خیابان سپه را ایجاد و نرده فعلی را احد باغ قرار دادند و بقایای حصار آجری و ویرانه های عمارت رشک جنان هم از میان رفت - در همان موقع قسمتی از حصار غربی باغ چهلستون و دری که در آن سمت قرار داشت و بنام درعراده خوانده میشد (روبرو و قرینه در شرقی باغ چهلستون بنام در چهار حوض یا در باغ کاج که ذکر آن قبلاً گذشت) نیز از صورت قدیم درآمد و بجای آن نرده کنونی ضلع غربی که روبروی کاخ شهرداری اصفهان واقع است و در فرعی بی اهمیت که عجالتاً در آنجا قرار دارد احداث گردید .

(۱) بر بالای در جنوبی برج طغرل (شهر ری) لوحه از سنگ مرمر بطول یا ارتفاع ۱/۰۹ متر و عرض ۰/۹۹ متر نصب است که حکایت از تعمیر برج مزبور بامر ناصرالدینشاه قاجار مینماید - نوشته روی آن بخط نستعلیق برجسته در ده سطر مشتمل بر عبارات زیر است « بسال فرخنده فالی که نوبتی دولت و اقبال سی و شش نوبت در آستان خسرو صاحبقران السلطان بن السلطان والحقان بن الخاقان شاهنشاه خدای پرست رعیت نواز ناصرالدین شاه قاجار خلد الله ملکه و سلطانه نواخت عزم ملوکانه را بتلیم عتبه عرش مرتبه رضویه علیه و علی آبائه الاف التحیه و تفقد حال اهالی مملکت خراسان تصمیم داد و در آن سفر میمنت اثر رای مملکت آرایش چنین اقتضا فرمود که قبور بالیه سلاطین سلف را مشیدتر از قصور عالییه خواقین خلف فرماید افتتاح این قصد سعدش را در مقبره طغرل بیک آل سلجوقی که نخستین ملوک آل سلجوق و در ویرانهای شهر ری مدفون است لایق شمردند بجناب جلالتآب امین السلطان بن امین السلطان که وزارت دربار اعظم و ابنیه دولت و گمرک خانها و خزانه نقدی و جنسی و کلیه مهام دولت برآی صواب نمای او موکول است مقرر شد تا مقرب الخاقان حاج ابوالحسن معمار باشی دیوان عالی را بانجام این امر ملوکانه گماشت مشارالیه جهد مستطیع در ایامی معدود مبذول داشت این بنای رفیع را عمارت کرد جناب معزی الیه بستانی وسیع بر این بنا حائط نموده مسماة بطغرلیه فرمود ابتدای این توجه صفرالمظفر مطابق با قوی ثیل ترکی و اختتام آن مقرونا بالسعادة شهر رجب المرجب این عام سعادت فرجام ۱۳۰۱ کتبه میرزا آقا خمسه عمل عبدالرسول »

(۲) در جنوب شهر خرم آباد پل تاریخی هست که فعلاً قسمتی از آن باقی است تصور می رود مقصود پل مزبور باشد.

پل کشگان^۱ بتوجه واهتمام مومی‌الیه (یعنی مظفرالملک) در همان سال ۳۴- تعمیرات عمده در صحن وصفه تربت شیخ ابویزد طیفور بسطاسی که بهمت امیرالامراء العظام نصرالله‌خان نصرالملک در شهر بسطام سرانجام یافته زمانی که موکب منظور همایونی ثانیاً بسمت اروپا حرکت فرموده وامیر مشارالیه بپرداری اردوئی عظیم مأمور توقف آنحدود بوده است....»

در موقع تدوین این فصل استاد دانشمند جناب آقای دکتر عیسی صدیق توجه اینجانب را به مطالبی چند که در کتاب شرح حال عباس میرزا ملک‌آراء برادر ناصرالدین‌شاه (باهتمام آقای عبدالحسین نوائی چاپ طهران - شهریور ماه ۱۳۲۵) راجع به گنبد سلطانیه مرقوم رفته است جلب فرمودند - جملات زیر از صفحات ۶۶ - ۶۹ کتاب مزبور نقل میگردد :

«..... خلاصه روزیکه شاه وارد سلطانیه شدند^۲ اول تشریف فرمای مسجد قدیم شده بعد از تماشا فرمودند باید این گنبد تعمیر شود حیف است خراب و منهدم گردد بعد سوار شده بعمارت مرحوم فتحعلیشاه تشریف بردند گردش تمام کرده خرابیها را ملاحظه فرمودند و فرمایش رفت که اینجا را باید تعمیر کنی عرض کردم وجه تعمیر از کجا باشد بعد از تأمل فرمودند چهارهزار تومان از بابت وجه نظام سپهسالار قبض بدهد پولی که باید بوجه نظام بدهی مده و تعمیر کن سپهسالار هم قبض داد از عمارت بیرون آمده در رکاب شاه بار دو رفتم.

«..... در خصوص تعمیر قصر سلطانیه میرزا یوسف مستوفی‌الممالک تلغرافی بمن کرد که مبادا بوجه نظام دست بزنیذ زیرا که پول حاضر نداریم با فواج بدهیم تعمیر عمارت بماند بسال دیگر وهرگاه دیناری خرج کنید بحساب شما نخواهد آمد من هم دست بکار نزد.....»

«..... بعد از چند روز خبر مراجعت اعلیحضرت شاه از راه رشت رسید بمحض ورود بانزلی عوض اینکه مادرم مرده بود خلعتی داده مرا از لباس سیاه بیرون آورند تلغرافی بمن کردند که تعمیر عمارت سلطانیه را تا کجا رسانیده‌ای

(۱) نام پل تاریخی در لرستان.

(۲) مقصود ورود ناصرالدین‌شاه به آنجا ضمن عزیمت از طهران به سفر دوم

فرنگستان در سال ۱۲۹۵ قمری است.

جواب عرض کردم مستوفی الممالک بمن نوشت که هر گاه دیناری خرج کنی بحساب نخواهد آمد تعمیر باشد بسال دیگر این جواب باعث تغیر خاطر شاهی گردیده تلغرافی در کمال شدت و غیظ و بدی کرده آخرش فرمودند الان بروید بسلطانیه و مشغول تعمیر شوید از این تغیرات هم خیلی واهمه بر من عارض شد.....»^۱

آنچه از نوشته های فوق معلوم میشود در طول مدت ۵۰ سال سلطنت ناصرالدینشاه مکرر تعمیراتی در ابنیه تاریخی صورت گرفته است همچنین به شهادت کتیبه های مسطور بر دیوار شمالی تالار آئینه (تچر) در تخت جمشید اولین بار خاکبرداری علمی در آن جایگاه معظم تاریخی بعنوان ناصرالدینشاه قاجار در سالهای ۱۲۹۴ تا ۱۲۹۶ قمری مطابق ۱۸۷۵ تا ۱۸۷۷ میلادی توسط شاهزاده معتمد الدوله فرهاد میرزا و فرزندش سلطان اویس میرزا احتشام الدوله فرمانفرمایان فارس با گماشتن چندین هزار عمله صورت گرفته است و در کتب مختلفی که توسط همکاران باستان شناسی در باره تخت جمشید نگاشته شده و نام آنها در قسمت دوم این فصل خواهد آمد توضیح این قسمت مذکور میباشد.

پس از فوت آن شهریار آثار تاریخی رو بویرانی بیشتر رفت - تلگرامی که تصادفاً اینجانب در اصفهان دیدم و در بحبوحه انقلابات بلافاصله پیش از برقراری مشروطیت از طرف مرحوم ظل السلطان بمرحوم عین الدوله صدراعظم وقت مخابره شده است گوشه از وضع اسفناک ابنیه تاریخی اصفهان را نشان میدهد - متن تلگرام مزبور بدینقرار است :

« خدمت حضرت مستطاب اشرف ارفع اسعد والا اتابک اعظم دامت شوکته اگر چه اینمطلب را مکرر عرض کرده ام و ثمری نبخشیده ولی باز هم بر حسب تکلیف عرض میکنم و در عالم بزرگتری و همقطاری از حضور مستطاب والا خواهشمندم بعرض حضور همایون اعلیحضرت اقدس قبله عالم ارواحنا فداه برسانید و جواب صریح صحیحی بفرمائید عمارات و ابنیه دولتی اصفهان که هر یک بناهای تاریخی بود تماماً از عدم مراقبت و تعمیر از میان رفت و عرایضی که در این مدت

(۱) شاهزاده ملک آرا چون اصولاً از جان خود بیم داشت طولی نمیکشد که از زنجان پنهانی بروسیه میرود - بنای سلطانیه هم بدون تعمیر میماند.

باولیای دولت کرده ام سواد آن بالتمام حاضر است که این عمارات وابنيه حیف است منهدم شود باندك مخارجی تعمیر میشود ثمری نکرد تا مرور زمان قهرآ همه را از میان برد حالا ابنیه دولتی اصفهان منحصر شده بهمان چهلستون و باغ کاج^۱ و عمارت اندرونی و بیرونی که باید محل سکناى حکومت باشد در این سنوات تعمیر صحیحی از این عمارات نشده الان حالت آن طوری است که سکونت در آن با خطر و غیر ممکن است نه بیرونی صحیحی دارد نه اندرونی و نه سایر ملزومات هرچه عرض میکنم اثری نمیبخشد لاعلاج چندی است باغ خودم که واقع در الیاران و در حقیقت خارج از شهر است آمده ام سکنا گرفته ام در این جا هم بقدر کفایت خودم و عمله جات نیست مجبوراً چادر زده از اینجا هم بتمام دواير دولتی و حکومتی و قنسولخانه ها و سربازخانه و بانک و غیره و غیره دور است حوادث هم بی خبر وارد میشود وقتی من از شهر و تمام دواير حکومتی دور باشم اگر اتفاقی بیفتد تا جلوگیری شود قهرآ اسباب زحمت کلی فراهم خواهد شد خواه من حاکم اصفهان باشم یا نباشم در شهری مثل اصفهان که همه قسم اهمیت دارد دارالحکومه لازم است این عمارات با حالت حالیه قابل سکناى حکومت نیست وقتی یکی از اجزای خارجه وارد شود برای دولت خوب نیست هر گاه صلاح میدانید یک نفر امینی را معین فرمائید درست ملاحظه این عمارات را بکند هر یک قابل تعمیر است تعمیری بکند و هر یک از میان رفته مجدداً بسازند اگر حالا هم اقدام نشود باز موقع منقضی میشود یک زمستان دیگر که بگذرد خرابی عمارات زیاد تر خواهد شد یک تعمیر صحیحی باید از این عمارات بشود که بتوان در آن سکنی گرفت تکلیف خود را باز در عرض و اظهار دانستم که وقتی مورد ایراد نباشم مکتوباً هم مشروحاً عرض کردم جوابی نرسید هر گاه باید بهمین حالت هم باقی باشد تا بکلی از میان برود من عرضی ندارم در هر صورت محض دولتخواهی عرض میکنم بارواح شاه شهید سعید اصفهان دارالحکومه لازم دارد و اگر حالا اقدام نشود یک زمستان دیگر بکلی

(۱) بطوریکه در ذیل چند صفحه پیش توضیح داد باغ کاج متصل به ضلع شرقی باغ چهلستون با درختهای کاج قدیمی باقی است و محل اداره ژاندارمری اصفهانست.

این عمارت را منهدم خواهد کرد ظل السلطان^۱ تاریخ ۲۱ شهر ربیع الاول ساعت دقیقه یونت ثیل سنه ۱۳۲۴ محل مهر .

(۱) در خرداد ماه سال جاری که نگارنده برای همکاری در تعمیرات ابنیه تاریخی اصفهان در آن شهر بانجام وظایف مربوطه اشتغال داشتم تصادفاً بوسیله آقای اصغر مسعود فرزند جناب آقای اکبر مسعود (صارم الدوله) از تلگرام فوق اطلاع یافته آنرا عیناً بشخصه مشاهده نمودم و رونوشتی از آنرا ضمن یادداشت های خود همراه آورم - پس از آن چون در صدد تهیه فصل حاضر برآمدم ضمن نامه که در تاریخ ۱۶ مرداد ماه سال جاری یکی از دوستان دانشمند خود در اصفهان نوشتم نظر جناب آقای اکبر مسعود را در نقل و انتشار مضمون تلگرام مزبور طی این نشریه جویا شدم - ایشان بدوست دانشمند چنین فرمودند . « بینهایت ممنون و متشکر خواهیم شد که از جناب آقای مصطفوی خواهش کنید تلگراف مرحوم ظل السلطان راجع بجلوگیری از خرابیهای عمارات تاریخی اصفهان را در گزارشهای باستانشناسی خودشان چاپ نمایند و متی باین خانواده بگذارند که مردم بدانند مرحوم ظل السلطان نه اینکه مقدم در خرابی آثار و بناهای قدیمه نبوده است بلکه اقدامات لازم در جلوگیری بعمل آورده و مفید واقع نشده مرحوم ظل السلطان که نمیتوانسته فرمان صادر کند و مخصوصاً صدور فرمان هفت دست و نمکدان و اراضی از آن قسمت رودخانه که این ابنیه در آنجا بوده برخلاف میل مرحوم ظل السلطان و اعتراض شدید ایشان صادر شده است در هر حال گذشته گذشت ولی خوب نیست خلاف حقیقت گفته شود » « نگارنده از لحاظ روشن داشتن وضع ابنیه تاریخی در ادوار سابق مناسب دیدم تلگرام مزبور را نیز در این مورد نقل نماید روزنامه نخبه اصفهان هم در شماره ۱۸ مرداد سال جاری این تلگرام را بچاپ رسانیده عنوان مطلب را چنین نگاشته است . « یک سند زنده و درعین حال تاریخی برخلاف نظر آنهاست که معتقدند مرحوم ظل السلطان روی نقاشیهای کاخ چهلستون و غیره گچ کشیده است تا آنها را از بین ببرد » استاد معظم جناب آقای دکتر عیسی صدیق اظهار میفرمودند که مرحوم غلامحسین غفاری (صاحب اختیار) جهت مرحوم حاج محتش السلطنه (حسن) اسفندیاری و استاد معظم اله حکایت مینموده است که وقتی بفرمانفرمائی فارس منصوب شده بود حین عبور از اصفهان که چند روزی در آنجا توقف نموده است از مرحوم ظل السلطان علت خراب کردن کاخهای صفویه را در اصفهان پرسیده بود - ظل السلطان جواب داده بود بنا های مزبور یکی از عوامل تحریک داوطلبان حکومت اصفهان و وادار کردنشان به اقداماتی بر علیه مشارالیه در طهران بود که وقت و بیوقت بنوعی وسیله فراهم کنند تا بحکومت اصفهان منصوب گردند و البته پس از انهدام ابنیه متعدد تاریخی چون از هر طرف تأثیر ناگوار ایجاد نمود مرحوم ظل السلطان برای حفظ باقی مانده ابنیه مزبور اظهار علاقه کرده است - جناب آقای دکتر صدیق اضافه میفرمودند که یکی از تجار اصفهان مبلغ چهارده هزار تومان برای خراب نکردن یکی از ابنیه تاریخی (ظاهراً عمارت نمکدان) میپرداخت و مرحوم ظل السلطان (بقیه پاورقی در صفحه ۳۷۷)

در عصر مشروطه تا طلوع دوران پهلوی از تعمیر آثار تاریخی اطلاع و خبری نیست و از سال ۱۳۰۰ شمسی بعد متدرجاً توجه و اقدام برای حفظ و تعمیر یادگارهای گذشته آغاز میگردد که در سطور آینده توضیح داده میشود.

اعلیحضرت شاهنشاه فقید که از لحاظ حمیت ملی دارای احساسات پاک و بسیار شدید بودند و در موارد مختلف نسبت بآثار تاریخی ایران اظهاراتی نموده اند که جز قلب تابناک و خون پاک ایرانی عامل دیگری نمیتواند چنین احساساتی بی‌آلایش درباره یادگار شاهنشاهان و مفاخر گذشته این کشور بمنصه ظهور رساند! هنگامی که در دوران وزارت جنگ خود در سال ۱۳۰۱ شمسی قمری برای استقبال مرحوم سلطان احمدشاه قاجار از طهران بعزم بوشهر از تخت جمشید میگذشتند با مشاهده ویرانه های کاخهای شاهنشاهان هخامنشی و وضع اسفناک آنجا مطالبی اظهار داشته اند که اینجانب توانستم از دو قسمت آن اطلاع حاصل نمایم و اینک آن دو قسمت را مذکور میدارد:

نپذیرفته بود - استاد دانشمند جلال همانی نام تاجر مزبور را حاجی محمد ابراهیم ملکالتجار اصفهانی و عمارت مورد نظر را هفت دست معرفی مینمایند - تا آنجا که نگارنده توانسته ام اطلاع پیداکنم و استنباط نمایم علاوه بر سنگین بودن خواب اولیای مرکزی و کوتاه نظریها و بی سامانی کارکشور یکی از عوامل محرك انهدام ابنیه تاریخی اصفهان جهل و طمع ورزی و چشم داشت کارکنان و مباشرین دستگاه حکومت وقت اصفهان باستفاده های مختصر از مصالح این ابنیه بوده است - در سطور سابق ملاحظه کردیم که در زمان ناصرالدینشاه بسیاری از ابنیه تاریخی ایران تعمیر گردید که چند مرحله آن بوسیله ظل السلطان انجام شده است و کتیبه جبهه جنوبی پل خواجه که بخط کوفی بنائی غلط بر کاشی معرق مرقوم گردیده اتمام تعمیر پل مزبور را به سعی نصرالله خان در سال ۱۲۹۰ می‌رساند نمونه از همین تعمیرات میباشد ولی بعداً وضع نامساعد کشور و آشفتگی اوضاع حکومتی ایران منجر باین گردید که ابنیه نفیس اصفهان را هم منهدم نمایند همانطور که در مورد امتیاز حفاری انحصاری شوش نیز بی اطلاعی از اهمیت اسناد و مدارک تاریخی موجب چنین پیش آمدی گردیده و هنوز هم برای آشنا نمودن بسیاری عناصر و حتی متصدیان امور با اهمیت آثار تاریخی وظائف فراوان بسیار سنگین و دشواری در پیش هست.

۱ - نمونه این احساسات معنوی مطلبی است که شاهنشاه فقید در موقع حرکت بخوزستان در آبان ماه ۱۳۰۳ اظهار نمودند . « میرویم یا آخرین نغمه ملوک الطوائفی را از میان برده یا در زیر خرابه های شوش مدفون شوم » (نقل از تاریخ شاهنشاه پهلوی - تألیف آقای حبیب الله نوبخت - چاپ تهران ۴۳ - ۱۳۴۲ قمری صفحه ۱۵۷)

بر روی عکسی که دوست گرامی آقای علی خادم در اختیارم گذاردند و شاهنشاه فقید را در سفر فوق با همراهان بر بالای صفا تخت جمشید نشان میدهد عبارت زیر بخط مرحوم فرج الله بهرامی (دیر اعظم) که رئیس دفتر و از ملازمین شاهنشاه فقید بوده است خوانده میشود: « میفرمایند باید دیوار بکشند که زیاده بر این تخت جمشید را خراب نکنند باید فکر اساسی برای اینجا کرد »

در سال ۱۳۱۱ شمسی که اینجانب بعنوان نماینده گی وزارت فرهنگ در تخت جمشید انجام وظیفه مینمودم و با این سمت با مرحوم پرفسور هرتسفلد و هیئت علمی تخت جمشید سروکار داشتم اعلیحضرت شاهنشاه فقید مسافرتی بفارس و از آنجا بخوزستان نمودند یکی از محترمین شیراز که برای ترتیب توقف و پذیرائی موکب شاهنشاه فقید همراهانش به تخت جمشید آمده بود از کسانی بود که در بازدید کوتاه سابق الذکر اعلیحضرت فقید از آنجا حضور داشت و حکایت میکرد که وقتی آن شاهنشاه در مقابل تخت جمشید پیاده شد و از روی خاکهای پای پلکان بزرگ بالا آمد و مشاهده نمود که بر اثر نبودن دیوار و مستحفظ و مطلقاً متروک بودن این محل راهگذران سوار بر چارپایان خود از پلکانهای تخت جمشید بالا و پائین میروند بسیار آزرده خاطر شده به شخصیت‌های محترم فارس مانند مرحوم سردار عشایر (صولت الدوله) قشقائی و جناب آقای قوام شیرازی اظهار داشته اند کاری کنید اینجا دیواری بسازند و مراقبت شود اینطور چارپایان عبور نکنند و بیش از این به نقوش و آثار لطمه وارد نیاید.

خوشبختانه بطوریکه در سطور بعد خواهد آمد این دستور شاهنشاه فقید درباره تخت جمشید از ۲۵ سال پیش صورت تحقق یافته است.

در سال ۱۳۰۰ شمسی که هنوز که وضع بودجه وزارت فرهنگ طوری نبود که برای تعمیر ابنیه تاریخی محلی فراهم باشد تالار اشرف که از ابنیه تاریخی بسیار زیبنده عهد صفوی در اصفهان است رو بوبرانی میرفت و چیزی نمانده بود که تالار بزرگ و دواطاق جنبین آن که تنها قسمت موجود این بنای تاریخی است از میان برود لذا هیئت وزیران تصویبنامه زیر را صادر و ابلاغ نمودند.

تصویبنامه شماره ۸۱۴۵ هیئت وزراء عظام

نظر باینکه عمارت اشرف که یکی از باشکوهترین ابنیه تاریخی اصفهان است از قرار راپورت رئیس معارف خراب شده و فقط سه اتاق باقی است و نظر باینکه با چهار هزار تومان مخارج ممکن است آن آثار تاریخی را تعمیر و حفظ نمود و برای محل اداره معارف و مدرسه متوسطه تخصیص داد هیئت وزراء بر حسب پیشنهاد وزارت معارف و اوقاف در جلسه ۱۷ اسد تخاقوی ثیل ۱۳۰۰ تصویب نمودند مبلغ یک هزار تومان از محل مالیات غیر مستقیم فخاری پرداخت شود که بضمیمه دوهزار تومان وجه موجود در صندوق مالیه اصفهان از بابت ماهی یکصد تومان اعانه مدرسه علمیه و ایتم که از ابتدای عقرب قوی ثیل تا آخر برج جوزای تخاقوی ثیل تأدیه نشده با نظارت فوائد عامه بمصرف تعمیر عمارت مزبور برسد و کسر خرج تعمیرات آنجا بوسیله اخذ اعانه در محل تکمیل گردد تصویب نامه در کابینه ریاست وزراء ضبط است - سواد تصویب نامه فوق برای استحضار وزارت جلیله فوائد عامه ارسال میگردد - قوام السلطنه - سواد مطابق اصل است - مهر کابینه وزارت فوائد عامه ۱ .

آنچه از ظاهر امر بر میآید تصویب نامه فوق تا حدود شش سال بعد هم اجرا نشده بود زیرا در طلوع دوره پهلوی که ارتش در شهرهای ایران متدرجاً نظم و نسق را برقرار مینمود تا چند سال ابنیه تاریخی سلطنتی اصفهانرا در تصرف داشت و برای ادارات نظامی استفاده مینمود و در حفظ آنها هم مراقبت بعمل میآوردند تا اینکه کم کم برای سازمانهای نظامی ابنیه مورد احتیاج ساخته شد و بتدریج ابنیه تاریخی اصفهان بداره فرهنگ واگذار گشت - تصادفاً ضمن سوابقیکه اینجانب بدست آورده ام رونوشت صورت مجلس تحویل تالار اشرف بداره فرهنگ اصفهان است که ذیلاً نقل مینماید :

(۱) رونوشتی که بدست اینجانب رسیده بشرح بالا رونوشت نسخه است که بوزارت فوائد عامه ارسال نموده بودند و معلوم میشود اساساً کار ابنیه تاریخی باوجودی که کمترین اقدام و عملی برای حفظ و تعمیر آنها صورت نمیگرفته اسماً و ظاهراً هم بوزارت فرهنگ ارتباط نداشته جزء امور مربوط بوزارت فوائد عامه بوده است .

رونوشت صورت مجلس تحویل تالار اشرف و متعلقات آن - مورخه ۲۳
خرداد ماه ۱۳۰۶

عمارت طالار تحویل خانه و اشرف حسب الامر حضرت اجل امارت محترم
لشکر جنوب دامت شوکته تحت مراسله نمره ۷۶۴ - ۱۳۰۶/۳/۱۱ در تاریخ سه
شنبه ۲۳ خرداد ماه ۱۳۰۶ تحویل اداره معارف و اوقاف اصفهان برای محل
مدرسه دولتی متوسطه گردید باستثنای زمین صدری که نباشد با مراجعه بحضرت
اجل تحویل مدرسه و اداره معارف دهند حدود اربعه آن از قرار ذیل است :

وصل بمیدان شاه به ذخیره که در تصرف نظمیه است بعمارت
خورشید به چهل ستون و باغ هشت بهشت^۲

(۱) کلمات واصطلاحات مذکور در اینصورت مجلس عیناً از روی رونوشتی که
در دست بود نقل گردیده است.

(۲) باغ هشت بهشت طبق سند بالا تا سال ۱۳۰۶ به باغ چهلستون و زمین
صدری که متصل بتالار اشرف است میرسید و وسعت قدیم آن حفظ شده بود متأسفانه از آن
بعد در ظرف چند سال قسمت اعظم اراضی آن بدون اینکه احتیاج و اضطراری در میان باشد
و ایجاب چنین کاری را بنماید توسط ورثه مرحومه بانو عظمی (خواهر مرحوم ظل السلطان)
بفروش رفت و منتزع گردید وضع آن اینک طوری است که ضمن گزارش همکار گرامی
آقای هنرفر در صفحات قبل طی فصل جداگانه توضیح داده شده است - در صورتیکه باید
یکی از باشکوهترین و با نزهت ترین اماکن ملی و عمومی شهر تاریخی اصفهان باشد -
رفتاری که بدین ترتیب نسبت به کاخ و باغ هشت بهشت یعنی یکی از آثار بسیار مهم
و نفیس تاریخی عهد شاه سلیمان صفوی (۱۰۲۷ - ۱۱۰۵ هجری) معمول گردیده است
بیش از پیش معلوم میدارد که هنوز تا چه اندازه حتی برخی عناصر و شخصیت‌های صاحب
شان و ذی نفوذ ایران آثار تاریخی کشور را مورد تباهی قرار میدهند و آنچه از ویرانی
دوران ظل السلطان رهائی یافته است با خطرات دیگر روبرو میباشد - کارکنان باستانشناسی
در راه حفظ یادگارهای گذشته میهن عزیز علاوه بر گرفتاریهایی که در بسیاری موارد
از لحاظ امور مالی و بی توجهی متصدیان مربوط دارند از جهات مختلف دیگر هم نیازمند
فداکاری و تحمل بسیاری ناملازمات بوده هستند و از هربابت بایستی از پایداری و مجاهدت
در راه هدف مقدس خود باز نایستند

عمارت خورشید هم که در صورت مجلس فوق نام برده شده و هنوز محل سردرب
آن بهمین اسم بین مردم اصفهان معمول میباشد در مجاورت تالار طویل و نزدیک عالی قاپو
قرار داشته قسمتی از محوطه دبیرستان سعدی کنونی و خیابان جنوبی آن جایگزین عمارت
خورشید میباشد.

اثاثیه طالار اشراف و طالار تحویلخانه

طاق اول : درب پنجره با شیشه دولا بچه چهارچوب

۲ زوج ۴ ۱ ۱

طالار وسط که معروف است بطالار تحویلخانه : درب نیم تنه پنجره آهنی

۲ زوج سه عدد ۴

پنجره شیشه لنگه درب بانضمام چهارچوب و پنجره

۲ ۱

طاق سوم وصل بطالار تحویلخانه : درب نیم تنه درب دولا بچه پنجره آهنی

۲ زوج ۲ عدد ۱ ۴

یازده طاق جنوبی که برای سربازخانه ساخته شده که پنج طاق هر کدام یک جفت درب دارد یکی از این پنج طاق فقط پنجره و چهارچوب داشته .

طویله های وصل بمیدان شاه - طویله اول ۱۴ عدد اخیه سه سنگاب - طویله وصل بطویله اول دارای ۹ اخیه و یکجفت درب بزرگ - طویله وصل بطویله دوم بانضمام سه اخیه و چوبهای آخر - طویله دیگر با چهار اخیه بانضمام فضای پشت طویله ها با دو پنجره خورشیدی تحویل گردید - گاراج که دارای پنج درب بزرگ سه درب رو بمیدان طالار تحویلخانه و دو درب بزرگ رو بمیدان شاه چون قدری اثاثیه از قبیل دوچرخه و غیره در گاراج بود بنا شد پس از چند روز اثاثیه مزبوره را بجای دیگر نقل نمایند .

طاقهای وصل به عالی قابو با سه زوج درب دیگر چهارچوب و یک نیم تنه تحویل گردید .

آنچه سنگ و مصالح در فضای عمارت اشرف و طار تحویلخانه بود بتصرف اداره معارف داده شد .

رئیس ساخلو اصفهان رئیس معارف و اوقاف اصفهان رئیس بیوتات نظامی
امضاء مهر اداره معارف - امضاء امضاء

مدیر مدرسه متوسطه دولتی

امضاء

با توجه به نوشته های فوق میتوان تا حدی به سرنوشت ابنیه تاریخی ایران درسالهای گذشته پی برد و برای اینکه وضع این ابنیه نفیس در آن دوران بهتر از این مجسم گردد مناسب می بیند قسمتی از بیانات شادروان محمد علی فروغی (ذکاء الملک) را که تحت عنوان **مشاهدات و تفکرات درباره آثار ملی در ضمن سفر اصفهان و فارس در تاریخ پنجشنبه ۲۸ اردیبهشت ماه ۱۳۰۶** بدعوت انجمن آثار ملی^۱ اظهار داشته و در رساله شماره ۵ نشریات انجمن آثار ملی^۲ بچاپ رسیده است نقل نماید - فقید مشارالیه در سخنرانی خود پس از ذکر مطالبی درباره نفاست و اهمیت جهانی ابنیه تاریخی اصفهان که ضمن آنها از مسجد شاه و مسجد شیخ لطف الله و میدان نقش جهان و مدرسه چهار باغ و طالار اشرف و پلهای سی و سه چشمه و خواجه نام برده چنین اظهار داشته است :

«..... اما از تفکراتی که از مشاهده این آثار دست میدهد گذشته از محبت و اعجابی که شخص نسبت بصفویه و همت و غیرت و ذوق و سلیقه آنها پیدا میکند نسبت بحالت حالیه آنها نمیتوانم بزبان بیاورم که چه حالی برای انسان دست میدهد و شایسته هم نیست که همه چیز در چنین محضرى گفته شود - همینقدر عرض میکنم بدو من مردد ماندم که عشق و شور و هنرمندی و علو همت مؤسسين و مباشرين و موجدین این آثار را بیشتر مایه حیرت بدانم یا پستی و بی همتی و بی لیاقتی و بی حسی و شقاوت کسانی که اینطور چنین نفایس را مورد بی اعتنائی و بی مبالاتی قرار داده یا راضی بتخریب آنها شده اند و حقیقه^۳ این مسئله برای من معماست که ایرانی که دارای آن ذوق و حس است و این قسم آثار را ایجاد میکند چگونه است که این اندازه در قدردانی نسبت بانها کوتاهی دارد. و در صورتی که این آثار یادگارهای عزیز پدران ما و مفاخر ملی ما و اسباب اعتبار و آبرومندی و شرافت ما در انظار مردم دنیاست چرا ما هیچ قدر و منزلتی برای آنها قائل نیستیم این مساجدی که اسم بردم کاشیهای آنها که هر کدام جواهری است گرانها یک یک میریزد و جای آن سفید میماند بطوریکه شخص باحس چون آنها می بیند گوئی تیر

۱ - در مورد انجمن آثار ملی تلو صفحات بعدی همین فصل توضیحاتی بعرض خواهد رسید.

بچشمش میخورد ولی کسانیکه حفظ و سرپرستی این ابنیه وظیفه دینی و ملی آنها است بهیچوجه متأثر نیستند و در کمال سرفرازی هرروز درین مساجد رفت و آمد میکنند روی آن کاشیها بقدری گرد و خاک نشسته که آب و رنگ بسیاری از آنها دیده نمیشود طاقها و دیوارهای آنها شکست میخورد و کسی غم ندارد عمارات چهل ستون و عالی قاپو تا چندی قبل زباله دان بود و فقط پس از تشکیل قشون جدید که اصفهان یکی از مراکز قشونی گردید صاحبمنصبان اهتنامی کردند و آنها را از ابتذال و نکبت بیرون آوردند^۱ این عمارات چنانکه عرض کردم همه مزین بنقوش و تصاویر بوده ولی در دوره های سابق مثل اینکه آنها را ننگ و عار دانسته باشند روی آنها را گچ کشیده بودند که اخیراً متصدیان حکومت و قشون و قتیکه در صدد احیای آنها برآمده اند بازحمت زیاد آن گچ ها را از روی تصاویر برداشته اند ولی البته از آب و رنگ و جلوه آنها بسیار کاسته شده و بعضی از آنها هم بکلی ضایع بوده که اصلاح و استخلاص آنها ممکن نشده است^۲ - عمارات و قصور متعدد دیگر که از صفویه یادگار بوده باید شرح و تفصیل آنها را در سیاحتنامه های اروپائیان

۱ - بر حسب آنچه تصادفاً اینجانب اطلاع یافتیم احداث نرده باغ چهلستون و نظافت باغ مزبور و کاخ های چهلستون و عالی قاپو در آغاز استقرار ارتش در عهد شاهنشاه فقید در اصفهان مرهون علاقه و جدیت مخصوص تیمسار سرلشگر محمد حسین فیروز که رئیس ستاد لشکر اصفهان در آنوقت بودند میباشد و با وجودی که از ممرهای غیردولتی برای استفاده ارتش فراهم میشد ابنیه مزبور را از صورت ناپسند گذشته خارج کردند و افسران علاقه مند دیگر نیز با ایشان همکاری نموده اند - تیمسار سرلشگر محمد حسین فیروز از اعضاء هیئت مؤسسين انجمن آثار ملی نیز میباشند.

۲ - در مورد خارج کردن نقوش قدیمی چهلستون از زیر گچ آنچه توسط لشکر اصفهان در سالهای قبل انجام گرفته با کمال تأسف باید گفت که کاملاً برخلاف مصلحت این آثار بوده است - زیرا بوسیله نقاشان امروزی بقایای مینیاتورهای عهد صفوی را رنگ آمیزی کرده کیفیت و اهمیت تاریخی آنها را بکلی از میان برده اند و خوشبختانه بفرمان شاهنشاه فقید از ادامه اینکار خودداری کردند - در سالهای بعد برخی علاقه مندان دیگر هم در این باره زحماتی کشیده اند که نتایج مهمی حاصل نشده است - هنگامی که آقای مهندس حسین روانبد بنماینده گی باستانشناسی در اصفهان اشتغال داشتند استادان اصفهان موفقیت خوبی در خارج کردن قسمتهائی از مینیاتورهای که زیر گچ مانده بود بدست آوردند و بدستور آقای مهندس روانبد نمونه های خوبی از این میناتورها را با نصب جامهای شیشه بزرگ بخوبی حفظ نموده اند - از آن پس هم این خدمت مفید ادامه دارد.

که سابقاً باصفهان رفته و آن ابنیه را دیده‌اند خوانند^۱ و تصاویر آنها را دید زیرا که آن ابنیه را چنان منهدم کرده و برانداخته‌اند که جای آنها مثل کف دست صاف است. مسجد جامع که بآن اشاره کردم و جامع خصایص قدمت و کهنگی و مزایای صنعتی می‌باشد چنان خراب شده که عن قریب بجای اینکه محل عبادت و قیام بوظائف دینی باشد مسکن و ماوی جغد و بوم خواهد بود.....»

مرحوم فروغی پس از ذکر قسمتهای بالا ضمن اشاره به کلیسای جلفای اصفهان که همعصر و همزمان با مسجد شاه اصفهان است با تأثر کامل از مقایسه این دو بنا که اولی بصورت نو و سالم باقی مانده دومی رو بویرانی است یاد مینماید و در دنباله ذکر اهمیت آثار تاریخی از لحاظ آبروی کشور و حس ملیت و جلب جهانگردان و غیره به سخنرانی خود چنین ادامه داده است :

« حفظ آثار ملی متوقف براینست که مردم حس و ذوق این کار را داشته باشند و بیدار کردن این حس یکی از وظایفی است که انجمن آثار ملی برعهده دارد و از این راه امیدوار است بمقصود خود برسد همه چیز را نباید از دولت متوقع بود مردم خود باید همت داشته باشند .

« آثار و یادگارهای قدیم ایران منحصر باصفهان نیست بقدری زیاد است که هیچ دولتی به تنهایی ازعهده نگاهداری آنها برنمیآید البته دولت درصدد هست و اقدامات برای این مقصود خواهد کرد اما این کار اداره مخصوص لازم دارد وزارت معارف مقدمات آنرا شروع کرده ولیکن باید وسعت پیدا کند توسعه آن خرج دارد و باید مجلس شورای ملی مساعدت کند و افکار مردم پشتیبان این امر باشد از همه لازمتر اینکه افراد مردم باید خود حافظ این آثار باشند بخاطر دارم که در نقاط عدیده در اروپا باغ عمومی یا موزه و امثال آن دیدم که هیچ مستحفظ نداشت فقط لوحه آنجا نصب و روی آن نوشته بود این محل برای استفاده عموم

۱ - در ذیل نسخه چاپی سخنرانی مرحوم فروغی اشاره شده است که تاریخ و جغرافیا و شرح ابنیه و خصائص اصفهان را مرحوم آقای محمد مهدی جد مرحوم فروغی در کتاب معتبری موسوم به نصف جهان شرح داده لکن آن کتاب هنوز بطبع نرسیده است بطوریکه قبلاً اشاره نمود علاوه بر کتب متعددی که درباره اصفهان نوشته‌اند دانشمند محترم آقای جلال همائی نیز تألیف نفیسی در این باره دارند که امیداست زودتر چاپ آن عملی گردد.

است و باید مردم حافظ آن باشند و فی الحقیقه عموم حافظ آن بودند در مملکت ما مردم حافظ نیستند سهل است مخربند چنانکه نسبت بنقوش تخت جمشید کرده‌اند. « از تخت جمشید و احوال اسفناك آن شرح و بسط نمیدهم - همه آقایان آنرا دیده یا شنیده‌اند آنچه نباید از خرابی و تضييع بسر این بنای معظم بیاید آمده تقریباً تمام نقوش و صور آن ضایع و محو شده معذلك آنچه از آن باقی مانده باحالت حالیه از عجایب آثار روزگار و حفظ آن واجب است - خاکها و کثافت‌هایی که زیر و رو و اطراف آن را گرفته و پر کرده باید پاک کرد خرده ریز های آن را باید جمع آوری نمود برای محافظت آن از دستبرد باید حصاری از مفتول یا میله آهنی یا چوبی کشید و دروازه برای آن قرارداد اشخاص چند برای حفاظت آن باید گماشت و برای آنها در جنب آن آثار خانه باید ساخت و عبور و ورود آنجا را باید در تحت تنظیم در آورد اما این جمله مخارج گراف دارد و نمیدانم چه وقت میسر خواهد شد » سخنرانی فوق نمونه از تأثرات و دلسوزیهای رجال عالیقدر و گرانمایه و علاقه‌مندان حقیقی بمفاخر گذشته ایران عزیز بود و برای چاره اندیشی در همین امر حساس و خطیر ملی در سال ۱۳۰۴ خورشیدی یعنی دو سال پیش از ایراد سخنرانی فوق انجمن آثار ملی تشکیل گردیده جمعی رجال و فضلاء ارجمند گرد هم آمدند و با نبودن وسائل کار و سازمان مسئول تلاشهای فراوان در احترام و حفظ آثار تاریخی بخرج دادند که مهمترین آن تلاشها ایراد سخنرانیهای جامع و مفید از طرف دانشمندان و محققین بلند مرتبه بود که از طرف انجمن هم بچاپ میرسید و در اختیار عموم قرار میگرفت و بدین ترتیب یک قدم اساسی در راه معرفی آثار ذقیمت تاریخی ایران و جلب توجه عموم بآنها برداشته شد.

انجمن آثار ملی تحت ریاست عالیہ اعلیحضرت شاهنشاه فقید رضا شاه پهلوی که پیش از نیل به سلطنت ریاست انجمن را بر عهده داشتند^۱ بخدمات خود ادامه داد و تا سال ۱۳۱۳ که جشن هزاره فردوسی بر گزار و آرامگاه حکیم طوسی افتتاح گردید فعالیتهای مفید خود را دنبال نمود و پس از آن در محاق تعطیل فرورفت تا اینکه در ۱۲ آذرماه ۱۳۲۳ بفرمان مبارك اعلیحضرت همایون شاهنشاهی محمد رضا شاه پهلوی مجدداً تشکیل گردید و خدمات خود را با اجرای اقدامات مربوط به تجدید

۱ - رساله ۱ از نشریات انجمن آثار ملی صفحه ۳ چاپ طهران شهریور ۱۳۰۴

آرامگاه سعدی و احداث آرامگاه مناسب جهت بوعلی سینا و برگزاری جشن هزاره حکیم مزبور انجام داد و تعداد زیادی کتب و نشریات مربوط به آثار بوعلی سینا هم به چاپ رسانید که با سخنرانیها و نشریاتیکه در سالهای اولیه تأسیس خود به چاپ رسانیده است تا کنون بالغ بر سی و یک رساله و یک کتاب میشود و فهرست تمام نشریات مزبور در آخر نشریه شماره ۳۱ انجمن آثار ملی یعنی مجلد دوم جشن نامه ابن سینا شامل خطابه‌های اعضا کنگره ابن سینا بزبان فارسی (چاپ طهران ۱۳۳۴ شمسی - ۱۳۷۴ قمری) ذکر گردیده است و علاقمندان میتوانند بدان مراجعه و استفاده فرمایند و اکنون که این فصل نگاشته میشود (مرداد ماه ۱۳۳۴) قسمتهائی از مجلدات سوم و چهارم جشن نامه ابن سینا شامل نطقها و خطابه‌های دانشمندان عضو کنگره ابن سینا بعربی و زبانهای اروپائی نیز به چاپ رسیده است که پس از اتمام منتشر میگردد.

توضیح در باره اساسنامه و آئین نامه انجمن آثار ملی که طبقاً قسمتی از آن باوظائف مسلم اداره کل باستانشناسی پیوستگی و ارتباط مستقیم دارد در اینجا مورد نظر نیست اجمالاً و بطور نمونه اشاره مینماید که در اساسنامه اولیه انجمن آثار ملی (۱۳۰۴) ضمن ماده ۸ منظورات اولیه انجمن را بشرح ذیل ذکر نموده اند:

۱ - تأسیس یک موزه در تهران

۲ - تأسیس یک کتابخانه در تهران

۳ - ثبت و طبقه بندی آثاریکه حفظ آنها بعنوان آثار ملی لازم است

۴ - صورت برداشتن از مجموعه های نفیس مربوط به کتابخانه یا موزه که در ایران در تصرف دولت یا مؤسسات ملی است - در ماده ۱۱ همان اساسنامه چنین پیش بینی کرده اند:

ماده ۱۱ پس از تأسیس موزه و کتابخانه و تحصیل نتیجه در استخدام متخصصین برای اداره این تأسیسات و پس از ثبت آثار و ابنیه قدیمه و فهرست کردن مجموعه های کتب و آثار صنعتی مملکت انجمن آثار ملی این تأسیسات را بشعبه عتیقات وزارت معارف تحویل داده و خود انجمن بکار خو و مداومت نموده در حفظ و تکمیل تأسیسات مزبور مراقبت و اهتمام مخصوص خواهد داشت...»

آقایان اعضای انجمن آثار ملی که در دوران سلطنت اعلیحضرت فقید عهده دار امور مهم کشور در سمتهای مختلف نخست وزیری و وزارت و سفارت و امثال آن بودند در راه اجرای مرام انجمن بطور مستقیم و غیر مستقیم کوشیدند

و هر چند اداره کل باستانشناسی و موزه ایرانباستان یا کتابخانه ملی یا موزه مردم‌شناسی بصورتیکه اکنون برقرار است از اقدامات رسمی انجمن نامبرده محسوب نمیشود لکن ذکر این نکته مورد دارد که با استفاده از اوضاع و احوال موجود عصر شاهنشاه فقید سه مؤسسه اولی فوق‌الذکر کم و بیش بر اثر علاقه و اطلاع اعضاء قدیمی و اصلی انجمن آثار ملی توسعه یافت و موزه مردم‌شناسی اساساً بوجود آمد و بدین ترتیب اقدام و اهتمام مستقیم همین آقایان در موقع عهده‌داری سمتهای فوق موجب اجرای منظورهای اساسی سابق‌الذکر گردید.

در مورد توسعه یافتن اداره کل باستانشناسی و موزه ایرانباستان و کتابخانه ملی ذکر توضیح مختصری مناسبت دارد - بطوریکه در ضمن نقل ماده ۱۱ اساسنامه اولیه انجمن آثار ملی اشاره شد انجمن مزبور در نظر گرفته بود که پس از تأسیس موزه و کتابخانه اقدامات مربوط بآنها این تأسیسات را به شعبه عتیقات وزارت معارف تحویل دهد بنا بر این پیش از تأسیس انجمن آثار ملی شعبه عتیقات در وزارت معارف آنوقت وجود داشت^۱ و بشرحی که در قسمت دوم این فصل ذکر خواهد شد

۱ - از چگونگی آغاز تأسیس شعبه عتیقات اینجانب اطلاعی نداشتم آقایان رضاقلی رفیع‌الملک و سلیمان سپهبدی که با سابقه‌ترین کارکنان شعبه عتیقات سابق بوده اند چنین حکایت نمودند که فکر تأسیس اداره عتیقات در آغاز مشروطیت از طرف مرحوم صنیع‌الدوله در بین بود ولی بمرحله عمل در نیامد و بعداً در موقع وزارت فرهنگ مرحوم ممتاز‌الملک و سپس زمان وزارت فرهنگ جناب آقای ابراهیم حکیمی (حکیم‌الملک) در سال ۱۳۳۷ قمری (۱۲۹۷ شمسی) اداره عتیقات در عمارت قدیم وزارت معارف در دارالفنون ریاست مرحوم ایرج میرزا جلال‌المالک و عضویت آقایان رضاقلی رفیع‌الملک - سلیمان سپهبدی - مرحوم حیدرقلی شاملو (عون‌الوزاره) صندوقدار موزه زیر خاکی و صدی بیست مالیات عتیقات مرحوم حاج اسدالله شالفروش ارزیاب موزه - مرحوم رضاقلی نوروزی تشکیل گردید و حقوق کارکنان آن از محل صدی ده مالیات عتیقات رو خاکی که صادر میگردد و پولی که بابت پروانه‌های حفاری دریافت میکردند پرداخت میشد پس از دو سال و کسری برای اینکه عایدات حاصل از این راه بصرفه دولت جمع گردد اداره عتیقات را تبدیل بشعبه عتیقات نمودند و کارمند آن منحصرأ مرحوم حیدرقلی شاملو بود که وجوه فوق را تحویل میگرفت و مرحوم حاج اسدالله در هفته دوبار برای ارزیابی اشیاء عتیقه صادراتی به شعبه مزبور سر میزد و مدتی هم شعبه عتیقات با شعبه انطباعات (که از سال ۱۳۱۳ بصورت اداره کل انطباعات یا اداره کل نگارش کنونی درآمد) جمعاً یکی بود و آقای رضا فهیمی ریاست آنها داشتند و آقای مجالدین نصیری بعضویت و کارشناسی در آنجا مشغول بودند و این وضع تا پایان سال ۱۳۰۷ شمسی برقرار بود و توضیحات مربوط بتوسعه بعدی اداره کل باستانشناسی در جای خود بعداً ذکر خواهد گردید.

بعداً بصورت اداره کل باستانشناسی کنونی درآمد - پیش از قانون عتیقات که درآبانماه ۱۳۰۹ بتصویب مجلس شورای ملی رسیده است نیز آئین نامه عتیقات مصوب سال ۱۳۰۳ هیئت وزیران مشتمل بر ۲۹ ماده ملاک عمل شعبه دائرہ عتیقات مزبور بود که متن آن ضمن سالنامه سالهای ۱۰ - ۱۳۱۵ و ۱۷ - ۱۳۱۶ وزارت فرهنگ بچاپ رسیده است و حاوی نکات و نظریات بسیار مفید و قابل توجه میباشد .

موزه ملی ایران نیز در سال ۱۲۹۵ شمسی یا ۱۳۳۵ قمری تأسیس گردیده است و جزوۀ بنام **نظامنامه و کاتالوگ موزه ملی ایران** برای معرفی اشیاء آن چاپ نموده اند که نسخه های متعددی از آن هم اکنون در انبار موزه ایرانباستان موجود است - (چاپ طهران - برج حوت لوی ثیل ۱۲۹۵ شمسی مطابق با شهر جمادی الاولی ۱۳۳۵ قمری) ضمن مقدمه آن توضیحاتی در باره اهمیت و فائده موزه مرقوم رفته است و برای اطلاع از تاریخ و چگونگی تشکیل موزه مزبور چند جمله زیر را برای اطلاع علاقه مندان باین قسمت از همان مقدمه نقل مینماید :

« تا در این اوقات وزارت معارف با حسن توجهات خاصه و مجاهدات مبذوله حضرت آقای مرتضی خان ممتاز الملک وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه (ش - ۱) بتأسیس یکچنین اساس تاریخی که در آتیه خدمات مهمه بملت ایران خواهد نمود توفیق یافته محلی که مخصوص جمع آوری آثار تاریخی و صنعتی ایران است باسم موزه ملی افتتاح کرده و منتظر است عموم افراد ملت ایران از طبقات اشراف و تجار و صنعتگران بوظیفه ملی خویش قیام نموده مساعدت مخصوصی در تکمیل این بنای تاریخی مبذول بدارند تا رفته رفته مملکت ایران هم مانند سایر ممالک متمدنه دارای موزه حقیقی شده مجموعه از آثار تاریخی و نمونه از صنایع یدی فرزندان خود داشته باشد »

موزه ملی بشرح فوق تأسیس گردید و بطوریکه از جزوہ نظامنامه و کاتالوگ آن برمیآید مشتمل بر پانزده پارچه اشیاء عتیقه مفرغی و ۱۵۸ شماره قطعات کاشی و سفال و شیشه عتیقه و ۹ شماره سکه و ۵۴ شماره سلاح قدیم و تفنگ و زره و کلاه خود و سپر و سایر متعلقات سلاح و ۷ شماره مهره و استخوان و سنگ قدیمی و یک مجسمه گچی جدید و ۵ شماره در و تخته و چوب منبت عتیقه و ۸ شماره مرقعات و تصاویر

ش - ۱ - تصویر چوبی مرحوم ممتازالملک مؤسس اولیه موزه بطول ۳۶ و عرض ۳۰ سانتیمتر که در حاشیه‌های اطراف آن بر چوب این جمله را تراشیده‌اند: «تصویر حضرت اشرف آقای مرتضی خان ممتازالملک وزیر معارف و اوقاف مؤسس موزه ملی دام ظلّه العالی - عمل و تقدیمی علی اصغر خان ولد محمد حسین خان کاشانی شاگرد مدرسه قاجاریه بموزه ملی در سن ۱۶ سنه ۱۳۳۵ (قمری)

۱۳۰ شماره منسوجات
مجموعاً ۲۷۰ شماره
اشیاء بوده است و محل
آن در یکی از اتاقهای
بزرگ عمارت قدیم
وزارت معارف که
در قسمت شمال بنای
مدرسه دارالفنون
سابق قرار داشت واقع
بود و پس از خریداری
واهداء کاخ مسعودیه
بوزارت فرهنگ
(توسط اعلیحضرت
شاهنشاه فقید در سال
۱۳۰۴ شمسی) بتلار
آئینه کاخ مزبور
منتقل گردید و در سال
۱۳۱۵ بنای فعلی موزه
ایران باستان انتقال
یافت و قسمتی از اشیاء
مذکور در جزوه
نظامنامه و کاتالوگ
موزه مزبور اکنون هم
ضمن اشیاء موزه ایران
باستان در تلارها
و غرفه های مختلف
بنحوشایسته در معرض

تماشا و مطالعه عموم قرار دارد - بطور نمونه شرح چند شماره را هم از جزوه مورد ذکر در اینجا نقل مینماید :

« نمره ۵۵ - کله قوچ طلائی بوزن ۸۸ گرم از مستخرجات قریه ابراهیم آباد عراق و از صنایع ۵۰۰ تا ۶۰۰ هجری دوره خوارزمشاهیان است - این کله قوچ سرتنگ آبخوری آن دوره بوده و صنعت آن در نهایت ظرافت است .

« نمره ۱۰۸ - دیگ بزرگ حلقه دار سه پایه دار مفرغی بوزن نوزده من و سه چارک که از حوالی خراسان استخراج گردیده و در لبه آن خط کوفی نوشته شده از صنایع ۲۰۰ تا ۳۰۰ هجری است که مقارن اوایل سلطنت صفاریان میباشد - این دیگ را در آن عصر در معابد برای آشامیدن آب و غیره بکار میبردند و بدور آن زنجیری متصل بوده که حامل جامهای از همان جنس یا جنس دیگر بوده عمر آن تا کنون میانه ۱۱۰۰ تا ۱۲۰۰ سال است » (این دیگ اکنون در غرفه آثار عهد سلجوقی بمعرض نمایش گذارده شده است) .

« نمره ۱۶۶ - یک خشت سالم و دو تکه خشت ناقص که از مستخرجات مال امیر بختیاری و هدیه آقای حاجی علی قلی خان سردار اسعد است و در یکی از کنارهای هر یک خط میخی نوشته شده از آثار دوره ۵۸۵ تا ۶۳۵ هجری عصر سلطنت اتابکان است (نقطه که خشت مزبور را از آنجا بیرون آورده اند شهر ایزج پای تخت ایلدگند بوده که حالیه یک قسمت آن بمال امیر بختیاری مشهور است و در آن عصر نظر باینکه هر یک قسمت از مملکت ایران بدست یک طایفه اداره میشد باین جهت خطوط مختلفه شایع بود یک قسمت خط کوفی یک قسمت خط نسخ یک قسمت خط فارسی و یک قسمت خط یونانی می نوشتند و معلوم است در این قسمت خط میخی رواج بوده) .

مقصود از خط میخی که در اینجا اشاره شده است تصور میرود حاشیه مخطوط خشتهای کاشی باشد که چندان بی شباهت بخط میخی نیست و صرف نظر از این قسمت بطوریکه ملاحظه میشود توضیحات دیگر فوق الذکر حاوی اطلاعات مفید و صحیحی میباشد .

« نمره ۱۶۸ - مجسمه سنگی سر آدم هدیه آقای ظهیر الدوله حکمران تهران است که از محله سرقلعه همدان استخراج گردیده و اگرچه محل مزبور باسم اکباتان پایتخت سلاطین پیشدادیان بوده و ممکن است این مجسمه از صنایع همان عصر باشد ولی نظر باینکه هنوز پایه تحقیقات به محل یقین نرسیده این است که بطور صراحت تاریخ صنعت آنرا معلوم نکرده و فعلاً بهمین قدر که آنرا از صنایع دوره قبل از اسلام معرفی کرده قناعت مینماید » (اطلاعات صحیحتر مربوط باین سرمجسمه در کتاب همگتانه تألیف نگارنده (چاپ طهران ۱۳۳۲ شمسی) صفحات ۱۴۰ و ۱۴۱ مذکور میباشد) .

« نمره ۲۰۵ - چهار قطعه چوب صندوق منبت کاری که شرح تاریخی آن در روی یکی از آنها کنده شده از صنایع ۸۹۸ هجری اواخر سلطنت تیموریان است - این پنج نمره آخری که عبارت از سه جفت در و یک جفت تخته معجر (محجر) و یک عدد صندوق چوبی منبت کاری است جزء اشیاء موقوفه و متعلق به بقاع متبرکه که حول و حوش طهران بوده که در چندی قبل احمد علی شهریار و مصیب و سید حبیب و سید رضا باتفاق باجلان و میکائیل ارمنی آنها را از محل خود کنده و سرقت نموده بودند و وزارت معارف بتوسط اداره امنیه آنها را مسترد داشته و مر تکبیین در تحت استنطاق اند »

اینها نمونه هائی از اشیاء موزه ملی درید و تأسیس بود - با ملاحظه جزوه نامبرده (صفحه ۶۰) شماره ۴ مر قعات و تصاویر مشاهده میشود که یک صورت قلمی حضرت مریم از طرف آقای حیدر قلیخان عون الوزاره مدیر کتابخانه معارف به موزه ملی هدیه شده است - بنا براین کتابخانه معارف که بعداً بنام کتابخانه ملی موسوم گردید و بصورت فعلی درآمد پیش از موزه معارف یعنی پیش از سال ۱۲۹۵ شمسی وجود داشته است .

مرحوم عون الوزاره (حیدر قلی شاملو) هم بعداً بمدریت موزه ملی منصوب گشت و تا موقع فوت (۲۵ اسفند ۱۳۱۳) بدین سمت انجام وظیفه مینمود - رحمه الله رحمة واسعة .

با عرض توضیحات بالا بهتروضع مؤسسات سه گانه سابق الذکر یعنی اداره کل

باستانشناسی - موزه ایران باستان - کتابخانه ملی در سالهای پیش معلوم میگردد -
تأسیس موزه مردم شناسی در سال ۱۳۱۶ ضمن سایر اقدامات مفیدی که در دوران
وزارت فرهنگ جناب آقای علی اصغر حکمت انجام یافته صورت گرفته است و انجمن
آثار ملی در دوره دوم تشکیل خود که در سال ۱۳۲۳ عملی گردید ضمن ماده اول
اساسنامه مدون قسمتهای زیر را از جمله هدفهای منظور انجمن ذکر نموده است :
« الف - کمک و همکاری بتکمیل موزه های طهران و شهرستانها
و تأسیس موزه در نقاطی که مقتضی باشد .

ب - کمک و همکاری به تکمیل کتابخانه ملی تهران و تأسیس و تکمیل
کتابخانه های شهرستانها .

ج - کمک و همکاری بتکمیل فهرست آثار ملی .

د - تهیه فهرست مجموعه های نفیس مربوط بکتابخانه یا موزه که در ایران
در تصرف دولت و یا مؤسسات ملی است .

ه - احیای آثار بزرگان ایران و تجلیل نام آنها بوسیله نشر مصنفات
و مؤلفات و ساختن آرامگاه و مجسمه آنها و امثال آن

«

تا حدی که در این فصل گنجایش داشت دور نمائی از وضع آثار تاریخی
در دوران گذشته توضیح داده شد و بشرحی که اشاره نمود از طرف انجمن آثار ملی
در هر حال نسبت به پیشرفت خدمات مربوط باین آثار نهایت علاقه و اهتمام و همکاری
معطوف و مبذول میگردد و نگارنده بمنظور یادآوری خیر از کسانی که با تأسیس
انجمن آثار ملی در راه خدمت مقدس بمفاخر ملی ایران کوشیده اند نام یک عده
از اعضاء هیئت مؤسس انجمن را که اکنون در گذشته اند با طلب مغفرت جهت
ایشان بشرح ذیل زیب این صفحات قرار میدهد :

شادروانان حسن پیرنیا (مشیرالدوله) حسن مستوفی (مستوفی الممالک)
نظام الدین حکمت (مشارالدوله) حسن اسفندیاری (حاج محتشم السلطنه) - محمدعلی
فروغی (ذکاء الملک) - ارباب کیخسرو شاهرخ - محمدعلی فرزین - عبدالحسین
تیمورتاش (سردار معظم خراسانی) فیروز میرزا (نصرت الدوله) - حاج سید نصرالله

تقوی - محمد قزوینی - سرلشگر علی ریاضی - علیرضا قراگوزلو (بهاء الملک) -
دکتر قاسم غنی - صادق صادق (مستشار الدوله) - حسین سمیعی (ادیب السلطنه)
نام آقایانی هم که بعلت مسافرت یا اشتغال زیاد از عضویت هیئت مؤسسين
مستعفی شده اند بدینقرار است :

جنابان آقایان باقر کاظمی (مذهب الدوله) تقی فرمند (ضیاء الملک)
ابوالحسن ابتهاج - تیمسار سپهبد هدایت . ابوالقاسم نجم (نجم الملک)
در صورتیکه نام شریف بعضی آقایان از قلم افتاده باشد چون صورتهای
فوق از روی انتشارات انجمن آثار ملی تهیه شده است اینجانب با تقدیم معذرت تقاضای
عفو مینماید - در حال حاضر هیئت مؤسسين انجمن آثار ملی که بر طبق اساسنامه
جلسات آن مرتباً ماهی یکبار در موزه ایرانباستان یا کتابخانه ملی (و در فصل گرما
در منازل ییلاقی برخی آقایان که دعوت میفرمایند) تشکیل میگردد مرکب
از آقایان مفصله الاسامی ذیل میباشد :

۱ - جناب آقای حسین علاء (رئیس هیئت مؤسسين)

۲ - جناب آقای سید حسن تقی زاده

۳ - جناب آقای ابراهیم حکیمی (حکیم الملک)

۴ - جناب آقای علی اصغر حکمت

۵ - جناب آقای دکتر عیسی صدیق

۶ - جناب آقای علی هیئت (نایب رئیس هیئت مؤسسين)

۷ - تیمسار سپهبد امان الله جهانبانی

۸ - تیمسار سپهبد فرج الله آق اولی (رئیس هیئت مدیره)

۹ - تیمسار سرلشگر محمد حسین فیروز

۱۰ - جناب آقای اللهیار صالح

۱۱ - جناب آقای دکتر غلامحسین صدیقی

۱۲ - جناب آقای دکتر رضا زاده شفق

۱۳ - نگارنده این فصل که طبق تصمیم هیئت مؤسسين بجاننشینی آقای

گدار به عضویت هیئت محترم مزبور و ضمناً وظیفه خزانه داری انجمن مفتخر
گردیده‌ام و در صورت تصویب لایحه تجدید استخدام آقای گدار در مجلسین و بازگشت

ایشان بایران امیدوارم توفیق فرصت انجام خدمت در وظائف مربوط بآثار تاریخی تا حد امکان و شایستگی توأم با فراغت بیشتر نصیب باشد.

تعداد هیئت مؤسسين ۱۵ نفر است و وزیر فرهنگ وقت که در حال حاضر جناب آقای دکتر مهران هستند عضو هیئت مزبور (ش - ۲) میباشند و در دو مرحله

ش - ۲ هیئت مؤسسين انجمن آثار ملی - از راست بچپ جنابان آقایان اللهیار صالح - دکتر عیسی صدیق (صدیق اعلم) - علی هیئت (نایب رئیس هیئت مؤسسين) - سید حسن تقی زاده - حسین علاء (رئیس هیئت مؤسسين) - مؤید ثابتی (سناتور) - تیمسار سپهبد فرج الله آق اولی (رئیس هیئت مدیره) - ابوالحسن صدیقی (استاد هنر - مجسمه ساز) - مهندس هوشنگ سیحون - نگارنده - دکتر محمود مهران (وزیر فرهنگ) - ابراهیم حکیمی (حکیم الملک) - جواد کامبیز (دبیر انجمن)

این عکس در تاریخ سه شنبه ۳۱ مرداد ۱۳۳۴ در باغ ییلاقی جناب آقای حکیمی (حکیم الملک) در نیاوران گرفته شده جناب آقای مؤید ثابتی سناتور - محترم خراسان و آقایان ابوالحسن صدیقی و مهندس سیحون علاوه بر اعضاء انجمن جهت شرکت در مذاکرات مربوط به باغ نادری و آرامگاه و مجسمه نادرشاه افشار در جلسه ماهانه انجمن حضور یافته بودند.

جنابان آقایان علی اصغر حکمت (که در مأموریت سفارت کبری شاهنشاهی در دلهی هستند) و تیمسار سپهبد امان الله جهانبانی (که در مأموریت کمیسیون مرزی ایران و شوروی اشتغال دارند) و تیمسار سر لشکر محمد حسین فیروز (که در مسافرت بودند) و دکتر رضا زاده شفق در جلسه فوق حاضر نبوده اند.

تأسیس انجمن یعنی از سال ۱۳۰۴ تا ۱۳۱۳ و از آذرماه ۱۳۲۳ تا کنون کلیه سروران مکرمی که وزیر فرهنگ بوده‌اند در دوران وزارت خود طبعاً عضو هیئت مؤسسين انجمن آثار ملی هم بوده‌اند.

دانشمند فقید پرفسور ارنست هر تسفلد آلمانی (ش - ۳) در فعالیتهای

(ش - ۳) - شادروان پرفسور هر تسفلد (نفر اول سمت چپ) - این عکس در فروردین ماه ۱۳۱۲ در تخت جمشید گرفته شده است - از راست بچپ پرفسور ارن سوئدی دانشمند باستان شناس و خانم اورا باشادروان سراورل استین باستان شناس شهر انگلیسی و خواهر پرفسور هر تسفلد و دانشمند فقید مشار الیه را نشان میدهد

مفید مربوط بآثار تاریخی ایران از سال ۱۳۰۵ که باین کشور آمده سهم فراوان داشته است و سخنرانیها و مقالات مفید او در سلسله انتشارات اولیه انجمن آثار ملی حائز فایده و اهمیت بسیار میباشد.

همچنین آقای علی هانیبال (ش - ۴) عنصر حساس و دانشمند ایرانی که قلباً و روحاً شیفته آثار فرهنگ گذشته این سرزمین است در راه منویات علاقه مندان بمفاخر تاریخی و همکاری صمیمانه با انجمن آثار ملی از دل و جان کوشیده و هنوز هم از هر جوان تازه نفسی بیشتر در این راه مجاهدت میکند - اینجانب با داشتن افتخار متجاوز از ۲۴ سال افتخار خدمت در راه آثار تاریخی ایران در مقابل این مرد فداکار و عاشق آثار تاریخی ایران که با دارا بودن آنقدر معلومات و آشنائی بچندین زبان مانند بسیاری عشاق و دانشمندان واقعی مطلقاً از ثمرات مادی زندگی بدور و محروم است

سرحرمیت فرود میآورم و برای گواه لزوم چنین احترامی نمونه از احساسات آتشین او را از سخنرانی که در تاریخ ۱۸ خرداد ماه ۱۳۰۶ در تالار وزارت فرهنگ تحت عنوان **تجدید حیات ذوق صنعتی ایران** ایراد نموده و در شماره ۵ نشریات انجمن آثار ملی (چاپ طهران مهر ماه ۱۳۰۶) بچاپ رسیده است زینت افزای پایان قسمت اول این فصل قرار میدهم :

(چند جمله از سخنرانی آقای علی هانیبال در تاریخ ۱۸/۳/۱۳۰۶) .

» در همین

نزدیکی ما در جوار مسجد باشکوه و رامین بسا خانه های روستائی است

که آجر های آنرا از مسجد برداشته اند - صاحبان این خانه ها مباحثات هم میکنند و آنها را سرمایه تبرک میدانند.

ش - ۴ دانشمند محترم آقای علی هانیبال

« معاونین عمده زمانه که ویران کننده این بناهاست و مهمترین دشمنان یعنی خطرناکترین و سهمگین ترین خصم این زیبایی ها در ایران آنتیک فروشان بوده اند چون شغال و چون کفتار در تمام ایران پی شکار نامشروع خویش گردیده اند. گاهی مردم بیچاره نادان را فریب داده و به بهای ارزان اشیاء صنعتی و باشکوه را میخریدند و آنرا در خارج بمبالغ خطیر میفروختند. گاهی بفریب و اغلب باقسام جنایات بر اشیائی که در اماکن مشرفه و مشاهد نگاهداشته شده بود دست مییافتند آنچه را که ممکن بود ببرند میبردند و آنچه را ممکن نبود ببرند خراب میکردند. بناهای مساجد و امامزاده ها را ویران میکردند و کاشیهای آن را از دیوار کنده و درها و پنجره های آن را میبردند. زمین را میشکافتند و بدون اینکه بدانند چه باید کرد اشیاء گران بها را میشکستند و علماء را مجال نمیدادند که نتایج لازمه را از آن بگیرند.

« بدبختانه قسم دیگری از مردم که بواسطه دانائی باز خطا کارتر و گناهکارتر از این آنتیک فروشها بودند و با آنها استعانت و دستیاری میکردند سیاحان بودند که بعنوان یادگار اشیاء تاریخی بناهای مزبوره را بردند چقدر بناها را خراب کرده اند - اخیراً در ورامین روستائیان نقل کردند که چند سال پیش دسته ای از سیاحان در مسجد چادر زده بودند و با نردبانهایی که با خود داشتند قطعه هایی از کتیبه های زیبای مسجد را میکندند چنانکه بکلمه آن بنای مجلل را ناقص کرده اند. « رفتار ایشان شبیه به کسی است که بعنوان یادگار انگشت یا بینی مجسمه ونوس میلورا شکسته ببرد.

« بدین شکل تمام زیبایی های ایران را میبردند و ملت ایران که از شاهکارهای خود محروم میماند طبیعت میبایست ذوق لطیف خود را از دست دهد مخصوصاً از این حیث که مغرب زمین در ازای این داد و دهش ایران را از پست ترین کالای خود که آن را متاع مستعمرات مینامند و از حیث سلیقه قابل نفرت است پرمیکرد و بدین طریق ذوق زیبایی ملت ایران را برهم میزد. « با توجه به گفته های آقای هانیبال گوشه دیگری از وضع اینیه تاریخی ایران در گذشته نمودار و ضمناً احساسات عمیق این دانشمند با ایمان نسبت به هنر و فرهنگ واقعی و حقیقی ایران بهتر محسوس میگردد.

قسمت دوم

از وضع پیشین تا وضع کنونی آثار تاریخی ایران و شمه از تلاشها و اقدامات مربوط بآنها

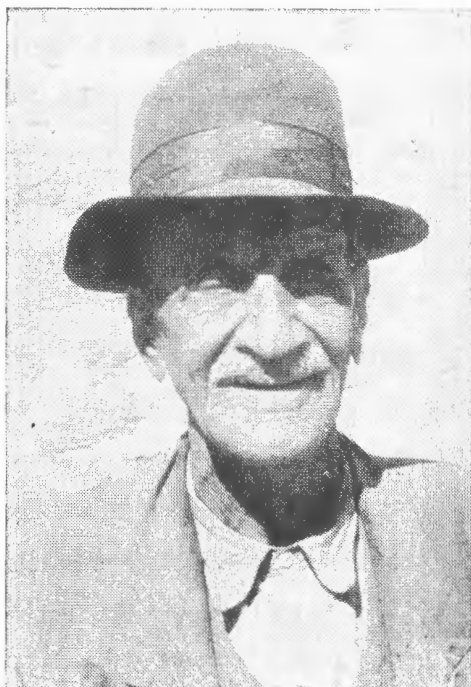
از آنچه در قسمت اول این فصل گذشت تا حدی وضع پیشین آثار تاریخی ایران معلوم گردید و از آن پس تلاش علاقه مندان بخصوص اعضاء انجمن آثار ملی در سرانجام دادن به مفاخر گذشته و یادگارهای ملی ایران ادامه داشت و اقداماتی صورت گرفت و موفقیت‌هایی بدست آمد که نگارنده امیدوارم تا حد اطلاع خود بتدریج امکان بتوانم در قسمت دوم فصل حاضر بعرض برسانم و از کسانی که در راه این خدمت اساسی و هدف مقدس کمکها و همقدمی‌هایی مفید نموده اند یا عمر خود را در این طریق صرف کرده اند یاد نماید.

در ۲۵ مهرماه ۱۳۰۶ (۱۸ اکتبر ۱۹۲۷) مقدمات لغو قرارداد مورخ ۱۶ ذیقعد ۱۳۱۲ (۱۲ مه ۱۸۹۵) و امتیاز نامه مورخ ۱۴ ربیع الثانی ۱۳۱۸ (یازدهم اوت ۱۹۰۰) که بر طبق آنها از طرف دولت ایران هر نوع عملیات حفاری باستانشناسی در سراسر ایران منحصراً بفرانسویان واگذار شده بود فراهم گردید و این محدودیت که از لحاظ علمی باعث تأثر خاطر کلیه دوستداران فرهنگ قدیم کشور باستانی ایران بوده و آثار آن باقی است بر اثر تغییر و تحویل اوضاع ایران که در پرتو طلوع دوره پهلوی و وجود اعلیحضرت شاهنشاه فقید بوجود آمده بود از میان رفت.

(۱) برای اطلاع بیشتر از این موضوع ممکن است به رساله ویرانه های شوش تألیف همکار محترم آقای حبیب الله صمدی موزه دار موزه ایرانباستان (چاپ طهران ۱۳۳۳) صفحات ۳۳ تا ۴۰ مراجعه نمود - بعقیده نگارنده قرارداد مزبور علاوه بر ضررهای فراوان دیگر در را که گذاردن توجه مردم ایران نسبت بآثار باستانی و همچنین طرز تفکر کسانی که باستانشناسی ایران را صرفاً از روی تقلید و پیروی از گفته ها و نوشته های بیگانگان و آنهم بطور سطحی وبدون تعمق درك نموده اند و آنچه ازحمیت ملی وجنبه واقعی ایرانی درباره این موضوع حساس باید بدانند و بیاندیشند فاقد هستند نیز بسیار مؤثر بوده است ودنباله این تأثیر هم بدین زودیهها محو نخواهد گردید.

در اینجا مناسب میبیند شمه از عوامل لغو قرار داد امتیاز انحصاری حفاری فرانسویان را که شخصاً اطلاع حاصل نموده و از نظر تاریخچه امور باستانشناسی ایران بی اهمیت نیست یادآور گردد.

در سال ۱۳۱۰ که اینجانب برای نخستین بار از طرف وزارت فرهنگ بمأموریت شوش اعزام شده بودم مرحوم شهدی محمدعلی سرنگهبان قلعه فرانسویان در شوش و مرحوم محمد قماشى قدیمترین و مسن ترین کارکنان و نگهبانان قلعه مزبور (ش - ۵) حکایت مینمودند موقعی که اعلیحضرت شاهنشاه فقید در دوران

ش - ۵ مرحوم محمد قماشى خدمتگزار سالخورده قلعه شوش که از سالهای اول ورود دمرگان بایران تاخرداد ۱۳۳۳ که فوت نموده در خدمت هیئت علمی باستانشناسی فرانسویان در شوش بوده است (عکس از آقای صدی)

قلعه مزبور جهت منزل هیئت علمی حفاری ساخته شده است اظهار میدارند که مگر قصدشان ساختن محلی جهت افراد قشون بوده است که بالای تپه را انتخاب

ریاست وزرائی خود برای ترتیب کار مرحوم شیخ خزل و استقرار قوای مرکزی در خوزستان به آن استان تاریخی مسافرت نموده بودند یکروز از اهواز به شوش میروند و قلعه فرانسویان در شوش که بعلت موقعیت مخصوص خود بر فراز یکی از تپه های آنجا پیش از آنچه در خور چنین اماکنی هست جلب نظر و توجه مینماید مورد شگفت فراوان فقید معظم له واقع میگردد و بمحض مشاهده تپه و قلعه بالای آن در پائین تپه پیاده شده مستقیماً بسمت قلعه صعود مینمایند و با تعجب هر چه تمامتر علت احداث چنین ساختمانی را سؤال میکنند و پس از اطلاع از اینکه

نموده اند و مکرر از قرارداد انحصاری فرانسویان و رفتار شاهان سلف که امتیازات مهمی را اینطور برایگان به بیگانگان داده اند اظهار تأسف مینمایند و توصیه میکنند که هروقت مسئول حفاری به شوش آمد برای ملاقات وی بتهران بیاید.

با مراجعه بتاریخ شاهنشاه پهلوی (تألیف آقای حبیب الله نوبخت - چاپ تهران ۱۳۴۲ - ۱۳۴۳ قمری) میتوان تشخیص داد که تاریخ این بازدید در نیمه دوم آذرماه ۱۳۰۳ یا در ماه دی همان سال بوده است - بهر حال آقای دمکنم (R. de Mecquenem) رئیس هیئت علمی حفاری شوش در ایران (ش - ۶) که

(ش - ۶) کنت رلانده دمکنم (C. R. de Mecquenem)
رئیس سابق هیئت باستانشناسی فرانسویان در شوش

سالیان دراز باتفاق مرحوم دمرگان (J. de Morgan) و از حدود سال ۱۲۹۰ شمسی هم مستقل^۱ بسمت ریاست حفاری بشوش میآمده پس از پایان حفاری بفرانسه باز میگشته است بعد از رسیدن بایران و اطلاع از بازدید فوق وقتی کار حفاری خود را خاتمه میدهد از طریق لرستان (که مسافرت در آن هنوز بوسیله چارپایان انجام میگرفت) بتهران میآید و بملاقات اعلیحضرت فقید نائل میگردد و جریان کار ونحوه عمل حفاری خود را اجمالاً توضیح میدهد.

پس از آن در حدود اواخر اردیبهشت ماه ۱۳۰۶ که بطور کلی موقع خاتمه موسم حفاری است هنگامی که آقای دمکنم حفاری آن سال خود را خاتمه داده عازم رفتن از شوش باهواز بوده است سرتیپ فرج الله آق اولی که سمت مأمور

(۱) ویرانه های شوش - نگارش حبیب الله صمدی چاپ تهران ۱۳۳۳

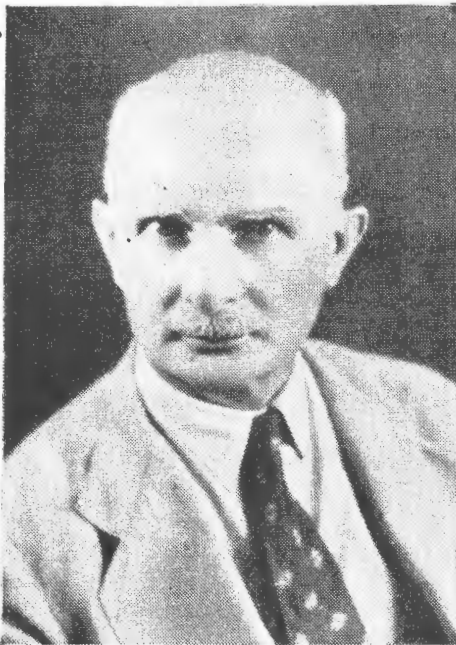
فوق العاده دولت در خوزستان و فرماندهی لشگر و صاحب اختیاری تام را در آن سامان داشت برای رسیدگی به جاده لرستان که در دست ساختمان بوده است از شوش عبور مینماید و تحت تأثیر احساسات ملی و تأثر از دست رفتن آثار مکشوف در شوش واقع میگردد و پس از سرکشی به کارجاده لرستان وقتی با هواز برمیگردد تلگراف مشروحي به پیشگاه شاهنشاه فقیه مخاברה و طی آن ضمن اشاره بوضع حفاری شوش تصریح مینماید که **استدعا میکنم اعلیحضرت همایونی اجازه نفرمایند اسناد هویت ما باینصورت از کشور خارج شود.**

شاهنشاه فقیه در قبال تلگراف هیجان آمیز تیمسار آق اولی ضمن جواب تلگرافی اشاره باین موضوع میفرماید که کار حفاری شوش طبق قرارداد منعقد بین دولین ایران و فرانسه صورت میگیرد - تیمسار آق اولی طی تلگرام مجددی تأثر فراوان خود از این قسمت وعدم رضایت قلبی و تسکین وجدان خویش را از چنین ترتیبی بعرض میرساند و این پیش آمد منشاء و مقدمه لغو امتیاز مزبور را فراهم میسازد^۱ و بشرحی که اشاره شد در ۲۵ مهرماه همان سال یعنی در مدت کمتر از پنج ماه بعد از آن تاریخ لایحه لغو امتیاز انحصاری فرانسویان در مجلس شورای ملی بتصویب میرسد - شادروان سید محمد تدین که در آنموقع وزیر فرهنگ بود توفیق پیدا کرد که در لغو امتیاز مزبور مجاهدت نماید و بدین ترتیب حقاً خدمت ظاهری و معنوی بزرگی از این راه بفرهنگ ایران صورت گرفت .

در نتیجه این اقدام اساسی همانطور که شادروان محمد علی فروغی (ذکاء الملک) در سخنرانی سابق الذکر خود اشاره نموده بود اداره مخصوصی برای رسیدگی بآثار تاریخی ایران بوجود آمد بدین ترتیب که ابتدا شعبه عتیقات سابق بصورت دائره عتیقات در ضمن سازمان اداره کل معارف درآمد و در چند اطاق عمارت مسعودیه در محل حوزه مرکزی وزارت فرهنگ انجام وظیفه مینمود و در سال ۱۳۱۵ به عمارت موزه ایرانبستان منتقل گشت و مدتی کوتاه بعنوان اداره آثار باستان و پس از آن بنام اداره کل باستانشناسی موسوم گردید و بوضع کنونی تبدیل گشت .

(۱) سرتیپ فرج الله خان آق اولی آنروز اکنون سپهبد آق اولی هستند و از اعضاء هیئت مؤسسين انجمن آثار ملی میباشند و از اول مراد ماه سال جاری نیز بسمت ریاست هیئت مدیره انجمن مزبور انتخاب شده اند .

آقای اندره گدار دانشمند فرانسوی (ش - ۷) طبق موافقت نامه ۲۵ مهرماه ۱۳۰۶ برای مدیریت باستانشناسی ایران استخدام گردید و از آغاز سال ۱۳۰۸ شمسی

ش - ۷ - آقای اندره گدار (M. André Godard)
مدیر و متخصص فرانسوی باستان شناسی ایران

شروع بکار نمود - قانون عتیقات در ۱۲ آبانماه ۱۳۰۹ شمسی بتصویب مجلس شورای ملی رسید و آئین نامه آن در جلسه ۲۸ آبانماه ۱۳۱۱ از تصویب هیئت دولت گذشت بر طبق ماده اول این قانون: « کلیه آثار صنعتی و ابنیه و اماکنی که تا اختتام دوره سلسله زندیه در مملکت ایران احداث شده اعم از منقول و غیر منقول میتوان جزء آثار ملی ایران محسوب داشت و در تحت حفاظت و نظارت دولت میباشد . »

آقای گدار با کاردانی و دقت مخصوص خود شروع

به تهیه فهرست آثار ملی ایران نمود - قبل از آقای گدار فهرستی از ابنیه تاریخی ایران بنا بدرخواست انجمن آثار ملی بوسیله دانشمند فقید پرفسور هرتسفلد تهیه شده ضمن نشریه شماره ۱ انجمن آثار ملی در شهریور ماه ۱۳۰۴ در طهران بچاپ رسیده بود - فهرست مزبور ظاهراً شامل هشتاد بنا یا محل تاریخی است و با توجه باینکه کلیه ابنیه عهد صفویه در اصفهان یکجا در ردیف آثار تاریخی شناخته شده است میتوان فهرست مزبور را مشتمل بر متجاوز از صد بنا یا محل تاریخی دانست - امروز هم که بیست سال تمام از چاپ آن میگذرد هنوز در بسیاری موارد بخوبی میتواند مدرک و ملاک تحقیق و تتبع قرار گیرد و فی الحقیقه دانشمند فقید پرفسور هرتسفلد در تنظیم آن بسیار استادی و اطلاع نشان داده نتیجه مسافرتها و مشاهدات و زحمات فراوان

خود را طی آن در اختیار علاقمندان گذارده است. فهرست تنظیمی بوسیله آقای گدار از بدو ورود ایشان بایران تنظیم گردید و هرچند وقت یکبار آنچه از آثار تاریخی ایران که شایسته ثبت در فهرست آثار ملی شناخته میشد طبق ماده سوم قانون عتیقات متدرجاً بوزارت فرهنگ پیشنهاد گشته پس از تصویب وزیر فرهنگ ثبت اینگونه آثار در فهرست مزبور صورت قطعی مییافت و بدین ترتیب بود که ابتدا ۵۶ اثر تاریخی ضمن نخستین شماره های ثبت در تاریخ ۲۴ شهریور ماه ۱۳۱۰ معلوم گشت و در دنباله آن بشرح زیر بر فهرست آثار ملی افزوده گردید.

ثبت تاریخی ۱۵ دیماه ۱۳۱۰	از شماره ۵۷ تا شماره ۱۸۰
ثبت تاریخی ۱۸ تیرماه ۱۳۱۱	از شماره ۱۸۱ تا شماره ۲۰۱
ثبت تاریخی ۲۵ فروردین ماه ۱۳۱۳	شماره های ۲۰۲ و ۲۰۳
ثبت تاریخی ۳۱ تیرماه ۱۳۱۳	از شماره ۲۰۴ تا شماره ۲۱۵
ثبت تاریخی ۱۸ آذرماه ۱۳۱۳	از شماره ۲۱۶ تا شماره ۲۲۷
ثبت تاریخی ۱۵ آذرماه ۱۳۱۴	از شماره ۲۲۸ تا شماره ۲۴۷
ثبت تاریخی ۲۵ خرداد ۱۳۱۵	از شماره ۲۴۸ تا شماره ۲۶۲
ثبت تاریخی ۱۲ اسفند ۱۳۱۵	از شماره ۲۶۳ تا شماره ۲۸۶
ثبت تاریخی ۲۹ آذر ۱۳۱۶	از شماره ۲۸۷ تا شمار ۳۱۰
ثبت تاریخی ۱۹ دیماه ۱۳۱۷	از شماره ۳۱۱ تا شماره ۳۲۲
ثبت تاریخی ۲۰ بهمن ۱۳۱۸	از شماره ۳۲۳ تا شماره ۳۶۵
ثبت تاریخی دوم اسفند ۱۳۲۷	از شماره ۳۶۶ تا شماره ۳۷۷
ثبت تاریخی یازدهم آذر ۱۳۳۰	از شماره ۳۷۸ تا شماره ۳۸۵

از مجموع ۳۸۵ شماره فوق چهار شماره در تاریخ دوم اسفند ماه ۱۳۲۷ و سه شماره در تاریخ یازدهم آذر ۱۳۳۰ از فهرست آثار ملی حذف گردید^۱ زیرا

(۱) آنچه بدین ترتیب از فهرست آثار ملی خارج شده عبارتست از - تپه سیلک کاشان - تپه مرتضی گرددرری - مرکز شهر سلجوقیان در ری که شامل اراضی حسین آباد و منصور آباد وحاجی آباد باشد - اراضی اطراف تپه چال تلخان درری - ویرانه های تپه های الب ارسلان و آهنگران و شادیاخ در نیشابور و تپه دیگری که بجاده مشهد نزدیکتر است - کاخها و باغهای عهد صفویه در بهشهر مازندران - کاخ صفی آباد نزدیک بهشهر - خرابه های شهر جرجان قدیم در نزدیکی شهر فعلی گنبد قابوس

وضع آثار مزبور طوری نبود که ارزش مشمول داشتن مقررات قانون و آئین نامه عتیقات را داشته باشد.

.....

پیش از آنکه قرارداد انحصاری سابق الذکر لغو گردد و موجبات اقدامات فوق فراهم شود دانشمند فقید پرفسور هرتسفلد ضمن تحقیقات مربوط بآثار تاریخی ایران مدت شش هفته جهت تکمیل مطالعات علمی خود و تهیه نقشه ها و عکسهای لازم در تخت جمشید اقامت نموده بود و مرحوم فیروز میرزا نصرت الدوله که در آن هنگام والی فارس بود طی نامه شماره ۱۱۵ مورخ ۱۷ جدی ۱۳۰۲ (امضاء مرحوم نصرت الدوله در ذیل نامه مورخ ۵ ژانویه ۱۹۲۴ است) از مشارالیه درخواست نمود گزارشی شامل چهار قسمت زیر جهت دولت ایران تهیه نماید :

۱ - وضع موجود ویرانه های تخت جمشید و اطلاعات مربوط به ابنیه مختلف بالای صفه و حول و حوش آن

۲ - پیشنهادهای مربوط بحفظ و صیانت آثار و قطعات موجود .

۳ - اطلاعات در باره طول مدت احتمالی خاکبرداری در محلهای مورد افاده و آنچه ممکن است کشف گردد.

۴ - نقشه وضع عمومی اطلال تخت جمشید .

مرحوم پرفسور هرتسفلد برای تهیه این گزارش مجدداً از شیراز بتخت جمشید بازگشت و چندین هفته در آنجا گذرانید و گزارش بسیار جامع و مفیدی تهیه نمود که اصل آن بزبان فرانسه و ترجمه فاضلانه آن توسط دانشمند گرامی آقای مجتبی مینوی بضمیمه ۳۰ عکس و یک نقشه پس از چهار سال در برلن بچاپ رسید و باوجودیکه بیش از سی سال از تاریخ تدوین آن میگذرد و از آنموقع تا کنون بر اثر خاکبرداریهای متمادی و عملیات دامنہ دار علمی آثار فراوانی در تخت جمشید کشف شده تغییرات زیادی در آنچه طبق گزارش مزبور تصور میرفت حاصل شده است هنوز در بسیاری موارد گزارش مزبور قابل استفاده و مورد استناد میباشد .

(۱) اطلال شهرپارسه نگارش پرفسور ارنست هرتسفلد بزبان فرانسه ترجمه آقای

مجتبی مینوی چاپ برلن ۱۹۲۸ میلادی

بر اثر انتشار گزارش مزبور که مقارن با لغو محدودیت کاوشهای علمی ایران هم بود در سال ۱۳۰۹ شمسی از طرف دانشمند فقید پرفسور جیمس هانری برستد^۱ مؤسس اولیه و رئیس بنگاه شرقی دانشگاه شیکاگو از دولت ایران تقاضا شد که اجازه خاکبرداری و کشفیات علمی تخت جمشید را در حدود آنچه در گزارش فوق الذکر عنوان گردیده است بنام بنگاه شرقی دانشگاه شیکاگو صادر نمایند و دانشمند فقید پرفسور هر تسفلد را هم بنماینده بنگاه مزبور معرفی نموده بودند - دولت ایران پس از مکاتباتی که طی آن توضیحات بیشتری از بنگاه شرقی خواست با این درخواست موافقت نمود و عملیات علمی در تخت جمشید بدین طریق از اواخر

ش - ۸ - دکتر اریک ف . اشمیت دانشمند
باستان شناس آمریکائی

سال ۱۳۰۹ آغاز گردید و بدین ترتیب بعد از وضع قانون عتیقات ایران نخستین اجازه خاکبرداری علمی که مربوط به هیئت باستان شناسی فرانسوی نبود داده شد .

مرحوم پرفسور هر تسفلد تا دیماه ۱۳۱۳ ریاست هیئت علمی تخت جمشید را بر عهده داشت و از آن پس دانشمند امریکائی دکتر اریک ف . اشمیت^۲ (ش - ۸) بدین سمت تعیین گردید و تا آبان ۱۳۱۸ عملیات بنگاه شرقی دانشگاه شیکاگو در تخت جمشید بر ریاست این دانشمند ادامه داشت و از آن بعد بدستور وزارت فرهنگ اداره کل

Professor James Henry Breasted (۱)
D. Erich F. Schmidt (۲)

۱- The Oriental Institute by James H. Breasted (Chicago 1933) P P 310-36

۲ - نشریه شماره ۲۱ بنگاه شرقی دانشگاه شیکاگو موسوم به :

The Treasury of Persepolis by Erich F. Schmidt (Chicago 1939)

۳ - Iran in the Ancient East by prof. Ernst Herzfeld
Oxford University Press 1941

۴ - راهنمای تخت جمشید تألیف آقای حسین بصیری (چاپ طهران مرداد

(۱۳۲۵

۵ - Persepolis by Erich F. Schmidt (Chicago University Press 1953)

آنچه هم از سال ۱۳۱۸ بعد توسط بنگاه علمی تخت جمشید انجام گرفته در نشریات زیر کم و بیش توضیح داده شده است و چون از سال ۱۳۲۸ باینطرف بنگاه علمی مزبور علاوه بر آثار تخت جمشید در پاسارگاد هم شروع بباکبرداری و تحقیقات علمی و اقدامات مربوط بصیانت آثار نفیس آنجا که یادگارهای بسیار گرانمایه و عزیز کورش کبیر میباشد نموده است که طبعاً با بنگاه علمی تخت جمشید ارتباط دارد لذا نشریه مربوط بپاسارگاد را نیز ضمن همین قسمت معرفی مینماید :

۱ - گزارشهای باستانشناسی - مجلد اول فصل آخر شامل گزارش خاکبرداریهای پاسارگاد نگارش آقای علی سامی رئیس بنگاه علمی تخت جمشید چاپ طهران شهریور ماه ۱۳۲۹

۲ - شرح اجمالی آثار تخت جمشید تألیف سید محمد تقی مصطفوی - چاپ طهران فروردین ۱۳۳۰

۳ - پاسارگاد تألیف آقای علی سامی رئیس بنگاه علمی تخت جمشید - چاپ شیراز اردیبهشت ۱۳۳۰ خورشیدی.

۴ - مجلد دوم گزارشهای باستانشناسی مشتمل بر نتیجه کاوشهای دوازده ساله بنگاه علمی تخت جمشید در نقاط مختلف تاریخی نگارش آقای علی سامی رئیس بنگاه علمی تخت جمشید - چاپ شیراز بهمن ماه ۱۳۳۰

۵ - آثار باستانی جلگه مرو دشت نگارش آقای علی سامی رئیس بنگاه علمی تخت جمشید چاپ شیراز اسفند ۱۳۳۱

علاوه بر نشریات بالا کتاب تخت جمشید تألیف مشترک اینجانب و آقای سامی نیز بتازگی چاپ شده است و مجلد دیگر از گزارشهای باستانشناسی برای نمودن نتیجه کارهای بنگاه علمی در سالهای اخیر در دست تدوین میباشد که شاید در آغاز سال آینده منتشر گردد.

در هر حال وضع تخت جمشید طوری شده است که آثار تاریخی آن تا حد زیادی از آسیب زمانه محفوظ مانده آثار بسیار مهمی در طول مدت بیست و پنج سال گذشته در آن هویدا گردیده توجه مردم و تعداد زیارت کنندگان این کعبه ملی ایرانیان مرتباً رو با افزایش است و میتوان گفت نگرانی که مرحوم فروغی در سخنرانی سابق الذکر خود اظهار داشته و فرموده بود. « این جمله مخارج گزاف دارد و نمیدانم چه وقت میسر خواهد شد » اکنون مرتفع گردیده و آرزوهای آن دانشمند عالیقدر در مدتی کمتر از سی سال در مورد تخت جمشید تقریباً برآورده شده است.

.....

از تخت جمشید که بگذریم به بحث در مورد وضع ابنیه تاریخی اصفهان میپردازیم - دورنمایی از وضع گذشته آنها در قسمت اول مجسم گردید - گذشتن قانون عقیقات و تبدیل شعبه عقیقات بدائرة عتیقات و حتی اداره کل باستانشناسی در عمل دردی از این ابنیه دوا نمیکرد - برای تعمیر ابنیه تاریخی اصفهان مانند سایر ابنیه تاریخی ایران که در اردبیل و تبریز و مراغه و قزوین و مشهد و شیراز و یزد و کرمان و همدان و بروجرد و خرم آباد و گیلان و مازندران و گرگان و کاشان و قم و محلات و مرند و رضائیه و سنج و شوشتر و دزفول و بهبهان و کازرون و بیرجند و سلطانیه و کاشمر و شهرستانهای مختلف خراسان و سایر استانهای ایران وجود دارد در درجه اول اعتبار و در درجه دوم استادان مطلع و مصالح خوب و مرغوب لازم بود - ابراز احساسات و علاقه مندی تنها از خرابی این ابنیه در مقابل باد و باران و آفتاب جلوگیری نمیکرد و نمیکند - در بودجه وزارت فرهنگ اصلاً محلی برای تعمیر ابنیه تاریخی وجود نداشت و ضمن مواد مختلف رقمی نبود که بتوان برای کمترین تعمیرات ضروری ابنیه تاریخی از آن استفاده نمود - اینجانب خوب بخاطر دارم که در سال ۱۳۱۱ شمسی هنوز نخستین سال خدمت خود را در دائرة عتیقات آنوقت پایان نرسانیده

بودم ضمن صحبت‌های همکاران ارشدم که در دائره مزبور اشتغال داشتند میشنیدم از اصفهان تلگرافی خبر شکست ایوان بزرگ مسجد شاه اصفهان را داده اند و اداره فرهنگ تقاضای اقدام فوری نموده بود - شادروان یحیی قراگوزلو (اعتماد الدوله) وزیر فرهنگ وقت آقای گدار را باصفهان اعزام داشت - اینجانب چون مأمور تخت جمشید بودم و از ابنیه تاریخی و تعمیرات آن از حال حاضر هم کمتر اطلاع داشتم چندان در صدد چگونگی امر بر نیامدم - بعد از سه سال هنگامی که نخستین مأموریت خود را در اصفهان برای تعمیر آثار تاریخی انجام میدادم آقای گدار کلافهای آهنی ایوان بزرگ را از بالای بام ارائه میداد و از چگونگی کمر بندهای آهنی که زیر کاشیهای مناره ها نصب شده است و مهاری که دو مناره را بیکدیگر متصل میسازد و کلافهای روی بام به مهار مزبور اتصال دارد صحبت مینمود و استادی آقای استاد حسین معارفی معمار ابنیه تاریخی اصفهان را میستود - بعداً اینجانب اطلاع یافتم که آقای معارفی در مقابل استادان معمار مشهور تر و سابقه دار تر اصفهان برای تکمیل کار خود و نیمه تمام نماندن تعمیر خطیر ایوان فداکاریها کرده خانه خود را فروخته آبرو و حیثیت و آینده خویش را در گرو این خدمت مفید شناخته است - ضمناً آقای گدار در مواقع مختلف اظهار مینمود که اگر پولی در کشو میز جناب آقای تقی زاده نبود و آنرا در اختیار ما نمیگذاشتند تعمیرات مسجد شاه اصفهان صورت نمیگرفت و نخستین اعتباری که بوسیله اداره کل باستانشناسی صرف تعمیرات ابنیه تاریخی اصفهان شد بوسیله جناب آقای تقی زاده فراهم گردید و طرز عمل آقای گدار که ضمن صحبت های خود حکایت مینمود می‌رسانید که اعتبار مزبور بصورت تقریباً آزاد خرج شده پای بند مقررات پیچ در پیچ و کار خراب کن هم نبوده است .

اینجانب در صدد برآمدم راجع باین موضوع بیشتر اطلاع یابم و بدانم چه پولی بوده که سعادت چنین تعمیر مبارکی را پیدا کرده است لذا از جناب آقای تقی زاده اخیراً جويا شدم ایشان اظهار داشتند که مرحوم حاج حبیب الله امین التجار اصفهانی در مورد تریاک با وزارت دارائی قرار دادی بسته و ضمن مذاکرات خود مطالبی اظهار داشته بود که اداره عایدات آنموقع باستناد گفته آمرحوم مطالبه ۶۰۰۰ لیره مینمود - مرحوم امین التجار اظهار میداشت چون در معامله آنطور که پیش بینی

میکرد نفعی نبرده است و پرداخت ۶۰۰۰ لیره برای او میسر نیست صحبت شفاهی خود را نمیتواند اجرا نماید و چون سند وامضائی هم نسپرده است تقاضای رد ادعای اداره عایدات را مینمود - این اختلاف دنبال پیدا میکند مرحوم امین التجار جناب آقای تقی زاده را که وزیر دارائی بودند در اینمورد مرجع کار خود قرار میدهد و ایشان هم با رسیدگی به پرونده احساس میکنند ادعای اداره عایدات چون سند کتبی در میان نیست به نتیجه نمیرسد لذا مرحوم امین التجار را راضی میکنند که ثلث مبلغ مورد ادعا را برای امور عام المنفعه بطور رایگان بپردازد و اداره عایدات هم از تعقیب موضوع صرف نظر نماید.

بدینطریق مبلغ دو هزار لیره که آنموقع معادل دویست هزار ریال بود فراهم میشود و مرحوم امین التجار آنرا در اختیار شخص وزیر دارائی میگذازد و ایشان آنرا تحویل خزانه میدهند و از این رقم سه بار هر مرتبه سی هزار ریال جهت تعمیرات مسجد شاه اصفهان و بعداً مسجد جامع در اختیار آقای گذار گذارده میشود^۱

این نخستین مرحله تعمیرات ابنیه تاریخی اصفهان بعد از وضع قانون عتقیات بود و بدینقرار برای تعمیرات بی انتهای ابنیه تاریخی فراوان ایران اساساً مرمعین و اعتبار پا برجائی وجود نداشت تا اینکه در زمان تصدی وزارت فرهنگ جناب آقای علی اصغر حکمت و مدیریت کل اوقاف جناب آقای ابوالقاسم فیوضات قانون اوقاف تدوین شد و در تاریخ سوم دیماه ۱۳۱۳ به تصویب مجلس شورای ملی رسید و آئین نامه آن هم در تاریخ ۱۳ اردیبهشت ماه ۱۳۱۴ از تصویب هیئت وزیران گذشت و برطبق تبصره ۲ ماده ۹ قانون اوقاف و ماده ۵۵ آئین نامه آن مقرر گردید نیم عشر عایدات حق النظاره اوقافی به مصرف ساختمان و تعمیرات ابنیه تاریخی و مرمت مدارس قدیمه و اماکن و آثار مقدسه ملی برسد^۲ - تا پیش از

(۱) از بقیه مبلغ فوق بقرار اظهار جناب آقای تقی زاده مبلغ پانزده هزار ریال جهت انتشار کتابی در موضوع ملل و نحل در اختیار دانشمندان قرار میگیرد و طبق درخواست مرحوم فروغی نود و پنج هزار ریال دیگر جهت کمک به مخارج آرامگاه فردوسی بمصرف میرسد.

(۲) متن قانون اوقاف و آئین نامه آن ضمن مجموعه قوانین و مقررات فرهنگی در مجلد سالنامه و آمار ۱۶ - ۱۳۱۵ و ۱۷ - ۱۳۱۶ از طرف اداره کل نگارش (دائرة آمار) وزارت فرهنگ بچاپ رسیده است.

تصویب و اجرای قانون اوقاف برای تعمیر ابنیه تاریخی فراوان ایران وسیله و اعتباری فراهم نبود و بقراری که طی سطور سابق شرح داده شد بطور استثناء در موارد اضطراری از محل‌های اتفاقی برای این خدمت اساسی پولی دست و پا میشد و واقعاً امروز که به امر تعمیرات ابنیه تاریخی میان‌دیشیم نمیتوان از تعجب فراوان خودداری کرد که چطور ممکن است در بودجه دولت ایران اصلاً و اساساً اعتباری برای اینهمه ابنیه و آثار تاریخی پیش‌بینی نشده باشد. کشوری که آثار تخت جمشید و بازار گاد و فیروزآباد و شاپور کازرون و تخت سلیمان آذربایجان تنها چند نمونه یادگارهای تاریخی آن است و آثار مهم دیگری نظیر و دارای سرنوشت و موقعیتی شبیه این آثار در بیابانها و نقاط دورافتاده آن بطور متعدد وجود دارد و صدها بنای تاریخی در شهرها و خارج از شهرهای آن هست که هر کدام یادگاری نفیس و تاریخی از شهریاران این مرز و بوم بوده نمونه‌های مشخص هنرهای مختلف استادان و هنرمندان ایران را در طول قرون متمادی نشان میدهد و چگونگی تاریخ صنایع معماری و تزیینات آجر و گچ‌بری و کاشیکاری و خطوط کوفی و ثلث و مقرنس‌سازی و منبت‌کاری و بسیاری رموز صنعتی را نشان میدهد فراهم داشتن اعتبار کافی برای تعمیر و نگهداری چنین آثار از وظائف اولیه سازمان‌های دولتی آنست ولی بشرحی که توصیف شد با وجود همه تلاشها و اظهار علاقه‌ها که نمونه‌های آن در قسمت اول این فصل ذکر گردید اساساً بودجه و اعتبار مشخص برای تعمیر ابنیه تاریخی وجود نداشت و اگر در قانون و آئین‌نامه اوقاف بر اثر توجه بموقع و علاقه‌مندی وضع‌کنندگان قانون سهمی از درآمد حق‌النظاره جهت تعمیر ابنیه تاریخی منظور نمیگشت معلوم نبود چند سال دیگر هنوز باید ابنیه تاریخی ایران بصورت متروک و مشرف بویرانی روز افرون باقی بماند.

بنا بر این حقاً و انصافاً وضع قانون اوقاف و آئین‌نامه آن مهمترین قدمی است که در دوران اعلیحضرت فقید برای سامان یافتن کار آثار تاریخی ایران انجام گرفته است و جناب آقای علی‌اصغر حکمت و جناب آقای ابوالقاسم فیوضات (ش. ۹) با این اقدام اساسی منویات چندین ساله علاقمندان را در خدمت بآثار تاریخی کشور برآورده خدمت بسزای واقعی ازین راه بآثار تاریخی ذیقیمت و نفیس ایران نموده‌اند.

البته بشرحی که در قسمت سوم این فصل اشاره خواهد نمود ممکن است در آینده

جوانان پرشور و علاقه‌مندان پر
التهابی از کندی و عدم کفایت کار
تعمیرات ابنیه تاریخی ایران و سایر
خدمات مربوط به باستانشناسی در
سالهای گذشته ایراد بگیرند و معتقد
باشند که در این باره مجاهدت
کافی بعمل نیامده است ولی وقتی
در نظر بگیریم که تازه در ثلث آخر
دوران درخشان اعلیحضرت
شاهنشاه فقید با وضع قانون اوقاف
اعتبار مختصری برای تعمیرات
ابنیه تاریخی فراهم شده است
و پیش از آنهم با رکود و خاموشی
که در راه توجه با مر حفاریهای
علمی و آشنائی با اهمیت اسناد

ش - ۹ - جناب آقای ابوالقاسم فیوضات

تاریخی دامنگیر دولت و ملت ایران شده بود و امتیاز انحصاری سابق الذکر هم
در باقی ماندن چنین رکودی کمک مینمود آنگاه میتوانند انصاف دهند که با توجه
بشرایط موجود چه مجاهدتها بعمل آمده است و با بودن همه نوع گرفتاری در این
خدمت فرهنگی هم کوتاهی نکرده اند .

.....

نا گفته نماند که پس از وضع قانون و آئین نامه اوقاف باز هم تعمیرات ابنیه
تاریخی از همان ممر مختصر اوقافی در عمل بمحظورات زیاد برمیخورد و چه بسا
که نتیجه مثبت عاید نمیشد - تنها بناهای تاریخی اصفهان و بعضی ابنیه تاریخی
شهرهای دیگر کم و بیش تعمیر گردید و انجام این خدمت مقدس در بسیاری موارد
صورت پذیر نمیگشت مهمترین عامل این ناسرادی بی اطلاعی و بی علاقه‌گی متصدیان

امور مالی و بهانه جوئی تحت عنوانهای مختلف ومقررات محاسباتی بود که قسمت اعظم وقت و حواس کارکنان ابنیه تاریخی را متوجه رفع اشکالات بی مورد مینمود و در بسیاری اوقات بالاخره مانع خدمت میگردد یکی از اشکالات عمده این بود که بودجه اوقاف در نیمه دوم سال و غالباً در اواخر سال تصویب میگشت و تا جریان خود را طی کند و اعتبارات ناچیز ابنیه تاریخی حواله گردد سال هم پایان میرسید و بعد از اینکه اعتبار تعهد نشده و فصل بنائی منقضی گشته است تمام مساعی و مجاهدتها و مکاتبات طول مدت سال بهدر میرفت نگارنده خوب بخاطر دارم که یکسال آنقدر جریان بودجه ابنیه تاریخی (از محل بودجه کل اوقاف) بتأخیر افتاد که اصلاً بعد از تعطیلات نوروز سال بعد حواله های مربوط بشهرستانها رسید و چون باید پیش از انقضاء سال اعتبار مزبور تعهد شده و کار انجام گرفته باشد و چنین امری هم طبعاً صورت نپذیرفته بود لذا عین اعتبار ارسالی برگشت داده میشد و متصدیان مالی با کمال سادگی و خونسردی و در قبال نامه ها و التماسهای ادارات فرهنگ و کارکنان ابنیه تاریخی طی جوابهای کوتاه و فورمولهای خشک همیشگی جواب میدادند بعلت پایان سال و عدم تعهد اعتبار و انجام نیافتن کار نمیشود اقدامی کرد و اگر هم راهنمایی میکردند این بود که در بودجه سال جاری پیش بینی شود و البته سال جاری هم باید همان مکاتبات سال قبل تجدید گردد و نتیجه آن در پایان سال مانند سال گذشته میشد البته اگر متصدیان امور مالی با اهمیت ابنیه تاریخی واقف بودند یا اینکه مشغله و سمت ایشان کمی حواس و احساساتشان را راحت میگذازد و مهلت میداد باین خدمت ملی بیندیشند طبعاً میتوانند با وجود مقررات محاسباتی و محدودیت سال مالی طوری عمل نمایند که این اندازه کار ابنیه تاریخی معوق نماند ولی چون اصلاً موضوع تعمیر ابنیه تاریخی امری نبود که در ادارات مالی سابقه داشته باشد و ارقام مذکور در بودجه تحت این عنوان تازگی داشت لذا در طول مدت چند سال اول باید کارکنان باستانشناسی برای هر مقام و هر متصدی کل یا جزء توضیح شفاهی یا کتبی برای لزوم این خدمت و اهمیت ابنیه تاریخی میدادند و حقیقتاً طوری بود که گوئی برای تعمیر آثار تاریخی ایران که مربوط بتمام ملت و مورد علاقه هر ایرانی میباشد وظیفه کارکنان باستانشناسی التماس کردن و تملق گفتن از متصدیان امور مالی بود و وظیفه ادارات مالی جوابهای

یکنواخت ظاهراً مستند بقوانین مالی که نتیجه آن از لحاظ عمل و خدمت بیادگارهای تاریخی و مفاخر فرهنگی گذشته ایران عموماً منفی بود و بهمین علت تا حدود سال ۱۳۲۰ جز تعمیرات ضروری معدودی از ابنیه تاریخی در بعضی شهرها و تعمیرات نسبتاً زیاد و مفصل در ابنیه تاریخی اصفهان کاری صورت نمیگرفت در صورتیکه اگر هم آهنگی و همکاری بین ادارات مالی و ادارات فرهنگ وجود داشت باهمان اعتبارات محدود ممکن بود چند برابر خدمت نمود و در قبال حقوق آقای گدار و بودجه سازمانی باستانشناسی خیلی بیش از آنچه عمل شد در راه وظیفه طبیعی ایشان توفیق حاصل میگشت.

.....

در مقابل یک عده از متصدیان بی خاصیت بعضی از رؤسا و کارکنان ادارات مالی با راهنمائیها و کارگشائیهای خود موجبات پیشرفت خدمت باآثار تاریخی را فراهم میساختند که واقعاً برای کارکنان فرهنگ و خادمین ابنیه تاریخی بهترین تشویق و بالاترین وسیله امیدواری بادامه علاقمندی در راه این خدمت مقدس بود و در این مورد بخصوص نگارنده وظیفه طبیعی خود میداند از یکی از مطلعترین و کارآزمودهترین مأمورین عالیرتبه وزارت دارائی با اظهار کمال سپاسگزاری یاد نماید که در میان تمام ناکامیها و اشکال تراشیها چه از لحاظ تأمین اعتبار در بودجه دولتی جهت آثار تاریخی و چه از نظر راهنمائیهای مفید و مساعدتهای بمورد برطبق قوانین مالی لازمه همکاری را در انجام وظیفه مشترک بعمل آوردند و این عنصر مطلع و مفید جناب آقای اسکندر پاسدار هستند (ش - ۱۰) که در خلال سالهای ۱۳۱۸ تا ۱۳۲۲ رئیس اداره حسابداری وزارت فرهنگ بودند و همانطور که همکار گرامی آقای سامی رئیس بنگاه علمی تخت جمشید در مقدمه جلد دوم گزارشهای باستانشناسی مشتمل بر نتیجه اقدامات دوازده ساله بنگاه علمی تخت جمشید (چاپ شیراز بهمن ۱۳۳۰) متذکر شده اند اعتبار مخارج بنگاه علمی تخت جمشید که قبلاً از روی ناچاری در بودجه اوقاف تأمین میگردد (و این اقدام صحیحی نبود) بر اثر علاقه و اطلاع جناب آقای پاسدار و بدستور و راهنمائی ایشان در سال ۱۳۲۰ یک قسمت آن و در سال ۱۳۲۱ کلیه آن ضمن ماده ۴۶ بودجه دولتی

وزارت فرهنگ پادار گردید و بدین ترتیب برای نخستین بار در بودجه دولتی وزارت فرهنگ رقم قابل ذکری (۳۰۰۰۰۰ ریال) برای تعمیر و حفظ آثار تاریخی ملحوظ

شد و این امر طلیعه تأمین اعتبارات بیشتر در بودجه سالهای بعد وزارت فرهنگ جهت تعمیر کلیه ابنیه تاریخی ایران گردید.

ش - ۱۰ - جناب آقای اسکندر پاسدار

در عالم خدمتگزاری
بآثار تاریخی ایران مانند هر مرحله
خدمت عمومی دیگر مراحل پیش
آمده است که طرز عمل برخی
افراد و عناصر و صاحبان مقامات
مؤثر خسرانهائی ببار آورده که
نتایج سوء همیشگی آن دامنگیر
اجتماع شده برای خدمت در آن
راه رادع و مانع دائمی ایجاد نموده
است و البته اشاره بچنین مراحل
و عاملین آنها در خدمات باستانشناسی

دور از هدف این نشریه میباشد ولی ذکر جمیل کسانی که با برداشتن قدمهای اساسی در مراحل مؤثر موجبات پیشرفت خدمت مقدس بآثار تاریخی را فراهم ساخته اند از وظائف بدیهی پویندگان این راه است و بدین جهت نگارنده خدمت ذیقیمت جناب آقای پاسدار را بعنوان یکی از قدمهای اساسی و قطعی پیشرفت کار ابنیه تاریخی ایران شناخته و از هر بابت آنها قابل تمجید و ستایش میداند. گواه دیگر از علاقه واقعی ایشان بخدمت صحیح در باره آثار تاریخی نامه است که در موقع ریاست حسابداری وزارت فرهنگ بعنوان اداره کل بودجه وزارت دارائی نگاشته اند که ذیلاً نقل میگردد:

محل شیر و خورشید

وزارت فرهنگ

اداره حسابداری

شماره $\frac{42672}{18/10/22}$

اداره کل بودجه

اداره فرهنگ کرمان گزارش میدهد که اداره دارائی آنجا برای تعمیر و ترمیم ابنیه تاریخی که موضوع فنی است اصول مناقصه را تقاضا دارد انجام شود اگر کارمندان ادارات دارائی بقوانین توجه داشتند اینقدر بایستی متذکر میشدند که ضمن ماده ۴۰ قانون محاسبات عمومی قسمت سوم صنایع ظرفیه و امثال آنرا از اصول مناقصه مستثنی کرده است

بنای تاریخی که نگهداری آن با همان اصول معماری قرون سابق لازم شناخته میشود نمیتوان بدست فلان بنای ناقابل تعمیر کرد و انتظار داشت چون ارزانتر انجام شده بنفع دولت بوده است بلکه این قبیل امور باید بانهایت دقت و با گرانترین بها به بهترین طرز تعمیر شود که تفاوتی با اصل کار نداشته باشد متمنی است در تأیید این نظریه بداره دارائی کرمان ولدی الاقتضاء بسایر نقاط دستور بدهند که در این قبیل موارد با توجه بقانون فقط بنظارت درپرداختها اکتفا کرده و اصول مناقصه را لازم نشمارند

رئیس اداره حسابداری - پاسدار

.....

$\frac{42672}{18/10/22}$

رونوشت در جواب نامه شماره ۳۷۴۱ برای اطلاع اداره باستانشناسی فرستاده

رئیس اداره حسابداری - پاسدار

میشود .

.....

جناب آقای پاسدار بعداً که بسمت رئیس اداره حسابداری وزارت دارائی انجام وظیفه نمودند در ترتیب کار بلیط ورودی موزه که آنها بعلت اشکالات خسته

کننده صورت عمل‌نیگرفت راهنمایی و مساعدتهای مؤثر نمودند و در نتیجه موفقیت حاصل شد که موزه ایران باستان بوضع مفید و ساده برای استفاده عموم باز و فروش بلیط آن عملی گردد بعداً هم که معظم له بمدیریت کل اداره رسیدگی و تمرکز حسابها مدت چندین سال اشتغال داشتند چون برخی ادارات دارائی و مخصوصاً بعضی آقایان سرمیزین حسابها در شهرستانها در کار تعمیرات ابنیه تاریخی اصول مناقصه را عنوان مینمودند مجدداً در تأیید نظر قبلی خود منتها این بار بعنوان مدیر کل رسیدگی و تمرکز حسابها مفاد ماده ۴۰ قانون محاسبات عمومی را باینقبیل آقایان یادآور شدند و پیوسته با پشتیبانی و راهنمایی کارکنان اداره کل باستانشناسی و تشویق و تقدیس خدماتیکه در راه آثار ملی انجام میگردد موجبات دلگرمی و پیشرفت را بنحو واقعاً بسیار مؤثر فراهم ساخته‌اند - بدین ترتیب ملاحظه میشود که با همین مقررات مالی موجود اگر حس همکاری و علاقه بخدمت در راه وظیفه مشترک موجود باشد بجای ایراد و اشکال که اغلب عامل واقعی آنها احساسات خودخواهی یا بی‌اطلاعی از اهمیت وظیفه سایر ادارات است میتوان از مواد قوانین مالی راه کار را بهتر نشان داد و بودجه کشور را از هر بابت بنفع مردم و خدمات عمومی بمصرف رسانید.

بطوریکه شرح داده شد از سال ۱۳۲۰ و ۱۳۲۱ ضمن ماده ۴۶ بودجه وزارت فرهنگ مبلغی برای تعمیر و صیانت ابنیه تاریخی ملحوظ گردید و متدرجاً بر اثر علاقه وزرای فرهنگ وقت و همکاران محترمی که در اداره کل حسابداری عهده‌دار تنظیم ارقام بودجه هستند با افزایش رقم ماده ۴۶ میزان اعتبار تعمیرات ابنیه تاریخی هم زیادتر گردید بطوریکه در سالهای اخیر بموازات آنچه از اعتبارات اوقافی برای تعمیر ابنیه تاریخی منظور میگردد از محل ماده ۴۶ هم برای این خدمت منظور و استفاده میشود - مرحله اساسی مهم دیگر که در راه افزایش اعتبار باستانشناسی بعمل آمد در موقع تنظیم بودجه سال ۱۳۲۸ وزارت فرهنگ بود که بر اثر توجه جناب آقای دکتر اقبال وزیر فرهنگ وقت و جناب آقای دکتر محمود مهران که بمعاونت وزارت انجام وظیفه مینمودند میزان اعتبار ماده ۴۶ که کلیه امور باستانشناسی از آن محل صورت میگیرد بمبلغ ۹,۱۹۰,۰۰۰ ریال بالغ گردید

و برای مقایسه درجه توجه و علاقه وزرای محترم فرهنگ و متصدیان در اینجا مناسب میبند ارقام ماده ۴۶ مزبور را در خلال سالهای ۱۳۲۷ تا سال جاری ذکر نماید:

سال ۱۳۲۷	۲,۲۰۰,۰۰۰ ریال
سال ۱۳۲۸	» ۹,۱۹۰,۰۰۰
سال ۱۳۲۹	» ۷,۴۴۰,۰۰۰
سال ۱۳۳۰	» ۵,۵۳۵,۳۲۰
سال ۱۳۳۱	» ۵,۵۳۵,۳۲۰
سال ۱۳۳۲	» ۵,۵۳۵,۳۲۰
سال ۱۳۳۳	» ۴,۰۵۰,۰۰۰
سال ۱۳۳۴	» ۷,۰۵۰,۰۰۰

چون وزیر فرهنگ فعلی جناب آقای دکتر محمود مهران و سایر همکاران گرامی در اداره کل حسابداری و همچنین اداره کل اوقاف بخدمات مفید خویش ادامه میدهند برای اینکه کار به مجامله نکشد توضیح بیشتر و تصریح نام هر کدام را در این نشریه نپسندیده امیدوار است بتوان در مجلدات دیگر این نشریه حق شکرگزاری چنین مساعدتها و همکاریهای ذقیمت را که از بهترین مراحل خدمت واقعی سروران گرامی بکشور و فرهنگ میباشد ادا نمود.

.....

در نتیجه همین تلاشها و مجاهدتها است که اکنون وضع ابنیه تاریخی با آنچه در قسمت اول این فصل ضمن نقل سخنرانی مرحوم فروغی و آقای هانیبال تا حدی نمودار گردید بسیار فرق پیدا کرده است - مسجد جامع اصفهان که مهمترین بنای تاریخی اسلامی ایرانست بحمدالله بنحو کامل تعمیر گردیده طی بیست سال متدرجاً استادان اصفهانی تمام ایوانها و صفهها و طاقها و شبستانها و گوشه و کنار

۱ - پنج رقم مربوط به سالهای ۱۳۲۸ و ۱۳۲۹ و ۱۳۳۲ و ۱۳۳۳ و ۱۳۳۴ قطعی است رقمهای مربوط به سالهای ۱۳۲۷ و ۱۳۳۰ و ۱۳۳۱ چون هر قدر در پروندههای اداره کل حسابداری و اداره کل باستانشناسی تجسس شد سابقه مطمئن و قطعی بدست نیامد و از طرفی بودجه مصوب مجلس شورای ملی برای آن سالها وجود نداشت لذا قطعی نیست و آنچه اطلاعات موجود حکم مینمود ملاک تعیین ارقام مزبور قرار گرفت.

وبام و صحن آنرا مرمت و احیا کرده‌اند - تالار اشرف و محل تالار تحویلخانه و اراضی مجاور آن علاوه بر تعمیر و احیاء آثار قدیم محل اداره فرهنگ و زمین ورزش شده دبیرستان سعدی و دبستان متصل بان جایگزین اراضی بایر و مخروبه و اصطبلهای سابق گردیده است - خوب بخاطر دارم ضمن تعمیراتی که در سال ۱۳۱۸ باتفاق مرحوم جواد مجدزاده صهبا نماینده اسبق باستانشناسی در اصفهان و با همکاری آقای استاد حسین معارفی معمار ابنیه تاریخی آن شهر بعمل می‌آمد راه پلکان غربی عالی‌قاپو تا طبقه دوم و چندین راه پله در مسجد شاه از پائین تا بام بکلی از آوار پر بود و معلوم می‌داشت که در آوار سابق حتی خاک و آوار این ابنیه را هم بیرون نمیدادند بلکه مدخل پلکان را از طرف پائین تیغه میکردند و از بالا خاکهای زائدر را داخل پلکان میریختند و پس از اینکه انباشته میشد از بالا تیغه مینمودند و کمتر کسی توجه پیدا میکرد - در مسجد شاه و مسجد شیخ لطف‌الله و بقعه باباقاسم و بقعه جعفریه و امامزاده اسمعیل و هارونیه و بقعه بابا رکن‌الدین و کاخ و باغ چهلستون و عمارت عالی‌قاپو و مناره ساربان و منار طوقچی و منار چهل دختران و مسجد علیقلی آغا و مدرسه امامی در اصفهان از محل اعتبارات اوقافی و دولتی تعمیرات فراوان صورت گرفته در بسیاری موارد با کلاف کشی‌های آهن و احداث پشت‌بندها از انهدام این آثار جلوگیری کرده‌اند و در بسیاری از آنها پس از تعمیرات سفت کاری تجدید کاشیکاری و احیاء گنبدها و منارها صورت گرفته است - مدرسه چهار باغ و مسجد لبنان از محل درآمدهای اختصاصی آنها مرتباً تعمیر شده و میشود - مسجد اشترجان در خارج شهر اصفهان در سالهای اخیر تحت تعمیرات اساسی قرار گرفته است پس از اصفهان مهمترین ابنیه تاریخی که مشرف بانهدام قطعی بود بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی است که در سال ۱۳۱۴ بصورت خطرناکی افتاده بوسیله شمعهای چوبی که در سینه دیوارها و کاشیکاریهای نیمه خراب نصب کرده یا فروبرده بودند از ریختن دیوار و طاق جلوگیری شده بود و آقای احمد مهران (جناب آقای دکتر احمد مهران مدیر کل فنی کنونی وزارت فرهنگ) در آن سال بسمت مأمور باستانشناسی به اردبیل اعزام گردیدند و با مختصر اعتباری که فراهم بود برچیدن طاقهای مشرف به انهدام و تجدید آنها و مرمت دیوارها و کاشیکاریها صورت گرفت و از آن پس بر اثر اشکالاتی که شمه از آن گذشت تلاش اداره کل باستانشناسی برای

سایر تعمیرات آثار تاریخی اردبیل که بسیار فراوان و ضروری بود بجائی نرسید تا اینکه در سال ۱۳۲۱ مبلغ دویست هزار ریال عطیه ملوکانه جهت کمک بتعمیرات ابنیه تاریخی مرحمت شد و اداره کل باستانشناسی یکصد و بیست هزار ریال راجعت اردبیل اختصاص داد^۱ و از آن بصورت تنخواه گردان استفاده نمود بدین معنی که برای تهیه کاشی در اصفهان و طهران و اعزام استادان کاشیکار اصفهانی در آغاز سال مبلغ فوق مصرف میگردد و کار تعمیرات راه میافتاد و تا موقع رسیدن حواله اعتبارات هم اداره فرهنگ تعمیرات را تعطیل نمیکرد و در آخر سال که فصل زمستان و کار تعطیل شده کلیه اعتبارات با اداره دارائی رسیده بود بعد از اینکه طلب استادان را میپرداختند مجدداً عطیه ملوکانه را بجای خود برمیگردانند و برای سال بعد مقدمات تعمیر و وسائل کار را میتوانستند بدین ترتیب فراهم سازند - پس از دو سال که این ترتیب برقرار بود برای تعمیرات بقعه شیخ شهاب الدین در اهر چهل هزار ریال از یکصد و بیست هزار ریال مزبور بمصرف قطعی رسید و هشتاد هزار ریال باقی ماند و اکنون چندین سال است که با استفاده از عطیه ملوکانه بطور تنخواه گردان همه ساله بطور متوسط بین سیصد تا چهارصد هزار ریال برای تعمیرات آثار تاریخی اردبیل از اعتبارات ابنیه تاریخی بمصرف میرسد و هر سال قسمتی از کاشیکاریهای نفیس صحن بقعه و سفت کاری اطراف بنا که قرون متمادی از خاک و آوار و عوامل رطوبت و خرابی انباشته بود انجام میگردد - در سال گذشته و امسال تجدید گنبد بقعه سید جبرئیل که در کلخوران خارج شهر اردبیل واقع است و گنبد آن ضمن جنگهای ایران و روس در عهد فتحعلیشاه بر اثر اصابت گلوله توپ منهدم گردیده بود شروع شده امسال سفت کاری گنبد آن پایان رسید و در نتیجه میتوان به تعمیر مقرنس کاریهای نفیس و طلاکاری داخل بقعه که بر اثر نبودن گنبد و نفوذ آب برف و باران خرابی روز افزون پیدا کرده است پرداخت.

کار تعمیرات بقعه اردبیل که در پرتو وجود عطیه ملوکانه بشرح فوق روبراه گردید از جمله موفقیتهای مهم اداره کل باستانشناسی است و مطلقاً مرهون

۱ - هشتاد هزار ریال دیگر جهت ایوان شرقی مسجد جامع اصفهان (صفه استاد) و بنای تاریخی بندر آباد در خارج شهر یزد و مسجد جامع کرمان و خدا خانه شیراز تقسیم و مورد استفاده واقع گردید.

جدیت و دوندگی و همت و علاقه همکار عزیز آقای صادق صمیمی معاون اداره کل باستانشناسی و مدیر ابنیه تاریخی میباشد — مشارالیه در زمستان و تابستان مرتباً برای تهیه کاشی و فراهم ساختن وسائل کار و اعزام استاد حسین کاشیکار مجرب و زبردست اصفهانی با همکارانش باردییل تلاش مینماید و آنچه در کار تعمیرات آثار تاریخی اردییل توفیق حاصل گردیده است بدون جدیت مداوم و اقدامات مستمر و بمورد آقای صمیمی انجام آن امکان پذیر نبود — نگارنده در قسمتهای دیگر این نشریه چندبار از علاقه مندی و مجاهدت این همکار گرامی یاد نموده ام ولی در مورد آثار تاریخی اردییل بخصوص وظیفه خود میدانم نهایت سپاسگزاری و تقدیس را از زحمات مستمرشان اظهار دارم و ترتیب بالا برای تعمیرات مرتب و دامنه دار آثار تاریخی اردییل مرحله مهمی از موفقیت در راه این خدمت اساسی فرهنگی بشمار میرود.

در سایر شهرهای ایران هم نسبت بتعمیر آثار تاریخی کم و بیش موفقیتهایی حاصل شده است — ویرانه های مسجد کبود تبریز همه ساله با تجدید ساختمان قسمتی از مسجد متدرجاً بصورت بنائی آباد در میآید — در شهر تاریخی مراغه گنبد سرخ و مقبره مادر هلاکو و برج مجاور آن و گنبد غفاریه تحت تعمیرات اساسی قرار گرفته استحکام پی ها و نظافت و آجر فرش کف سردابها و نصب مهار آهنی و شیروانی در محلهای لازم و مرمت و تجدید طاقها و پوشش بالای آنجا متدرجاً انجام پذیرفته است — مسجد جامع رضائیه که همه ساله گنبد آن تعمیر پیدا میکرد با پوشش آهنی از بابت این قسمت رفع نگرانی شد — دیوار پشت محراب بنحو اساسی پی بندی و عایق کاری گردید — محراب نفیس آن تعمیر دقیق شد — در همدان بناهای گنبد علویان و برج قربان پس از قرنهای خرابی بنحو اساسی تعمیر و پوشش آنها تکمیل یا طبق شرایط موجود تجدید گردید. بقعه استرومردخای از طرف انجمن کلیمیان همدان طبق نظریات باستانشناسی با کمال دلسوزی تعمیر و مرمت شد — سنگ شیر مربوط بعهداشکانی در کنار شهر بر روی پایه ای از سنگ گرانیت (سنگ خارا) مخصوص کوه الوند استوار گشت و صورت زیننده پیدا کرد — بنای امامزاده اظهر و امامزاده هود در درجین از توابع همدان با استادی کامل تعمیر شد — در قزوین بنای معظم مسجد جامع از سال ۱۳۱۴ تا کنون قسمت بقسمت تعمیر شده

با ادامه مرتب تعمیرات مزبور این بنای بسیار مهم مذهبی و تاریخی ایران رفته رفته صورت بهتر پیدا میکند - گنبد حیدریه پس از قرن‌ها ویرانی تعمیر و پوشیده گردید - بقعه زیبای شاهزاده حسین که قسمتی از مخارج تعمیر آنرا مردم نیکوکار عهده‌دار شده‌اند با کلاف کشی و تعمیرات اساسی مستحکم گردید - آرامگاه حمدالله مستوفی احیاء و تعمیر گشته یکبار در سال ۱۳۱۹ و بار دوم در سال ۱۳۳۲ کاشیکاری گنبد آن بنحو اساسی تجدید شد و در مرحله اخیر متجاوز از صد و هفتاد هزار ریال مخارج تجدید مقرنس کاری و پوشش کاشی آن بود که بیست هزار ریال آن بواسطه کسر محل از طرف شهرداری قزوین مساعدت و پرداخت گردید - بقعه امامزاده اباذر در خارج شهر قزوین و بقعه پیر در تاکستان نیز مورد تعمیرات اساسی صحیح قرار گرفته است - در شهر قم ابنیه آستانه حضرت معصومه (ع) مرتباً از طرف تولیت محترم آنجا با کمال دقت و رعایت دقیق نظریات فنی باستانشناسی بنحو اساسی تعمیر میشود - احیاء و تجدید کاشیکاریهای نفیس داخل و خارج آستانه و تجدید ضریح و تنظیم داخل آن و نصب روپوشی از شیشه بر مرقد که قدیمترین و نفیسترین محراب کاشی عهد اسلام را در بردارد از جمله همین اصلاحات است که در سالهای اخیر انجام گرفته و بقیه کارهای آن نیز با کمال خوبی همه ساله ادامه دارد - بناهای گنبد سبز که عموماً ویرانه بود متدرجاً تعمیر شده اینک بمرحله رسیده است که باید گنبدهای زیبای آنها مرمت یافته کاشیکاری گنبدها تجدید گردد - در مسجد جامع قم بهمت مردم متدین آن شهر با رعایت اصول فنی تعمیرات صحیح فراوان انجام گرفته و میگیرد - امامزاده ابراهیم از ابنیه تاریخی کنار شهر قم توسط مردم نیکوکار در هفده سال پیش تعمیر شده است - ستون معبد عهد سلوکی در خوره نزدیک دلیجان که مشرف به سقوط بود پی‌بندی و از خطر رهایی یافت (در سال ۱۳۳۲) ابنیه تاریخی گلپایگان یعنی مناره عهد سلجوقی در کنار خیابان و مسجد جامع و بقعه امامزاده هفده تن تعمیر شده و دنباله آن مرتباً ادامه دارد - مسجد جامع بروجرد و مناره خارج شهر خرم‌آباد از آثار سلاطین آل حسنویه و مسجد جامع دزفول و بقایای ایوان کرخه متعلق بعهد شاپور دوم در کنار رود کرخه^۱ دور از شهر

(۱) تعمیر تنها دیوار موجود ایوان کرخه بسیار امر دشواری بود همکار گرامی و دانشمند آقای جواد کامبیز در مأموریت خود در موسم حفاری علمی شوش (بقیه پاورقی در صفحه ۴۲۲)

و جاده عمومی و بقعه دانیال پیغمبر (ع) در شوش و مسجد جامع شوشتر و صبه تاریخی مسجد سلیمان در خارج شهر جدید مسجد سلیمان و باغشاه فین کاشان^۱ و خانقاه شیخ عبدالصمد در نطنز و مسجد جامع نطنز که بهمت و با کمک اهالی آن قصبه تعمیرات آن بنحو اساسی انجام میگردد تماماً بوسیله ادارات فرهنگ و اوقاف از محل اعتبارات ابنیه تاریخی تعمیر شده هر کجا بمقتضای اهمیت آن اقدامات لازم دنبال میشود در شیراز مسجد وکیل و مسجد جامع عتیق و بنای خداخانه در وسط صحن آن که از آثار منحصر بفرد تاریخی ایرانست - استانه سید علاءالدین (ع) و بقایای بنای ویران آبش خاتون تحت تعمیرات مفصل قرار گرفته علاوه بر آنچه از محل اعتبارات ابنیه تاریخی به مصرف رسیده است قسمت زیادی بکمک و خرج مردم (در قسمتهائی از مسجد جامع عتیق) و قسمتی هم از عایدات موقوفات اختصاصی (در استانه سید علاءالدین) تکمیل گردیده است - در یزد بناهای تاریخی متعدد بنحو اساسی تعمیر شده است - بقعه دوازده امام (مربوط بقرن ۵ هجری) و مقبره سید شمس الدین و سردر مسجد زاویه و گنبد سید رکن الدین (از آثار دوران آل مظفر و قبل از آن) از محل اعتبارات ابنیه تاریخی تعمیر گردید و مسجد جامع کبیر مشترکاً با کمک مردم و تخصیص مبالغ کافی از اعتبارات ابنیه تاریخی بحد اكمل تعمیر و احیاء گردیده است^۲ - مسجد شاه کمال الدین هم بخرج مردم مجدداً آباد گشته است

در پایان سال ۱۳۲۹ باهمت و ایمانی شگفت و با مبلغی مختصر (۲۰۰۰۰ ریال) قسمت مشرف بانهدام قطعی دیوار را پی بندی نمودند و حقیقتاً با این اقدام خود از انهدام این تنها اثر شاپور ذوالاکتاف جلوگیری کردند در سالهای بعد هم تعمیرات بقیه دیوار توسط همکار محترم و فاضل آقای صمدی و قسمتی هم توسط اینجانب با استفاده از آشنائی و مساعدت آقای علی یزدانفر (از کارکنان قلعه فرانسویان در شوش) بوسیله استاد حسین معمار مطلع و کاردان دزفولی انجام گرفت.

(۱) آقای حاج سید محمود لاجوردی از بازرگانان محترم کاشان مقیم طهران در سال ۱۳۲۹ چشمه سلیمانی و محوطه آب نمای بیرون باغشاه فین را که از آثار زمان شاه سلیمان صفوی بود و بوضع ویران و صورت بسیار ناپسندی درآمده بود باهمت عالی و مخارج هنگفت طبق نظر اداره کل باستانشناسی بوسیله استاد حسینعلی آباد معمار با اطلاع کاشانی به بهترین وجه تعمیر و احیاء نمود که حقیقتاً اقدام قابل تجعید و ستایشی بشمار میرود.

(۲) در مورد تعمیر مسجد جامع کبیر یزد باید توضیح داده شود که در سال ۱۳۲۵ مبلغ سی هزار ریال طبق معمول برای تعمیرات آنجا از اعتبارات ابنیه تاریخی (بقیه پاورقی در صفحه ۴۲۳)

در کرمان بنای زیبا و مهم مسجد جامع مفصلاً تعمیر و کاشیکاری شده در ابنیه تاریخی مقبره خواجه اتابک و مسجد ملک در داخل شهر و گنبد جبلیه در کنار شهر نیز تعمیرات ضروری فراوان انجام گرفته است و ادامه دارد — مسجد جامع نائین از آثار قرن چهارم هجری که علاوه بر اهمیت فراوان آن از لحاظ تاریخ معماری ایران دارای گچبریهای بسیار زیبا و نفیس نیز هست و بوضع بسیار نامطلوبی افتاده قسمتهای کلی آن مشرف بویرانی است تحت تعمیرات اساسی قرار گرفته است و بوسیله مهارهای آهنی و تجدید ساختمان طاقها و پایه‌ها متدرجاً احیاء میشود — مسجد جامع اردستان — مسجد جامع ورامین که بدون کوچکترین دیوار و حفاظی در وسط صحرا افتاده رو به ویرانی میرفت و بگفته آقای هانیال جهانگردان بوسیله نردبام گچ بریهای آنرا میربودند محصور شده قسمتهای زیاد آن تعمیر گردیده است و هر سال حصه دیگری از آن پی‌بندی میگردد — مناره مسجد جامع سمنان — بنای تاریخی تاریخانه در دامغان — مقبره بایزید بسطامی و سایر ابنیه تاریخی متصل بآن در بسطام مشهد میر بزرگ در آمل — امامزاده‌های مختلف در ساری و بابلسر و بابل —

حواله شده بود آقای دکتر علی اکبر شریف رئیس فرهنگ با توجه باینکه این مبلغ و چند برابر آن کفاف تعمیرات بسیار فراوان مسجد را نمیدهد مردم را به تأسیس هیئتی جهت حفظ و تعمیر این بنای مهم تشویق نمودند و سی هزار ریال را در اختیار مردم گذاردند که بر طبق مقررات مالی بانظر اهالی صرف مسجد شود بدین ترتیب هیئتی بنام هیئت حامیان مسجد جامع مزبور تشکیل گردید و در همان سال یکصد و پنجاه هزار ریال جمع‌آوری و صرف تعمیرات مسجد نمود آقای دکتر شریف گزارش امر را بوزارت فرهنگ دادند و تقاضای سی هزار ریال دیگر نمودند که حواله شد — بعداً هیئت حامیان عملیات خود را توسعه داد و بسیاری موقوفات از میان رفته مسجد را احیاء نمود و در حدود دو میلیون ریال بوسیله این هیئت از مردم یزد جمع‌آوری و با رعایت نظریات باستانشناسی (جز در برخی موارد که قرار است جبران و اصلاح گردد) صرف تعمیر مسجد گردید و اداره کل باستانشناسی هم هر قدر توانست اعتبار بیشتری تخصیص داد و مسجد جامع کبیر یزد از لحاظ میزان تعمیرات سرآمد تمام ابنیه تاریخی ایران گشت — اقدامات و مساعی هیئت حامیان مرتباً ادامه دارد و اکنون هم در احداث خیابان مقابل سردر مسجد و تأسیس شرکت برق مخصوص آن مرتباً مجاهدت خود را دنبال مینمایند — چه خوب بود نظیر این هیئت برای بسیاری بناهای تاریخی دیگر ایران هم تشکیل میشد و همین نوع خدمات ملی انجام میگرفت .

بنای معظم و منحصر بفرد گنبد قابوس در شهر فعلی گنبد قابوس^۱ - بقعه متبرک قدمگاه در کنار جاده نیشابور به مشهد - ابنیه تاریخی مشهد - مسجد شاه - مصلی - بقعه خواجه ربیع (که گنبد آن بوضعی خطر ناک مشرف بانهدام بود و با کلافهای متعدد بتون مسلح چند سال پیش با حفظ ترکیب و هیئت اصلی تجدید شد و کاشیکاری آن هم تدریجاً انجام خواهد یافت) مدرسه میرزا جعفر عموماً بوسیله ادارات فرهنگ و اوقاف خراسان از اعتبارات ابنیه تاریخی بقدر امکان و بنحو شایسته تعمیر شده و میشود - مسجد گوهرشاد به بهترین وجه امکان با فداکاری و از خود گذشتگی هر چه تامتر از طرف تولیت آنجا و کارکنان مربوط با نهایت دقت و دلسوزی بوسیله استادان لایق و با ایمان خراسان تعمیر میگردد - بقعه قطب الدین حیدر در تربت حیدریه - مقبره شیخ الاسلام احمد جاسی یا تربت جام در شهر تربت جام مسجد مولانا در تایباد (طیبات) - مدرسه غیاثیه در خرگرد مورد تعمیرات ضروری و مختصری قرار گرفته که امید است با فراهم گشتن وسائل کار بیشتر و بهتر موجبات تعمیر و حفظ کامل آنها فراهم گردد - مسجد جامع بیرجند - مسجد جامع گونا باد مسجد جامع کاخک - امامزاده محمد عابد در کاخک تا حدی که میسر بود از اعتبارات ابنیه تاریخی تعمیر شده است .

.....

این بود مجملی از آنچه در ظرف بیست سال گذشته تقریباً در راه تعمیر آثار تاریخی انجام یافته است و در نتیجه در بسیاری ابنیه که باید و شاید خدماتی صورت گرفته است - تعدادی از آثار که قبلاً بصورت ویرانه درآمده تجدید گنبد و جلوگیری از انهدام دیوار و اقدام باحیاء آن بصورت قدیم میسر نبود بامهارهای آهن و پوشش شیروانی و اقدامات ضروری دیگر نگهداری گشته است - آنچه تا کنون

(۱) تعمیرات گنبد قابوس که باید در بالای گنبد آن بارتفاع بیش از ۵۰ متر انجام میگرفت صورت معنائی را پیدا کرده بود - در سال ۱۳۱۸ جناب آقای نصرت الله مشکوتی (مدیرکل فعلی اوقاف) که آنموقع بسمت مدیریت ابنیه تاریخی در اداره کل باستانشناسی اشتغال داشتند این خدمت حساس بسیار دشوار را با کاردانی و تحمل دشواریهای آن انجام دادند و خرابی گنبد معظم و بی نظیر مزبور که اگر رفع نمیشد بطور دائم افزایش مییافت با تهیه آجرهای مخصوص عجیب مخصوص همان بنا و با کمال دقت و استحکام بنحو اساسی تعمیر گردید .

عمل شده است درمقابل آنچه باید برای کلیه ابنیه تاریخی ایران اجرا شود بسیار کم و نارسا و ناچیز است و توضیح این مطلب در قسمت سوم این فصل خواهد آمد - برای اینکه معلوم شود بودجه ابنیه تاریخی ایران از رقم صفر سابق (که قبل از تصویب و اجرای قانون اوقاف یعنی بیست سال قبل بوده است) اکنون بچه مرحله رسیده است صورت ریز اعتبارات ابنیه تاریخی سال ۱۳۳۴ را ذیلاً ذکر مینماید.

شرح	از محل بودجه دولتی وزارت فرهنگ (ماده ۴۶)	از محل بودجه اوقاف کل کشور
ابنیه تاریخی اصفهان (واردستان)	ریال ۱/۷۸۰/۰۰۰	ریال ۱/۲۲۰/۰۰۰
آثار تخت جمشید و بازار گاد	» ۱/۰۲۰/۰۰۰	—
آثار تاریخی اردبیل	» ۲۵۰/۰۰۰	» ۲۵۰/۰۰۰
ابنیه تاریخی مشهد	» ۳۰۰/۰۰۰	» ۲۰۰/۰۰۰
ابنیه تاریخی قزوین	» ۵۰/۰۰۰	» ۱۵۰/۰۰۰
ابنیه تاریخی شیراز	» ۵۰/۰۰۰	» ۱۵۰/۰۰۰
ابنیه تاریخی یزد	» ۷۰/۰۰۰	» ۱۰۰/۰۰۰
ابنیه تاریخی کرمان	» ۵۰/۰۰۰	» ۱۲۰/۰۰۰
مسجد کبود تبریز	» ۱۵۰/۰۰۰	» ۱۰۰/۰۰۰
ابنیه تاریخی کاشان و نطنز	» ۵۰/۰۰۰	» ۱۰۰/۰۰۰
مسجد جامع نائین	» ۳۰/۰۰۰	» ۵۰/۰۰۰
مسجد جامع ساوه	» ۱۵/۰۰۰	» ۱۵/۰۰۰
ابنیه تاریخی همدان	—	» ۲۰/۰۰۰
بقعه قدمگاه نزدیک نیشابور	—	» ۹۰/۰۰۰
ابنیه تاریخی گلپایگان	» ۵۵/۰۰۰	» ۵/۰۰۰
مسجد جامع شوشتر	» ۱۰/۰۰۰	» ۲۰/۰۰۰
ابنیه تاریخی دزفول و بقعه دانیال (ع)	» ۳۵/۰۰۰	» ۱۰/۰۰۰
در شوش	—	» ۴۰/۰۰۰
ابنیه تاریخی سمنان	—	» ۴۰/۰۰۰

شرح	از محل بودجه دولتی وزارت فرهنگ (ماده ۴۶)	از محل بودجه اوقاف کل کشور
ابنیه تاریخی مراغه	—	ریال ۲۰/۰۰۰
مسجد جامع مرند	—	» ۵/۰۰۰
بقعه شیخ شهاب‌الدین در اهر	—	» ۵/۰۰۰
ابنیه تاریخی گرگان	ریال ۱۰/۰۰۰	» ۳۰/۰۰۰
ابنیه تاریخی اراک	» ۲۵/۰۰۰	» ۵/۰۰۰
ابنیه تاریخی دماوند	—	» ۲۰/۰۰۰
مسجد جامع ورامین	—	» ۴۰/۰۰۰
ابنیه تاریخی قم	—	» ۳۰/۰۰۰
ابنیه تاریخی رضائیه	—	» ۲۰/۰۰۰
مسجد مولانا در تایباد (طیبات خراسان)	—	» ۵/۰۰۰
آثار تاریخی گون‌آباد	» ۳۰/۰۰۰	—
مناره‌های مسجد امام حسن در طبس	» ۱۰/۰۰۰	—
ابنیه تاریخی فردوس	» ۱۰/۰۰۰	—
گنبد سلطانیه در ابهر	» ۱۰۰/۰۰۰	—
آثار تاریخی داخل و خارج شهر تهران	» ۵۰/۰۰۰	» ۱۰۰/۰۰۰
تربت جام	—	» ۵/۰۰۰
آثار تاریخی تربت حیدریه	—	» ۲۰/۰۰۰
آثار تاریخی بسطام	—	» ۵/۰۰۰
بقعه شاه‌رضا (ع) در شهرضا (قمشه)	—	» ۵۰/۰۰۰
مقابر سلاطین آل کیا در املش (گیلان)	—	» ۲۰/۰۰۰
آثار تاریخی بیرجند	—	» ۵/۰۰۰
آثار تاریخی دامغان	—	» ۵/۰۰۰
مسجد جامع بروجرد	—	» ۵/۰۰۰
مشهد میربرزگ آمل	—	» ۵/۰۰۰

جمع (۴/۱۵۰/۰۰۰ ریال و ۳/۰۴۰/۰۵۰ ریال)

بدینقرار در سال جاری مجموعاً بیش از هفت میلیون ریال جهت تعمیر و حفظ آثار تاریخی منظور گردیده که کمتر از نصف آن از بودجه کل اوقاف و بیش از نصف آن از اعتبارات دولتی تأمین شده است توضیحاً اضافه مینماید که اداره کل اوقاف ارقامی را هم خود مستقیماً جهت ابنیه متبرک و مدارس قدیمی و مساجد بمصرف میرسانند که چون ابنیه مزبور در شمار آثار تاریخی محسوب نگردیده است ارتباطی با اداره کل باستانشناسی پیدا نمیکند - ضمناً بطوریکه طی صفحات سابق توضیح داده شد اعتبار ماده ۴۶ بودجه وزارت فرهنگ برای کلیه خدمات باستانشناسی است که علاوه بر تعمیر و حفظ آثار تاریخی باید بمصرف حفاری های علمی و تهیه عکس و انتشارات و خریداری و تعمیر اشیاء عتیقه و مخارج اعزام مأمورین فنی باستانشناسی و رفع نواقص ساختمانی و اثاثیه موزه و خرید و صحافی کتاب جهت کتابخانه باستانشناسی و سایر مصارف مربوط به باستانشناسی برسد و جمع اعتبار ماده ۴۶ که در سال ۱۳۲۸ متجاوز از نه میلیون ریال بود در سالهای بعد بتدریج بعنوان تقلیل بودجه وزارت فرهنگ یا تأمین مخارج آموزشگاهها و ساختمانهای فرهنگی و غیره رقم بیش از ۹ میلیون ریال فوق متدرجاً کاسته شد و در سال ۱۳۳۳ رقم مزبور به ۴/۰۵۰/۰۰۰ ریال رسید^۱ و در سال جاری ۳ میلیون ریال بر آن

(۱) رقم ماده ۴۶ در سال ۱۳۳۲ مبلغ ۵/۵۳۵/۳۲۰ ریال بود - در سال ۱۳۳۳ که جناب آقای رضا جعفری وزیر فرهنگ بودند واحداث ساختمانهای متعدد جهت دبستانها مورد نظر و از برنامه های مفید ایشان بود بعنوان موقت ۲/۰۰۰/۰۰۰ ریال از این مبلغ را کاستند و رقم ماده ۴۶ را به ۳/۵۳۵/۳۲۰ ریال تقلیل دادند و چون توجهشان را با اهمیت وظائف باستانشناسی خصوصاً تعمیرات ابنیه تاریخی جلب نمود مبلغ ۹۰۰/۰۰۰ ریال که در بودجه کل اوقاف موجود بود بدستور معظم له برای جبران قسمتی از کسر اعتبارات ابنیه تاریخی منظور گردید و در نتیجه اعتبار اوقافی ابنیه تاریخی که در سال ۱۳۳۲ مبلغ ۱/۵۰۰/۰۰۰ ریال بود در سال ۱۳۳۳ بالغ بر ۲/۴۰۰/۰۰۰ ریال شد - پس از آنکه اضافه اعتبارات سال ۱۳۳۳ وزارت فرهنگ هم از طرف وزارت دارائی پرداخت گردید بجای دو میلیون ریالی که از ماده ۴۶ حذف کرده بودند در حدود پانصد هزار ریال آنرا جبران نمودند در نتیجه مجموع رقم ماده ۴۶ در سال ۱۳۳۳ بمیزان ۴/۰۵۰/۰۰۰ ریال رسید - در ۶ فروردین ماه سال جاری طی گزارش مشروحه وضع نامساعد اعتبارات باستان شناسی جهت جناب آقای جعفری تشریح گردید ضمناً اشاره نمود در یکی از کشورهای همسایه ایران که تعداد ابنیه تاریخی آن یکدهم ایران هم نیست و جمعیت آن باندازه یکی از (بقیه پاورقی در صفحه ۴۲۸)

افزودند و بالغ بر ۷/۰۵۰/۰۰۰ ریال گردید که بشرح بالا تقریباً سه پنجم آن جهت ابنیه تاریخی دور و نزدیک تخصیص داده شده دو پنجم دیگر برای سایر مصارف باستانشناسی اختصاص یافته است و در قسمت سوم این فصل توضیح بیشتر برای نارسا بودن این مبالغ داده خواهد شد.

.....

اینک که بقدر کفایت درباره خدمات مربوط بابنیه تاریخی توضیح داده شد مناسب میدانم در مورد چگونگی و پیشرفت کار موزه ایرانباستان هم توضیحاتی

استانهای این کشور است و از لحاظ سابقه تمدن و قدمت تاریخ همدوران و هم طراز میهن عزیز ما میباشد بیش از چهار برابر بودجه باستانشناسی ایران صرف امور باستانشناسی میکنند و چون تعمیرات آثار تاریخی و متبرک آن اساساً از محل اوقاف انجام میگیرد و ارتباطی با بودجه باستانشناسی ندارد لذا قسمت اعظم بودجه مزبور صرف حفاریهای علمی و کارهای موزه میگردد و همچنین در کشور آسیائی دیگری که پیوستگی فرهنگ و تمدن چند هزار ساله با ایران دارد با وجودیکه بودجه باستانشناسی آن معادل صد میلیون ریال است در سه سال پیش که گوشه بنای زیبای تاریخی معظمی از آن شکاف برداشت اضافه بر بودجه مزبور معادل چهل میلیون ریال تنها برای جلوگیری و رفع خرابی گوشه بنای مزبور تخصیص داده شد و بمصرف رسید - جناب آقای جعفری در کنار گزارش مزبور چنین مرقوم فرمودند خود اینجانب هم معتقدم که باید اعتبار تعمیر بناهای تاریخی افزایش یابد و امید است پس از گرفتن اضافه اعتبار سال جاری مبلغ قابل توجهی بمیزان اعتبار فعلی تعمیر آثار تاریخی اضافه نماید در موقع خود یادآوری فرمائید اقدام شود ۳۴/۱/۹ جعفری » در تاریخ ۱۶ فروردین ماه سال جاری جناب آقای دکتر محمود مهران بوزارت فرهنگ منصوب شدند و کماکان با احتیاجات و افر باستانشناسی ابراز توجه نمودند و با وجودیکه در سالهای سابق همانطور که قبلاً اشاره نمود بالاترین رقمی که تاکنون در ماده ۴۶ منظور شده است (مبلغ ۹/۱۹۰/۰۰۰ ریال در بودجه سال ۱۳۲۸) بوسیله معظم له تأمین گردیده بود در بودجه سال جاری بر اثر احتیاجات روزافزون سایر قسمتهای تابعه و مؤسسات آموزشی مختلف فرهنگ بیش از سه میلیون ریال بر رقم ناچیز ماده ۴۶ نیفزودند که از سه میلیون ریال مزبور با توجه بمیزان اعتبار سال گذشته ابنیه تاریخی اصفهان از محل ماده ۴۶ (در حدود سیصد هزار ریال) نزدیک یک میلیون و پانصد هزار ریال آن تنها بر اعتبار سال گذشته آثار تاریخی اصفهان افزوده شده است البته با بالا رفتن سطح فرهنگ کشور یقیناً وضع ابنیه تاریخی و تعمیرات دامنه دار آنها و سایر وظائف باستانشناسی محتاج اعتباراتی بمراتب افزون تر از این ارقام میباشد که امید می رود تاحدی بتوان در قسمت سوم این فصل توضیح داد.

در فصل حاضر مذکور دارد تا آیندگان بدانند این مؤسسه علمی و فرهنگی چه مراحل پیموده جمع آوری آثار و رونق ظاهری و معنوی آن نتیجه چه مجاهدتها و تلاشهایی بوده است.

بطوریکه در قسمت اول این فصل توضیح داده شد در سال ۱۲۹۵ شمسی (۱۳۳۵ قمری) شادروان مرتضی خان ممتازالملک وزیر فرهنگ وقت بتأسیس موزه معارف همت گماشت - موزه مزبور تا پیش از سال ۱۳۱۰ که حفاریهای علمی متعدد در ایران انجام نمیگرفت در محل وزارت فرهنگ قرار داشت بعداً محصولات حفاریهای علمی سالهای ۱۳۱۰ به بعد هم باشیاء آن اضافه شد - در سال ۱۳۱۴ که بنای فعلی موزه ایرانباستان باتمام رسید اشیاء موزه معارف سابق بآنجا منتقل گشت و با آنچه از نقاط تاریخی مختلف ایران جمع آوری کرده بودند بنحو شایسته طبق اصول صحیح در غرفه ها و قفسه های آن تنظیم و بمورد نمایش گذارده شد و بصورتی درآمد که اکنون یکی از مراکز علمی و فرهنگی مهم کشور باستانی ایران بشمار میرود. در حال حاضر موزه ایرانباستان شامل چهار بخش است و شماره های اشیاء موجود در هر بخش بشرح زیر میباشد :

- ۱ - بخش آثار ماقبل تاریخ مشتمل بر ۳۱۲۰ شماره.
- ۲ - بخش آثار دوره تاریخ شامل آثار لرستان (متعلق به قبل از هخامنشی) و آثار ادوار هخامنشی و سلوکی و اشکانی و ساسانی مشتمل بر ۲۷۷۹ شماره.

- ۳ - بخش آثار دوره اسلامی شامل ۲۴۳۴ شماره
 - ۴ - بخش سکه ها و مهره های عتیقه مشتمل بر ۴۶۹ شماره.
- البته هر شماره عموماً معرف یک شیئی نیست بلکه اشیائی که یکجا بموزه وارد میشود و در عین حال مربوط بیک زمان است غالباً تحت یک شماره ثبت میگردد . از لحاظ مجموعه نمونه های آثار ماقبل تاریخ و همچنین از لحاظ مجموعه الواح زروسیم عهد هخامنشی که بخط میخی نوشته شده است^۱ عجالتاً موزه ایرانباستان
- ۱ - برای اطلاع بیشتر درباره الواح زروسیم هخامنشی به کتاب هگمتانه تألیف نگارنده چاپ طهران تیرماه ۱۳۳۲ از صفحه ۸۱ تا صفحه ۱۰۵ مراجعه فرمایند .

در دنیا ردیف اول را حائز می‌باشد — همچنین مجموعه اشیاء مفرغی لرستان و مجسمه بزرگ مفرغی عهد اشکانی و مجموعه ظروف کاشی و شیشه گرگان و گنجینه قرآن مشتمل بر نسخه‌های کلام الله مجید از قرن سوم هجری تا دوران صفوی و مجموعه محرابهای مختلف سنگی و کاشی و گچبری که هر کدام در محل خود رو بنا بودی میرفت و اکنون در موزه نگهداری میشود منحصراً باین اندازه فقط در موزه ایران باستان وجود دارد — گنجینه زر مکشوف در زیویه (کردستان) و گنجینه عاج مکشوف در همان محل^۱ و ظروف کاشی و سفالی بی نظیر قرن ۸ پیش از میلاد که از آنجا بدست آمده و بر اثر چه مجاهدتها و فداکاریها و مخارجی بالاخره نصیب موزه ایرانباستان گردیده است از افتخارات این مؤسسه علمی بشمار میرود که اهمیت آنرا از نظر معنوی و علمی و مادی در دنیا چند برابر ساخته است و ارزش آنها در آینده بیشتر و بهتر معلوم خواهد گشت .

البته جمع‌آوری این آثار اگر احياناً در برخی اوقات بصورت تصادف یا بوضعی ساده انجام گرفته است در بسیاری موارد محتاج علاقه و جدیت و خود گذشتگی‌های فراوان بوده که ذکر آنها در این فصل بیش از پیش موجب اطنا ب مطلب خواهد گردید .

نگارنده از لحاظ اینکه بقدر امکان نام شریف کسانیرا که در تأسیس موزه ایرانباستان بیشتر حق خدمت دارند ذکر نموده باشم مناسب می‌بینم اشاره مختصری باینگونه عناصر مفید و مثمر ثمر بنمایم :

شادروان محمد علی فروغی (ذکاءالملک) - شادروان یحیی قراگوزلو (اعتمادالدوله) - جناب آقای علی اصغر حکمت - شادروان اسمعیل مرآت - جناب آقای دکتر عیسی صدیق - جناب آقای دکتر منوچهر اقبال - جناب آقای محمد وحید - شادروان محمد برزین - جناب آقای اسکندر پاسدار - جناب آقای دکتر علی فهمندی (ش - ۱۱) - آقای سلیمان سپهبندی (ش - ۱۲) - شادروان دکتر مهدی بهرامی (ش - ۱۳) - شادروان دکتر عبدالله انیسی - آقای عیسی

۱ - گنجینه عاج که از نفائس منحصر بفرد جهانست بر اثر واقع بینی جناب آقای ابوالحسن ابتهاج مدیرکل اسبق بانک ملی ایران و همکاری ذیقمت آقای مهندس فروغی به موزه ایران باستان وارد گردید .

بهنام - خانم ناهید جهان آراء (ش - ۱۴) خانم بدیع ریاضی (ش - ۱۵) هر کدام در سمتهای

ش - ۱۱ - جناب آقای دکتر علی فرهمندی (علیم الملک)
رئیس اسبق اداره کل باستان شناسی

خود از نخست وزیری و وزارت فرهنگ و ریاست حسابداری و ریاست یا کارمندی فنی باستانشناسی و مدیریت و یا موزه‌داری موزه ایران باستان با تحمل زحمات و مشقات زیاد اساس موزه ایران باستان را ریختند و هر یک سهم خویش در ایجاد وضع این مؤسسه و جمع آوری نفائس آن لازمه همت و مساعدت را بخرج دادند.^۱

آقای آندره گدار فرانسوی در طول مدت قریب بیست و چهار سال خدمت خود از آغاز سال ۱۳۰۸ تا خرداد ۱۳۳۲ طرح نقشه

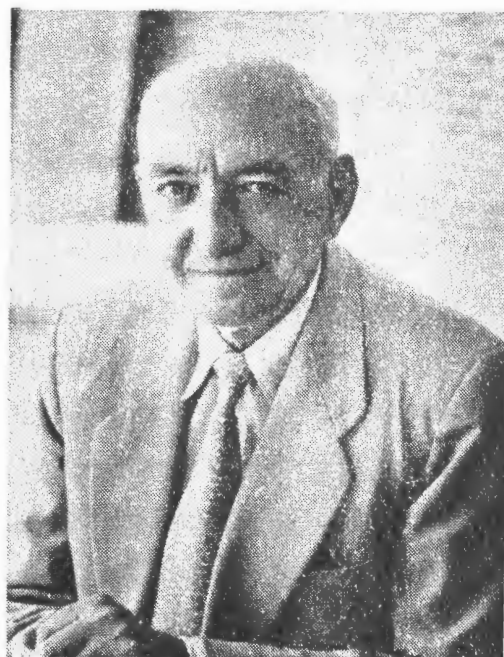
موزه و تنظیم غرفه‌ها و نمایش گذاردن اشیاء را با همکاری خانم خود و دستیاری

(۱) در مورد همکارانی که فوقاً نام شریفشان را ذکر نمود و بر اثر اشتغال بخدمات دیگر یا بازنشستگی یا فوت اکنون در ردیف کارکنان فعلی باستانشناسی قرار ندارند ذکر برخی اطلاعات اجمالی را در اینمورد مناسب میبیند :

جناب آقای دکتر علی فرهمندی (علیم الملک) در ۲۴ تیرماه ۱۳۱۳ بریاست اداره کل باستانشناسی منصوب شدند و تا تاریخ ۱۸/۹/۹۰ بدین سمت اشتغال داشتند فداکاریها و مجاهدتهای مخصوص ایشان در تکمیل ساختمان و ترتیب اثاثیه و قفسه و چراغ و پرده و نمایش گذاردن آثار عتیقه موزه ایرانباستان منحصرأ از عهده معظم له ساخته بود و یقیناً هیچ شخص دیگر قادر بمرمنزل رسانیدن چنین وظیفه خطیر و دشوار طولانی نمیگردید - آقای سلیمان سپهبدی یکبار از سال ۱۲۹۷ تا سال ۱۲۹۹ شمسی و پس از آن از سال ۱۳۰۸ ببعد بسمت بازرسی مرکزی عتیقات اشتغال داشتند و پس از درگذشت مرحوم حیدرقلی شاملو (عون الوزاره) از تاریخ ۱۹ خرداد ۱۳۱۴ بمدریت موزه هم منصوب گردیدند (بقیه پاورقی در صفحه ۴۳۲)

همکاران ایرانی بمرحله اجرا درآورد طبق لایحه تقدیمی ازطرف وزارت فرهنگ

به قوه تقنینیه تقاضای تجدید
استخدام ایشان از اول مهرماه ۱۳۳۴
برای مدت دو سال شده است .

ش - ۱۲ - آقای سلیمان سپهبدی مدیراسبق موزه ایران
باستان (اکنون بازنشسته هستند)

جناب آقای دکتر محمود
مهران وزیر فرهنگ فعلی از
نخستین سمتی که بعد از اشتغال
در مدارس در وزارت فرهنگ
عهده دار شدند یعنی از موقع
معاونت اداره حسابداری در سال
۱۳۱۴ بعد در سمتهای مختلف -
آقای حسین جودت رئیس اسبق
اداره ساختمان وزارت فرهنگ -
آقای احمد هرمز از صاحبمنصبان
عالیقدر وزارت دارائی که اکنون
بازنشسته هستند - جناب آقای

دکتر احمد مهران که درموقع احداث موزه و تهیه وسائل واثاثیه آن سمت حساس

و در تاریخ ۲۸/۵/۲۹ بازنشسته شدند - شادروان دکتر مهدی بهرامی پس از طی تحصیلات
عالی باستانشناسی در فرانسه و آلمان و نیل بدرجه دکترا در این رشته از اسفند ماه ۱۳۱۶
درموزه ایرانباستان اشتغال ورزیده چندین سال موزه داری دوره اسلام را برعهده داشتند
و در عین حال در دانشگاه طهران استاد رشته باستانشناسی بودند و پس از بازنشسته شدن
آقای سپهبدی بجانشینی ایشان بسمت مدیریت موزه منصوب گردیدند و متأسفانه فوت نا بهنگام
این عنصر دانشمند (آبانماه ۱۳۳۰) که ضمن عمل جراحی در آلمان پیش آمد نمود دانشگاه
طهران و باستانشناسی ایران را از وجود یک فرد تحصیل کرده و محقق عالیقدر این رشته
محروم نمود - شادروان دکتر عبدالله انیسی که ۱۷ سال دوران جوانی خود را در اروپا
صرف تحصیل نموده علاوه بر تحصیل دکترا در رشته پزشکی بزبانهای عربی و ترکی و فرانسه
و روسی و آلمانی آشنا بوده زبانها و خطوط قدیمی میخی - پهلوی - کوفی - لاتین را
میدانست در فرورین ماه ۱۳۱۳ بسمت مترجمی در باستانشناسی منصوب شد و در کارهای
(بقیه پاورقی در صفحه ۴۳۳)

و مؤثری در وزارت فرهنگ داشته با جلب موافقت بیشتر شادروان محمد برزین

ش - ۱۳ - شادروان دکتر مهدی بهرامی - مدیر
سابق موزه ایران باستان که در آبان ۱۳۳۰ هنگام
عمل جراحی در بیمارستان شهرهایمبورگ درگذشت

نهایت مساعدت را در پیشرفت
و اجرای خواسته‌های آقای گدار
و جناب آقای دکتر فرهمندی
در مورد احتیاجات موزه ایران
باستان بخرج میدادند - آقای
حسنعلی اژدری از صاحبمنصبان
بازنشسته وزارت فرهنگ که در
پیشرفت کارهای مختلف موزه
کمال مجاهدت را بخرج دادند -
آقای علی اصغر رضی - آقای محمد
علی خدیور - شادروان حاج
عباسعلی معمار اسبق وزارت فرهنگ
که بنای موزه ایران باستان بمعماري
او ساخته شد - استاد مراد تبریزی
بنای ثابت و سالخورده موزه ایران
باستان (ش - ۱۶) که کلیه

کارهای نصب محرابها و کاشیها و گچ بریها و کتیبه‌ها و سایر امور ساختمانی و نصب

علمی مخصوصاً تهیه مطالب کتاب آثار ایران و ترجمه نوشته‌های قدیم بزبان فرانسه
کمکهای ذیقیمت بخانم و آقای گدار نمود و در سال ۱۳۱۷ برابر تصادف با موتوسیکلت
پس از مدتی بیماری درگذشت - آقای عیسی بهنام جوان دانشمند وجدی و صمیمی پس از
طی تحصیلات عالی در فرانسه و نیل بدرجه لیسانس از بهمن ماه ۱۳۱۷ در عین انجام خدمت
نظام وظیفه با موافقت ستاد ارتش در تنظیم اشیاء موزه شرکت داشتند و در آذرماه ۱۳۱۸
بسمت موزه داری قسمت آثار دوره تاریخ منصوب گردیدند و تا سال ۱۳۲۷ با کمال صمیمیت
و جدیت و دقت و دلسوزی مخصوص بدین سمت مشغول انجام وظیفه بودند و از آن پس
بطور قطع محل خدمشان بدانشگاه منتقل شد و اکنون بسمت دانشپاری رشته باستانشناسی
در دانشکده ادبیات دنباله خدمات مفید خود را ادامه میدهند و با همکاران خود در موزه
ایرانباستان کم و بیش ارتباط و همکاری علمی دارند - خانم ناهید جهان آراء پس از اخذ
(بقیه پاورقی در صفحه ۴۳۴)

آثار معماری و مجسمه‌ها و امثال آنرا در موزه انجام میدهد و بواسطه آشنائی بتمام

ش - ۱۴ - خانم ناهید جهان آراه - موزه دار سابق
قسمت آثار ما قبل تاریخ موزه ایران باستان
(اکنون باز نشسته شده‌اند)

لوله کشی‌ها و مجراها و چاهها
و غیره در موارد مکرر که بارندگی
ویخ‌بندان و ذوب برفها خطرات
مهلکی پیش آورده بود با اقدامات
و تدابیر بموقع و فوری در حفظ
این ساختمان و آثار موجود آن حق
بسزائی پیدا کرده است عموماً از
کسانی هستند که در ایجاد
ونگهداری بنای موزه و جمع‌آوری
آثار و تنظیم آنها و تهیه اثاثیه
و لوازم این مؤسسه فرهنگی
زحمتهای کشیده‌اند و چه بسا که
فرزندان آینده ایران بطوریکه
در قسمت سوم این فصل اشاره
خواهد شد بدون اطلاع از وضع
گذشته آثار باستانی این کشور
طوری التهاب و حرارت خدمت

در راه یادگارهای فرهنگ و تاریخ قدیم ایران را داشته باشند که درك چگونگی

درجه لیسانس در رشته باستانشناسی از بلژیک در سال ۱۳۱۴ بخدمت باستانشناسی داخل
گردیدند و در مردادماه ۱۳۱۸ از لحاظ وضع زندگی شخصی و سکونت در خارج شهر بوزارت
دارائی (ضرابخانه شاهنشاهی) منتقل شدند و در اردیبهشت ماه ۱۳۲۳ مجدداً بشغل اصلی
خود در باستانشناسی بازگشته و در شهریورماه ۱۳۲۵ بموزه داری قسمت آثار پیش از تاریخ
منصوب گشتند و تا اسفند ماه ۱۳۳۱ که باصرار خودشان بازنشسته شدند بدین سمت در کمال
جدیت و دقت انجام وظیفه مینمودند - خانم بدیع ریاضی پس از سالها تحصیل در اروپا از
آغاز مهرماه ۱۳۱۷ بخدمت در موزه ایرانباستان مشغول شدند و در اردیبهشت ماه ۱۳۱۸
بموزه داری آثار پیش از تاریخ منصوب گردیدند و در اردیبهشت ۱۳۲۵ برای تکمیل مطالعات
(بقیه پاورقی در صفحه ۴۳۵)

زحمتهای و مرارتهای گذشته جهت ایشان دشوار باشد و در چنین صورتی کافی است

ش - ۱۵ خانم بدیع ریاضی موزه دار پیشین قسمت
ماقبل تاریخ در موزه ایران باستان (اکنون در قسمت
مرکزی یونسکو در پاریس اشتغال دارند)

به پرونده های امر و مکاتبات
فراوان که گوشه از این مجاهدتها را
مینماید مراجعه کنند - بیمورد
نیست باین موضوع هم اشاره شود
که فقط احداث میدان کوچک مقابل
سردر موزه ایرانباستان ثمره پانزده
سال مجاهدت و مکاتبه و تلاش
فراوان بود که بالاخره بامساعدت
های ذیقیمت جناب آقای احمد
فریدونی کفیل اسبق وزارت کشور
و جناب آقای دکتر محسن نصر
و مجاهدت مخصوص جناب آقای
محمد یزدانفر (که در موقع تهیه
مقدمات کار میدان موزه بسمت
مدیر کلی وزارت فرهنگ نهایت
درجه تلاش نمودند) و آقای دکتر
حسین خطیبی و اولیای محترم

شهرداری در سالهای ۱۳۲۸ و ۱۳۲۹ مخصوصاً جناب آقای محمد مهران در هر دو نوبت
تصدی شهرداری طهران و جنابان نصرت الله همایون و علی اکبر عقیلی معاون و مدیر
کل وقت شهرداری و همچنین برخی از افسران شهربانی از جمله سرکار سرهنگ
مرتضی محبوبین عملی گردید و تأثیر میدان مزبور که انشاء الله تبارک شهر امتداد

خود بفراسه عزیمت نمودند و بواسطه علاقه شدید بادامه مطالعه و تحصیل رشته زبانهای
قدیم اقامت خود را در آنجا ادامه داده اند و از آن ببعد هم بموزه ایرانباستان برنگشتند .
(سوابق فوق الذکر بوسیله خانم خدیجه عزیز سلطانی متصدی بایگانی اداره کل باستانشناسی
از روی پرونده های منظم چندین ساله استخراج و در اختیار اینجانب گذارده شده است که
البته موجب امتنان و تشکر میباشد)

پیدا خواهد کرد درمنظره موزه وزیباتی این قسمت شهر طهران ومیزان جلب توجه خودی و ییگانه به بنای موزه و آثار تاریخی درون آن بایک نگاه مختصر معلوم میشود و احتیاج به توضیح زیاد ندارد.

ش ۱۶ - استاد مراد تبریزی بنای سالخورده وبا اطلاع موزه ایران باستان (نفر سمت چپ) - نفر وسط آقای حسین شیخ نگهبان پیر وبسیار جدی کتابخانه موزه ایران باستان - نفر سمت راست هم آقای سید محمداسلاملو از قدیمترین مستخدمین مرتب وجدی ووظیفه شناس اداره کل باستانشناسی است

علاقه مندانی که مایل باشند نمونه هائی از تلاشهای مربوط بخدمات باستانشناسی خصوصاً در قسمت موزه ایرانباستان را درك فرمایند بدنیست به پرونده های مفصل گنجینه زر زیویه - گنجینه عاج - میدان موزه - تابلوهای صف سلام عمارت سابق نظامیه (معروف به لقانطه) - بنای ناتمام موزه مردم شناسی مراجعه بفرمایند در مورد بنای اخیر اگر عنایت خاص ذات همایونی وجدیت و علاقه جناب آقای علاء هنگام تصدی وزارت دربار شاهنشاهی در سال ۱۳۳۳ نبود این بنا مطلقاً از فرهنگ کشور منتزع میشد و سرنوشت بعدی موزه مردم شناسی که ارتباط ناگسستنی با آثار تاریخی و باستانی دارد و تکمیل کننده بنا و آثار تاریخی موجود در موزه ایرانباستان است بهیچوجه معلوم نبود بکجا بینجامد.

اگر از ذکر نام علاقه مندان و مساعدت کنندگان دیگر و عوامل مؤثری

که در وزارت دارائی یا وزارت فرهنگ یا مقامات دیگر بوده‌اند و سهمی در کار موزه ایرانباستان دارند اسمی برده نشده است بعلمت عدم اطلاع یا یاری نکردن خاطره معذرت می‌طلبد و همچنین از ذکر نام همکاران برومند و عزیزی که در خدمات ذیقیمت و حساسی خود در وزارت فرهنگ ورشته‌های مختلف باستان‌شناسی مشغول ادامه خدمت هستند و انشاءالله سالیان دراز در تکمیل چنین خدمت محترم و نیل به‌هدف مقدس خود کوشا خواهند بود بعلمت اینکه در آینده بهتر در باره ارزش این خدمات اظهار نظر میتوان نمود خودداری می‌گردد.

در پایان این مبحث وظیفه قطعی خود میدانم یادی از یکنفر عنصر محترم ایران دوست بنمایم که جوانی خود را در راه تجلیل و شناساندن آثار تاریخی ایران گذرانده همیشه ثناخوان هنر و فرهنگ قدیم ایران بوده پیش از احداث موزه ایرانباستان و در طول مدت پیدایش آن مکرر ببازدید آثار ملی و اسناد تاریخی ایران شتافته است و دسته‌های متعدد مردم فرهنگ دوست و هنر پرور کشور پهناور امریکا را بایران راهنمایی نموده مکرر در موزه ایران باستان با وجد و شغف ولذت از خدماتی که شده است قدم نهاده ایرانیان را به پایداری و همت و جدیت بیشتر در حفظ و تعمیر و عزیز داشتن یادگارهای باستانی خود تشویق فراوان کرده است. این عنصر گرامی آقای پروفیسور پوپ (Prof. A. U. Pope) میباشد که اکنون دوران بازنشستگی و کهنولت را می‌پیماید (ش - ۱۷) — بهترین معرف علاقه و زحمات این دانشمند محترم بفرهنگ گذشته ایران تألیف معروف او بنام مطالعه صنایع ایرانی (A Survey of Persian art) میباشد — در سال ۱۳۰۶ هجری که مشارالیه برای نخستین بار بایران آمده بود یک نفر دلال اصفهانی ویرا به بقعه پیر بکران در خارج شهر اصفهان راهنمایی نموده گچبریهای نفیس محراب پیر بکران را بوی ارائه داد پروفیسور پوپ برای توجه و تشویق دلال اصفهانی بحفظ اینگونه آثار در محل خود فوراً مبلغ هزار ریال باو پرداخته سفارش محکم ساختن و جلوگیری از ریزش و خرابی محراب را نمود — از همان سفر اول خود بایران هم که برگشت در پاریس با بزرگترین جواهر فروش دنیا بنام کارتیه (Cartier) ملاقات نمود و طرحهای بدیع گچبریهای نفیس ابنیه تاریخی ایران را باو ارائه داد و در نتیجه

صدها نقشه جواهرکاری از روی گچبریهای عهد سلجوقی و مغول ایران اقتباس و در دنیا معمول گردید و درحالی که نقشه هر جواهرکاری با مبالغ گزاف بوسیله

ش - ۱۷ - دانشمند ایراندوست پرفسور اېهام پوپ امریکائی (نفر وسط باقامت بلندتر از سایرین) این عکس در سال ۱۳۲۴ شمسی هنگام مسافرت دانشمند مزبور بایران درحیاط موزه ایران باستان برداشته شده است - از راست بچپ آقایان ژولین مهندس معمار هیئت باستان شناسی فرانسوی درشوش - ایوب ربنوعتیقه شناس مشهور ایرانی وبازرگان عتیقه - صادق صمیمی معاون باستان شناسی - نجات ربیع بازرگان عتیقه - پرفسور پوپ - چارلز . ک . ویلکسن موزه دار فعلی قسمت خاور نزدیک در موزه متروپولیتین نیویورک که آنموقع برای آخرین موسم کاوشهای علمی نیشابور بایران آمده بود - جلال طباطبائی معاون سابق باستان شناسی - سید محمد تقی مصطفوی رئیس باستان شناسی - ابوالحسن هوشنگ بهرامی کارمند فنی باستان شناسی - محمود راد بازرس فنی باستان شناسی - دکتر دناالد مک کاون دانشمند باستان شناس امریکائی که برای اجرای کاوشهای علمی در قسمتهای جنوبی خوزستان وحوالی آن درخاک فارس بایران آمده بود - هاووزر مهندس هیئت امریکائی در نیشابور که با آقای چالز ویلکسن همکاری مینمود

نقاشان زبردست باید تهیه شود نقشه های استادان قدیم ایرانی را جایگزین چنین نقشه ها و طرحهای جدید ساختند - عکسهای بزرگ که نخستین بار در حدود ۲۵ سال

پیش توسط آقای پروفیسور پوپ از ابنیه تاریخی ایران تهیه شده است هم اکنون زینت بخش اطاقهای اداره کل باستانشناسی و کتابخانه ملی میباشد.

بحث راجع بموزه ایرانباستان و اشخاصی را که در تأسیس و توسعه آن حق خدمت دارند به اشعار مرحوم محمد تقی بهار (ملک الشعراء خراسانی) ختم مینماید - این اشعار بخط ثلث مرحوم امیرالکتاب ملک الکلاسی مرقوم و بر سنگ مرمر بطور برجسته تراشیده شده بر طرفین سردر موزه ایرانباستان نصب گردیده است:

در عهد شهنشاه جوانبخت رضا شاه	کز وی شده این کشور دیرینه گلستان
نخل فتن از پای در افتاد چو برخاست	این شاه جوانبخت به پیرایش بستان
چون امن شد ایران بره علم کمر بست	دانشگاه و دانشگاهه بگشود و دبستان
وانگاه بفرمود که دستور معارف	ریزد زپی موزه چنین نادره بنیان
از پهلوی و همت او هیچ عجب نیست	کین کشور فرخنده شود روضه رضوان
احسنت زهی موزه کز ایوان بلندش	گشته است پراز ریگ حسد موزه کیوان
این موزه نماینده اعصار و قرون است	ممتاز از این روشد از امثال وزاقران
گنجینه ذوق است و نهان خانه تاریخ	آئینه علم است و نماینده عرفان
القصه چو بنیاد شد این موزه عالی	کز فر شه آباد بماناد بدوران
بنوشت بهار از پی تاریخ بنایش	این موزه عالی شود آرایش ایران

۱۳۱۴

پیش از خاتمه قسمت دوم مناسب میدانم فهرستی هم از انتشارات باستانشناسی و آنچه که همکاران محترم مستقیماً در این رشته تهیه و چاپ کرده اند درین مورد ذکر نماید.

نخستین نشریه اداره کل باستانشناسی در شهریور ماه ۱۳۱۳ متضمن رساله کوچکی بود که تحت عنوان از قصر شیرین به طوس بزبانهای فارسی و فرانسه تدوین و در طهران چاپ شد و بین مدعوین جشن هزاره فردوسی توزیع گردید.

پس از آن طرح انتشار کتاب آثار ایران ATHAR - E IRAN بعنوان سالنامه اداره کل باستانشناسی ریخته شد که هر سال دو مجلد بزبان فرانسه در چاپخانه اداره کل شهر هارلم هلند^۱ به چاپ برسد و عامل انتشار آن در خارج ایران کتابخانه خاورشناسی گوتز در پاریس^۲ تعیین گردید. کتاب آثار ایران در چهار جلد جمعاً شامل هشت مجلد به چاپ رسید. قسمت اعظم مقالات آن ششمتل بر مطالعات و تحقیقات بسیار جالب و مفید در باره ابنیه تاریخی و آثار معماری خصوصاً مساجد قدیمی ایران بود که توسط آقای آندره گدار تهیه میشد. خانم گدار و آقای مهندس سیرو^۳ نیز مقالاتی چند در کتاب مزبور منتشر ساختند. آقای مایرون اسمیت^۴ دانشمند و محقق عالیقدر آسریکائی مجموعاً دو مقاله و آقایان پل پلیوه دانشمند فرانسوی عضو انستیتوی فرانسه و خان ملک ساسانی دانشمند عالیقدر ایرانی و شادروان دکتر مهدی بهراسی و آندره هاردی^۵ معمار فرانسوی و دکتر بهمن کریمی نیز هر کدام یک مقاله در موضوعهای مختلف مربوط بآثار تاریخی ایران در مجلدات مزبور انتشار دادند. نگارنده هم یک مقاله منتشر ساختم و این نشریه مفید تا آغاز جنگ دوم جهانی ادامه داشت و دو شماره هم بعد از جنگ انتشار یافت و بواسطه اشکالات مختلف از جمله دشواریهای مربوط بتهیه و حواله اعتبارات ارزی وعدم تصویب قرارداد تجدید استخدام آقای گدار و گرفتاریهای دیگر دنباله آن قطع گردید. شماره هائی از مجلدات آثار ایران هم بفارسی ترجمه و منتشر گشت که درسطور بعدی توضیح داده خواهد شد.

از سال ۱۳۲۸ خورشیدی اینجانب با مذاکره و مشورت آقای گدار و با تحصیل تجربیات چندین ساله خدمت خود در باستانشناسی و ضمناً در نظر گرفتن شرایط کار و مقتضیات وسطح احتیاجات همسپهان گرامی به مسائل باستانشناسی با توجه

(۱) Joh. Enshedé en Zonen-Haarlem-Hollande

(۲) Librairie Orientaliste Paul Geuthner - Paris

(۳) Maxime Siroux

(۴) Myron Bement Smith

(۵) Paul Pelliot

(۶) André P. Hardy

به مقدورات مالی و مقررات کشور تهیه و تدوین نشریه مناسبی را در طهران بزبان فارسی و در موارد لازم چاپ مقالات و مطالبی بزبان فرانسه یا انگلیسی در ضمن همان نشریه بمورد و عملی دانست و طرح نشریه موسوم به گزارشهای باستانشناسی ریخته شد و مطالب مجلد اول آن توسط چند نفر از همکاران (خانم ملکزاده بیانی - آقایان علی حاکمی - محمود راد - علی سامی - نگارنده) نگاشته شد و مجلد دوم هم توسط آقای سامی رئیس بنگاه علمی تخت جمشید تدوین گردید و در شیراز بچاپ رسید و انتشار یافت و مجلد سوم هم بشرحی که طی صفحات حاضر از نظر خوانندگان محترم میگذرد تهیه و بمحضر دوستان و علاقه‌مندان این خدمت و عموم همکاران فرهنگی و مؤسسات آموزشی کشور عزیزمان ایران عرضه میگردد در اینجا بمورد میداند برای مزید اطلاع علاقه‌مندان کلیه انتشارات باستانشناسی را از ابتدای تأسیس اداره کل باستانشناسی و موزه ایرانباستان بشرح ذیل توضیح دهد:

۱ - رساله از قصر شیرین بطوس بزبان فارسی و فرانسه - چاپ طهران

شهریور ۱۳۱۳

۲ - ATHAR - E IRAN Tome I Fascicule I - 1936

۳ - ترجمه مجلد اول از جلد اول آثار ایران بفارسی بوسیله شادروان رشید

یاسمی چاپ طهران ۱۳۱۴

۴ - ATHAR-E IRAN Tome I Fascicule II 1936

۵ - ترجمه مجلد دوم از جلد اول آثار ایران بفارسی بوسیله نگارنده

با تصحیح و اصلاح آقای علی پاشا صالح چاپ طهران ۱۳۱۶.

۶ - رساله راهنمای طاق بستان و بیستون به فارسی و فرانسه چاپ طهران

آبان ۱۳۱۶

۷ - ATHAR-E IRAN Tome II Fascicule I 1937

۸ - ترجمه مجلد اول از جلد دوم آثار ایران بفارسی بوسیله نگارنده

با تصحیح و اصلاح آقای علی پاشا صالح چاپ طهران ۱۳۱۸.

۹ - ATHAR-E IRAN Tome II Fascicule II 1937 این مجلد

توسط نگارنده بفارسی ترجمه شد ولی بچاپ نرسید.

۱۰ - ATHAR-E IRAN Tome III Fascicule I 1938- این مجلد هم

توسط نگارنده بفارسی ترجمه شد ولی بچاپ نرسید.

۱۱ - ATHAR-E IRAN Tome III Fascicule II 1938- این مجلد

در سال ۱۳۱۸ (۳۹ - ۱۹۳۸ میلادی) در هلند چاپ شد و کار آن بعلت جنگ ناتمام ماند و در سال ۱۳۲۶ شمسی انتشار یافت .

۱۲ - صنایع و تمدن مردم فلات ایران پیش از تاریخ نگارش آقای عیسی

بهنام موزه دار موزه ایران باستان - چاپ طهران ۱۳۲۰ شمسی .

۱۳ - راهنمای تخت جمشید تألیف آقای حسین بصیری چاپ طهران مرداد

۱۳۲۵ شمسی .

۱۴ - راهنمای نمایشگاه موقت موزه ایرانباستان - چاپ طهران فروردین

۱۳۲۶ شمسی .

۱۵ - Exposition d'une selection des objets, entrés dans

la collection du musée depuis 1940 Téhéran Mars-Avril 1947

۱۶ - راهنمای اجمالی موزه بزبان فارسی نگارش اینجانب با همکاری آقای

عیسی بهنام موزه دار سابق موزه ایرانباستان (در قسمت آثار پیش از تاریخ) چاپ طهران اسفند ۱۳۲۶ .

۱۷ - Guide du Musée (Mars 1948-Téhéran)

۱۸ - راهنمای آثار تاریخی شیراز تألیف آقای بهمن کریمی - چاپ طهران

شهریور ۱۳۲۷ .

۱۹ - ATHAR-E IRAN Tome IV Fascicule I 1949-

۲۰ - راهنمای گنجینه قرآن تألیف شادروان دکتر مهدی بهرامی و آقای

دکتر مهدی بیانی چاپ طهران فروردین ۱۳۲۸ .

۲۱ - ATHAR-E IRAN Tome IV Fascicule II 1949-

۲۲ - راههای قدیمی و پایتختهای غرب ایران تألیف آقای بهمن کریمی

چاپ طهران شهریور ۱۳۲۹ .

Pièces du Musée de Téhéran au Musée CERNOSCHI - ۲۳
(Paris 1948)

Les Anciennes Routes de L' Iran par M. B. Karimi- - ۲۴
Téhéran 1950

Le Trésor de ziwiyé Kurdistan par A. Godard (Paris - ۲۵
1950)

۲۶ - مجلد اول گزارشهای باستانشناسی (نگارش خانم ملکزاده بیانی
آقایان علی حاکمی - محمد تقی مصطفوی - محمود راد - علی سامی) چاپ تهران
شهریور ۱۳۲۹ .

۲۷ - مجلد دوم گزارشهای باستانشناسی - نگارش آقای علی سامی - چاپ
شیراز بهمن ۱۳۳۰ .

اینها نشریاتی است که از ابتدای تأسیس اداره کل باستانشناسی تا کنون
از طرف اداره مزبور تهیه و چاپ گردیده است و بطوریکه اشاره نمود نشریه حاضر هم
بعنوان مجلد سوم گزارشهای باستانشناسی منتشر میشود - ضمناً همکاران باستانشناسی
بعلت علاقه در خدمت خویش با تحمل خسارت و هزینه های چاپ کتاب از طرف
خودشان هم نشریات دیگری بچاپ رسانیده اند که به ترتیب تاریخ انتشار ذیلاً
ذکر میگردد:

A Short Guide to Isfahan. by Late Dj Sahba. April - ۱
1944 Isfahan (Ordibehesht 1323)

۲ - خط و تحول آن در شرق باستان تألیف آقای علی سامی (چاپ شیراز -
اسفند ۱۳۲۹) .

۳ - شرح اجمالی آثار تخت جمشید تألیف نگارنده (چاپ تهران فروردین
۱۳۳۰) .

۴ - پاسارگاد تألیف آقای علی سامی (چاپ شیراز - خرداد ۱۳۳۰) .

۵ - آستانه حضرت عبدالعظیم - تألیف - نگارنده (چاپ تهران - شهریور
۱۳۳۰) . بهزینه آستانه مقدسه

۶ - آثار تاریخی مرو دشت تألیف آقای علی سامی (چاپ شیراز - اسفند ۱۳۳۱) .

۷ - هگمتانه (آثار تاریخی همدان) تألیف نگارنده (چاپ تهران - تیرماه ۱۳۳۲) .

۸ - Persepolis by Ali Sami (Shiraz - March 1954)

۹ - تاریخچه ابنیه تاریخی اصفهان بزبان فارسی با فهرستی از ابنیه مزبور بزبان انگلیسی تألیف آقای کریم نیکزاد امیر حسینی از همکاران مطلع و با سابقه باستانشناسی اصفهان - (چاپ اصفهان تیرماه ۱۳۳۳) .

۱۰ - ویرانه های شوش - تألیف آقای سید حبیب الله صمدی (چاپ تهران - بهمن ۱۳۳۳) .

۱۱ - راهنمای آثار تاریخی آذربایجان شرقی تألیف آقای اسمعیل دیباج رئیس فرهنگ شهرستان تبریز و نماینده باستانشناسی در آذربایجان (چاپ تبریز - اردیبهشت ۱۳۳۴) .

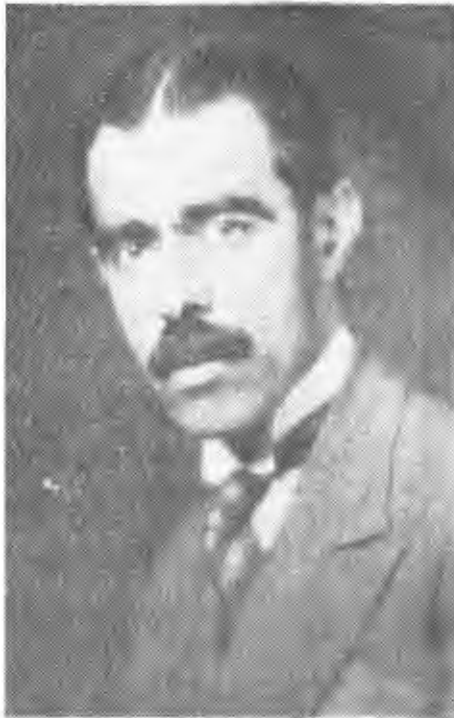
۱۲ - راهنمای موزه آستان قدس رضوی (ع) تألیف آقای سید حبیب الله صمدی (چاپ تهران ۱۳۳۴) .

نشریات دیگری هم در دست تألیف و چاپ است از جمله راهنمای پاسارگاد بزبان انگلیسی از طرف آقای علی سامی که یقیناً پیش از انتشار مجلد حاضر چاپ و انتشار آن باتمام خواهد رسید و کتابی هم درباره تخت جمشید تألیف آقای علی سامی و اینجانب بچاپ رسیده است و جانشین کتاب شرح اجمالی تخت جمشید (که نسخه های آن اتمام پذیرفته است) میباشد .

.....

چون امر حفاری نیز یکی از اساسی ترین وظائف اداره کل باستانشناسی است لذا اشاره باین نکته هم مناسب پیدا میکند که اجرای این وظیفه محتاج اعتبار کافی و وسایل کار و مخصوصاً عده بیشتر همکاران با تجربه و علاقه مند و فرصت فراوان است تا اشیاء و آثار مشکوفه آنطور که باید مورد بررسیهای علمی و مقایسه

با آثار نظیر آن در نقاط دیگر قرار گیرد و نقشه ها و عکسها و تصاویر اشیاء مکشوف با دقت و حوصله بوسیله مهندس و عکاس و نقاش تهیه و با توضیحات و مطالعات کامل منتشر گردد و این همه بدون فراغت خاطر از کارهای ضروری ابنیه تاریخی متعدد ایران و بسیاری وظائف دیگر

میسر نمیشود خصوصاً که مانند تمام کارهای علمی تاحد زیادی احتیاج به آزادی عمل و رفع محدودیتهای تشریفاتی را دارد بدین لحاظ در قسمت حفاری کمتر از تعمیر و حفظ ابنیه تاریخی توفیق حاصل آمده است و خوشبختانه این وظیفه را همیشه میتوان انجام داد لکن اگر در تعمیر ابنیه تاریخی تأخیر گردد خرابی روز افزون و بیم انهدام آنها قطعی است لذا طبعاً نمیتوان و نباید کار ابنیه تاریخی را موکول به آینده نمود در صورتیکه حفاری را همیشه میتوان با موجود داشتن شرائط آن انجام داد.

ش ۱۸- شادروان سرلشگر علی ریاضی که مدت کوتاهی بریاست اداره کل باستانشناسی منصوب بود و در چند سال دوران تصدی ریاست فرهنگ فارس خدمات اساسی و مهمی بآثار تخت جمشید و سایر ابنیه تاریخی فارس نمود

بشرحی که در قسمت سوم این فصل اشاره خواهد شد وظائف فراوان دامنه داری در مورد حفاری در پیش هست که باستانشناسی خواه

ناخواه مستقیماً یا بوسیله همکاری با مؤسسات علمی دیگر ایران عهده دار اجرای آن در آینده میباشد ضمناً ناگفته نماند که حفاریهای قابل استفاده مهمی در چند سال اخیر توسط اداره کل باستانشناسی صورت گرفته است که شرح آنها در مجلد اول و مجلد دوم گزارشهای باستانشناسی و همچنین طی مجلد حاضر مذکور میباشد و برای

مجلدات آینده باستانشناسی هم نتایج حفاری بسیار پر ثمری که در مرداد و شهریور سال جاری در گرمابک مرزان آباد (نزدیک کلاردشت) مازندران و تماجان (نزدیک املش از توابع لنگرود - گیلان) توسط اداره باستانشناسی انجام گرفته است آماده انتشار خواهد گردید .

.....

کتابخانه باستانشناسی نیز از ابتدای تأسیس اداره کل باستانشناسی بموازات

موزه ایران باستان ترتیب داده شده در موقع تهیه این فصل (آخر شهریور ماه ۱۳۳۴) دارای ۱۰۲۵ شماره کتب فارسی و عربی و ۳۴۲۳ شماره کتب خارجی ولاتین (فرانسه و انگلیسی و آلمانی و غیره) یعنی مجموعاً ۴۴۸۸ شماره کتاب و نشریات مختلف است که عموماً مربوط بموضوعهای تاریخی و باستانشناسی و جغرافیائی میباشد .

.....

در پایان این قسمت بمورد میداند بمنظور تکمیل اطلاعات فوق سازمان اداره کل باستانشناسی و موزه ایرانباستان را در حال حاضر با اشاره بنام همکاران گرامی که در هر قسمت عهده دار وظائف مربوط بخود هستند ذکر نماید - بدیهی است احتیاجات دامنه دار خدمات باستان - شناسی در آینده ایجاب مینماید که

ش - ۱۹ - شادروان سید مصطفی خطیب شهیدی که قسمت اعظم احکام ثبت تاریخی آثار ملی وفیشهای این ابنیه را در سنین پیری با شوق هر چه تمامتر بخطشیوای خود می نوشت و کمال اهتمام رادر خدمت صادقانه پآثار تاریخی بخرج میداد

سازمان کنونی توسعه پیدا کند لکن برای اطلاع علاقه مندان روشن داشتن سازمان باستانشناسی دروضع حاضر خود قابل توجه و شایسته ذکر میباشد.

سازمان فعلی اداره کل باستانشناسی و موزه ایرانبستان^۱

رئیس اداره کل باستانشناسی انجام این وظیفه برعهده نگارنده است
معاون اداره کل باستانشناسی آقای صادق صمیمی

(۱) نام شریف عده از همکاران که در تأسیس و تنظیم موزه سهم بسزائی داشتند تلوصفحات گذشته مذکور گردید - نام عموم همکاران فعلی هم در سازمان کنونی باستانشناسی ذکر میشود چون عده دیگری از آقایان محترم نیز بوده وهستند که کم و بیش مدتی از طول خدمت فرهنگی خود را در باستانشناسی گذارنده بعلت بازنشستگی یا علت های دیگر خدمتشان در آنجا ادامه پیدا نکرده است بمنظور اینکه بقدر امکان ذکر جمیل ایشان ترك نشده و این وظیفه ناقص نمانده باشد در این مورد اجمالاً نام اینگونه همکاران را نیز مذکور میدارد.

شادروان محمد رحیم ادیب (عمیدالملک) پیش از سال ۱۳۱۰ ریاست دائره عتیقات منصوب و تا تیرماه ۱۳۱۴ بانهایت رأفت و لیاقت این خدمت را انجام میدادند - شادروان سرلشگر علی ریاضی از ششم آذرماه ۱۳۱۸ تا بیستم دیماه آن سال (که مجدداً بخدمت ارتش بازگشتند) بسمت ریاست اداره کل باستان شناسی منصوب بودند (ش ۱۸) و سالهائی چند پیش از آن هم در ریاست فرهنگ فارس با تأسیس موزه پارس در شیراز و اقدامات مفید دیگر خدمات ذیقیمت باآثار تاریخی انجام دادند . جناب آقای احمد ضیاء رشتی (ضیاء همایون) که اکنون یکی از رؤسای بانک رهنی هستند از آغاز سال ۱۳۱۰ تا پایان مرداد ۱۳۱۴ شمسی درباستان شناسی با آقای گدار همکاری نزدیک مینمودند - جناب آقای نصرت الله مشکوتی از خرداد ماه ۱۳۱۴ در اداره کل باستانشناسی مشغول انجام خدمت شده سالهای متمادی مدیریت دائره ابنیه تاریخی را بعهده داشتند و در اواخر مرداد ۱۳۲۱ بریاست فرهنگ مازندران منصوب گردیدند و پس از آن سمتهای بالاتر را طی نمودند و مدت سه ماه (از ۸ مهرماه ۱۳۲۵ تا ۷ دیماه همان سال) ریاست اداره کل باستانشناسی را عهده دار بودند - جناب آقای دکتر تقی علی آبادی از خردادماه ۱۳۱۴ تا آبانماه ۱۳۱۵ در اداره کل باستانشناسی و از آن پس هم تا چند سال بمدریت موزه مردم شناسی اشتغال داشتند و سپس بمناصب بالاتر دروزارت فرهنگ گمارده شده اند - آقای دکتر بهمن کریمی یکبار از مهرماه ۱۳۱۴ تا تیرماه ۱۳۲۲ و بار دوم از مردادماه ۱۳۲۹ تا ۱۳ فروردین ۱۳۳۰ بسمت بازرسی فنی اداره کل باستانشناسی منصوب و خدمات قابل تقدیری در این رشته انجام داده اند - جناب آقای حسین مینوئی از سال ۱۳۱۶ تا اردیبهشت سال ۱۳۲۰ بسمت بازرسی فنی اداره کل باستانشناسی منصوب و با حرارت و اشتیاق فراوان در این رشته خدمت کرده اند - جناب (بقیه پاورقی در صفحه ۴۴۸)

دائرة دفتر و بایگانی

مدیر دفتر
کارمند دفتری و ماشین نویس
خانم سرور تاج بخش
« صفیه صدری
مدیر بایگانی
« خدیجه عزیز سلطانی

آقای عبدالله گرجی از دیماه ۱۳۲۰ تا شهریورماه ۱۳۲۱ بهمین ترتیب درموزه ایرانباستان اشتغال ورزیده اند - شادروان جواد مجد زاده صهبا از شهریورماه ۱۳۱۵ تا روز آخر اردیبهشت ۱۳۲۴ که بمرگ ناگهانی در اصفهان در گذشت مصدر خدمات مفید و فراوان در باستانشناسی خصوصاً نسبت بتمعیرات فراوان ابنیه تاریخی اصفهان بوده است - شادروان ابراهیم ضرغام از مهرماه ۱۳۱۷ تا اردیبهشت ۱۳۲۱ بسمت بازرسی فنی اداره کل باستانشناسی و از آن پس تا دیماه ۱۳۲۵ بمدیریت موزه مردم شناسی انجام وظیفه نمود و فوت نابهنگام او مانند در گذشت مرحوم صهبا وزارت فرهنگ را از استفاده از چنین جوانان با ذوق ودانشمند که مخصوصاً در رشته خدمات بآثار تاریخی بسیارمورد نیازاست محروم ساخت - آقای فضل الله حقیق از مهرماه ۱۳۱۸ در اداره کل باستانشناسی اشتغال ورزیده پس از مدتی عهده دار اسور موزه مردم شناسی گردیدند و تا آبانماه ۱۳۲۱ در آن موزه انجام وظیفه مینمودند و از آن پس درسمتهای مختلف دیگر دروزارت فرهنگ منصوب گشته اند - آقای عبدالمهدی مجد نوایی از آبانماه ۱۳۲۴ تا آذر ۱۳۲۷ در اداره کل باستانشناسی انجام وظیفه مینمودند و خدمات بسزائی در تعمیرات اساسی استانه ماهان کرمان انجام داده اند - آقای حسین بصیری از سال ۱۳۱۰ تا اسفندماه ۱۳۲۵ در اداره کل باستانشناسی عهده دار خدمات مختلف بودند و از آن پس بمدیریت موزه مردم شناسی بجاننشینی مرحوم ضرغام تعیین گردیدند - آقای جلال طباطبائی از اردیبهشت ۱۳۲۴ تا دیماه ۱۳۲۵ با کمال لیاقت بسمت معاونت اداره کل باستانشناسی منصوب و مشغول کار بودند - آقای علی اصغر غفرانی از مهرماه ۱۳۱۷ تا اسفندماه ۱۳۳۱ بسمت مدیریت دفتر و بایگانی اداره کل باستانشناسی با نهایت کاردانی انجام وظیفه نموده از آن پس هم بازنشسته شده اند - شادروان محمد درودی استاد هنرمند نقاش و تعمیر کار نقاشیهای قدیمی از سال ۱۳۱۴ تا مهرماه ۱۳۲۹ که فوت نمود بانجام خدمات بسیار مفید هنری در باستانشناسی اشتغال داشت - شادروان اسمعیل پستا پیش از سال ۱۳۱۳ تا فروردین ۱۳۱۶ که فوت نمود عهده دار خدمات مفید در اداره کل باستانشناسی بود - شادروان سیدمصطفی خطیب شهیدی (ش - ۱۹) نیز پیش از سال ۱۳۱۳ وارد خدمت باستانشناسی شده در آذرماه ۱۳۲۹ چشم از جهان پوشیدند - آقای حسین نیکروان هم پیش از سال ۱۳۱۳ وارد خدمت در اداره کل باستانشناسی شده تا بهمن ماه ۱۳۱۵ باین خدمت ادامه میدادند و سپس بفرهنگ گیلان منتقل گردیده بعداً مراحل دیگری پیموده اند که از موضوع این نشریه بیرون است .

کلیه اطلاعات فوق توسط خانم خدیجه عزیز سلطانی مدیر بایگانی اداره کل باستانشناسی در اختیار نگارنده گذارده شده است که مورد کمال امتنان میباشد .

دائرة ابنیه تاریخی

مدیر ابنیه تاریخی	آقای صادق صمیمی
مهندس معمار ۲ نفر	آقایان مهندس حسین روانبد و مهندس علی اصغر بنائی
کارمند فنی	آقای محمود علمی
معمار (روزمزد)	آقای علی اصغر نوید شیخان

دائرة حفاری و آثار ملی

مدیر دائرة آثار ملی	آقای جواد کامبیز
کارمند فنی	خانم ویکتورینا میرزا مقدم

دائرة بازرسان فنی

آقای محمود راد
» ابوالحسن هوشنگ بهرامی
» تقی سپهبندی
» فریدون توللی
» محمود تفضلی

از آقایان بازرسان فنی جهت نظارت در حفاریهای علمی و تجارتي و اجرای کار های مختلف کاوشهای علمی و انجام تعمیرات ابنیه تاریخی و مأموریت های مختلف مربوط به پیدایش آثار عتیقه و بررسیهای علمی محلهای باستانی و تهیه نامه ها و گزارشهای اداری و فنی و راهنمایی دانش آموزان و بازدید کنندگان موزه و محلهای تاریخی و در موارد لازم همکاری و کمکهای لازم با موزه داران و کارمندان موزه ایرانباستان و بطور خلاصه در وظائف مختلف سازمان باستانشناسی با توجه به تجربیات و تحصیلات و درجه ذوق و علاقه و ابتکار ایشان استفاده میشود.

موزه ایرانبستان

بخش پیش از تاریخ

موزه دار	آقای حبیب الله صمدی
کارمند فنی	خانم ویکتورینا میرزا مقدم

بخش دوره تاریخ

موزه دار	آقای علی حاکمی
کارمند فنی	خانم زهرا نبیل
کارمند فنی	خانم مهین فربود (توللی)

بخش سکه ها و مهره های عتیقه

موزه دار	خانم ملکزاده بیانی
کارمند فنی	» بتول خمسه صفا

بخش آثار اسلامی (۱)

موزه دار	آقا جواد کامبیز
کارمند فنی	آقای ابوالحسن هوشنگ بهرامی
کارمند فنی	خانم ناهید هوشی (هورتاش)

کتابخانه باستانشناسی

مدیر کتابخانه و متصدی	
کتاب لاتین	خانم سلما مقدم
متصدی کتب فارسی و خطی	» فاطمه مهران

۱ - خانم پروین برزین از فروردین ماه ۱۳۱۸ تا بهمن ماه سال ۱۳۳۲ به سمت کارمند فنی موزه ایرانبستان در قسمت آثار اسلامی اشتغال داشته اند و از آن پس بطور موقت به شغل دبیری در اداره آموزش متوسطه گمارده شده اند .

دائرة بازرسی و انتظامات

مدیر بازرسی و انتظامات
کارمند
آقای عباس دانشور
.....

دائرة نقاشی و عکاسی

استاد مینیاتورست
نقاش
عکاس فنی
آقای حسین بهزاد
آقای تقی آصفی
آقای مرتضی رستمی

دائرة ارزیابی و وصال

کارشناس و ارزیاب رسمی
باستانشناسی و استاد وصال و تعمیر
وصال و تعمیر کننده اشیاء
عتیقه مختلف
شیمی دان و متصدی تعمیر فلزات
استاد بنا
آقای موسی پیرامون
آقای محسن پیرامون
.....
استاد مراد تبریزی

برق و تلفن و اموال

مدیر دائرة
مباشر
کارمند
راننده
تلفنچی
پاسبان
خدمتگزاران جزء و نگهبان
و باغبان مجموعاً
آقای حسن سمندر
» رحمن ستاره (باقری)
» محمد میرزاده
» اصغر مجزی
» اشرف نجار کاشانی
چهار نفر
۳۱ نفر

دوائر و نمایندگانهای باستانشناسی در مراکز باستانی کشور

بنگاه علمی تخت جمشید و پاسارگاد

رئیس بنگاه علمی	آقای علی سامی
کارمند فنی ۲ نفر	

باستانشناسی فارس

متصدی تعمیرات ابنیه تاریخی	آقای جلال پیرزاده
مدیر موزه فارس	» علی یاسائی
معمار ابنیه تاریخی	» استاد عزیز صرافت

دائرة باستانشناسی اصفهان

نماینده باستانشناسی	آقای لطف الله هنرفر
کارمند فنی و متصدی	
موزه اصفهان	آقای کریم نیکزاد امیرحسینی
معمار ابنیه تاریخی	» حسین معارفی
کارمند فنی و مباشر تعمیرات	» سیف الله تجدد خواه

نمایندگی باستانشناسی در آذربایجان

موزه آذربایجان با پیشنهاد مشترک دانشگاه تبریز و اداره کل باستانشناسی و تصویب وزارت فرهنگ چند سال پیش ضمیمه دانشگاه تبریز گردیده در ساختمان جدید دانشگاه مزبور نیز بنای جداگانه جهت آن منظور گردیده است و امید میرود مراحل تکمیل و توسعه را بپیماید.

نماینده باستانشناسی در آذربایجان	آقای اسمعیل دیباج (رئیس فرهنگ شهرستان تبریز)
----------------------------------	--

متصدی تعمیرات ابنیه تاریخی اردبیل	آقای صفوی (رئیس اوقاف اردبیل)
-----------------------------------	-------------------------------

معمار ابنیه تاریخی آذربایجان آقای حاج ابوالقاسم

باستانشناسی خراسان

موزه آستانقدس رضوی (ع) با حسن توجه نواب تولیت آن استان قدس در زمان نیابت تولیت جناب آقای علی منصور بوسیله مرحوم دکتر مهدی بهرامی تنظیم و تأسیس گردید و بنای آن طبق نقشه که آقای گدار تهیه کرده بود ساخته شده است و اکنون یکی از مراکز مهم آثار تاریخی و نقائس باستانی ایران بشمار میرود و چون موزه مزبور در سازمان اداره کل باستانشناسی نیست ذکر نام متصدیان امر و مسئولین آن در این فصل مورد پیدا نمیکند.

مهندس ابنیه تاریخی مشهد	آقای مهندس تقی غفرانیها
مهندس ابنیه تاریخی سایر	
شهرهای خراسان	آقای مهندس عباس آفرنده
متصدی امور باستانشناسی	» محمدعلی گنودی
معمار ابنیه تاریخی	» استاد حسین وحدتی

باستانشناسی قزوین

از طرف اداره کل هنرهای زیبا با مساعدت و حسن استقبال جناب آقای نواب فرماندار قزوین مقدمات احداث موزه که مشتمل بر آثار هنری قزوین باشد در قسمتی از بنای باستانی چهلستون که مقر فرمانداری آنجا است فراهم آمده آقای علی هانیبال که شمه از اطلاعات و درجه معلومات و ذوق ایشان در قسمت اول این فصل ذکر گردید همه نوع مجاهدت در راه اجرای این هدف مبذول میدارند و امیدوار است توفیق کامل بدست آورند.

مدیر موزه قزوین	آقای محمد هادی اباهاشمی
متصدی تعمیرات ابنیه تاریخی	آقای حسین فرشچی
معمار	» استاد حسین سده بند

نمایندگی باستانشناسی قم

موزه آستانه حضرت معصومه در سال ۱۳۱۴ از طرف وزارت فرهنگ

تأسیس گردید و آنچه در خزانه حضرت معصومه موجود و مناسب چنین موزه بود در آنجا تنظیم و بمعرض نمایش گذارده شد و در ابتدای امر آقای محمود راد بمدریت آن منصوب شدند سپس آقای تقی سپهبدی باین سمت تعیین گردیدند و از چندی قبل آقای محمدتقی فاطمی که از کارکنان تحصیل کرده آستانه حضرت معصومه هستند مدیریت موزه را برعهده دارند و طبق آنچه قرار بوده و هست امیدواری می رود که تولیت آستانه مزبور ضمن کلیه اقدامات مفید و اساسی دامنه داری که در راه حفظ جنبه تاریخی و نفائس باستانی آنجا با نهایت علاقه و مجاهدت معمول می دارند بنای جدید مناسبی نیز جهت موزه نامبرده احداث نمایند و حقیقتاً آثار موجود در موزه قم شأن و شایستگی بنای زینده‌ای را همچون موزه مشهد دارد.

نماینده باستانشناسی و بازرس موزه

وسرپرست تعمیرات ابنیه تاریخی قم آقای تقی سپهبدی

مدیر موزه (از کارکنان آستانه

حضرت معصومه ع) آقای محمدتقی فاطمی

معمار ابنیه تاریخی « استاد حاجی اسمعیل معمار

شعبه ابنیه تاریخی کاشان

متصدی تعمیرات ابنیه تاریخی

آقای یحیی منصوری

معمار « استاد علی اکبر مهندسین

شعبه ابنیه تاریخی یزد

متصدی تعمیرات ابنیه تاریخی

آقای عباس رئیس زاده

معمار « استاد حسینعلی محمودی

شعبه ابنیه تاریخی کرمان

متصدی تعمیرات ابنیه تاریخی

آقای دانش آموز

معمار و کاشیکار « استاد علی کاشی تراش

در سایر استانها و شهرستانها هم البته ادارات فرهنگ نظریات اداره کل

باستانشناسی را مانند سایر وظائف فرهنگی خود انجام میدهند و چون متصدی معین و مسئولی از روی مکاتبات و سوابق امر شناخته نشد لذا در صورتیکه ذکر نام برخی همکاران ترك شده باشد در اینمورد معذرت طلبیده امیدوار است با توسعه که خواه ناخواه در آینده بایستی نسبت بامور ابنیه تاریخی و وظائف باستانشناسی فراهم گردد نواقص موجود حتی الامکان بیشتر رفع گردد و تعداد زیادتری از همکاران عزیز فرهنگی در خدمت بمفاخر گذشته ایران صرف همت و مجاهدت نمایند و نام شریفشان ضمن مجلدات بعدی این نشریه ذکر گردد.

.

تذکار : نام جناب آقای دکتر غلامحسین صدیقی در ذیل عکس اعضاء هیئت مؤسسين انجمن آثار ملی در صفحه ۳۹۴ که باید قبل از نام نگارنده ذکر شده باشد اشتبهاً از قلم افتاده است بدینوسیله با اظهار معذرت آنرا یاد آور میشود .

قسمت سوم

امید به آینده

میزان توجه عملی و مؤثر باثار تاریخی ایران بادرجهٔ احتیاج کشور باین رشته حساس خدمت فرهنگی فاصله زیاد دارد - کشوری که این اندازه تپه‌های باستانی و نقاط و مراکز تمدنهای قدیم در سراسر آن موجود است و هر تپه و هر محل باستانی اوراق سربسته تاریخ و نمونه‌های هنر و تمدن مردم قدیم این سرزمین را در دل خود نهفته است محتاج تلاش و مجاهدت و تحقیقات علمی و کاوشهای دامنه‌دار و وسیع میباشد - دانشمندان فرانسوی نزدیک هفتاد سال است که با وسائل کار و آزادی عمل کامل در شوش کار میکنند و صفحات تاریخ را بصورت آثار معماری و ظروف و اسلحه و ادوات زندگی و سنگ و آجر و خشت نوشته و غیره یکی پس از دیگری از دل خاک بیرون آورده روزگار گذشته قسمتی از خاک ایران را روشن مینمایند و چه اندازه مجلدات مربوط بکاوشهای شوش را منتشر ساخته اند - بنگاه شرقی دانشگاه شیکاگو قریب ده سال در گرامی ترین یادگار تاریخی ایران یعنی تخت جمشید به تحقیقات علمی و خاکبرداری و کشف آثار بی‌مانند آن پرداخته و پس از ده سال امانت را بصاحبان آن مسترد داشته است که خوشبختانه در نگهداری نفائس مکشوفه و ادامه خاکبرداری و کشف آثار و مرمت اطلال ذقیمت آنجا توفیق لایق حاصل آمده است - کاوشهای علمی دیگری توسط مؤسسات مختلف علمی اروپا و امریکا در تپه گیان نهاوند و تپه‌های سیلک کاشان و خاک لرستان و شاپور کازرون و قصر ابونصر شیراز و ویرانه‌های نیشابور و تپه حصار دامغان و تورنگ تپه و شاه تپه دشت گرگان و گوگ تپه نزدیک رضائیه و ویرانه‌های ری و غارهای مختلف ایران صورت گرفته است که نتایج آن در نشریات مؤسسات علمی مربوط ذکر گردیده است.

با این ترتیب آیا فرزندان ایران هنوز هم باید در انجام حفاریهای علمی دامنه‌دار و وسیع کشور خودشان در حال انتظار باقی باشند - حفاری‌هایی که توسط

اداره کل باستانشناسی در بعضی نقاط انجام گرفته و شرح آن در مجلد اول و مجلد دوم گزارشهای باستانشناسی و مجلد حاضر ذکر گشته است قدمهای اولیه و مقدماتی این خدمت بشمار میرود - حفاریهای مداوم و مرتب در بسیاری نقاط ایران از ضروری ترین کارهای علمی فرهنگ آینده ایران خواهد بود - مختصر کاوشی که در تپه حسنلو واقع در جنوب دریاچه رضائیه صورت گرفته است بخوبی میرساند که حفاری اساسی در تپه مزبور در ظرف سالیان دراز با وسائل و ادوات خاکبرداری و اعتبارات کافی ضرورت و فوائد بسیار دارد مطالعه نمونه های اشیاء مکشوف در حسنلو و دقت در نقائس زر و عاج که از زیویه کردستان کشف گردیده است و بررسی نواحی باستانی مختلف غرب ایران که در همین مجلد گزارش اجمالی آن انتشار یافته است اهمیت فوق العاده سرزمینهای شمال غربی ایران را در تشکیل تمدن و هنر اقوام نواحی شمالی و کشورهای قدیمی همسایه ایران میرساند - اقوام سیت که از سمت شمال بایران آمده مدت بیست و هشت سال در نواحی جنوبی دریای خزر و قسمت شمال غربی ایران مستقر بودند^۱ تمدن ساده و هنر صحرائی خود را با تمدن و هنر مردم اورارتو (آرارت) و آشور و اقوام مختلف ماد و کاسی ها آمیخته و در نتیجه این آمیزش هنر عالی بوجود آمد که آثار بعدی اقوام سکائمره^۲ آن بشمار میرود^۳ کاوشهای مختصری هم که بتازگی توسط همکاران گرامی آقایان محمود راد بازرس فنی باستانشناسی و حبیب الله صمدی موزه دار آثار ماقبل تاریخ موزه ایرانبستان و عباس دانشور بازرس باستانشناسی در نزدیکی کلاردشت بعمل آمده است گوشه دیگری از این ترکیب تمدن و آمیختگی هنر را مینمایاند .

از این مطلب مهمتر روشن شدن اساس و منشأ تمدن عظیم و وسیع عهد هخامنشی است - دوران هخامنشی که نمونه های هنر آن تا حدی در آثار تخت جمشید باقی و هویدا میباشد علاوه بر شاهکارهای حجاری و معماری دارای صنعت زرگری

۱ - بمجلد اول گزارشهای باستانشناسی فصل مربوط بکاوشهای علمی حسنلو مراجعه فرمایند .

۲ - آقای دکتر گیرشمن دانشمند باستانشناس فرانسوی مشغول مطالعه دقیق مجموعه طلا و عاج زیویه در موزه ایرانبستان هستند و نتایج مطالعات خود را پس از تکمیل منتشر خواهند نمود و در مورد نظریه فوق بهتر و کاملتر ذهن علاقه مندان را روشن خواهند ساخت .

فوق العاده دقیق و ظریفی بوده است که برخی نمونه های عالی آن در موزه ایرانباستان موجود است و نمونه های ممتاز دیگری هم در خارج ایران وجود دارد و نگارنده طی فصل سوم کتاب هگمتانه (چاپ طهران ۱۳۳۲) شمه از آنرا بیان نموده ام - موضوع اینکه تمدن وسیع هخامنشی چگونه بوجود آمده است با کاوشهای علمی و تحقیقات تاریخی نواحی شمالی ایران و سرزمینهای شمالی تر آن ارتباط ناگسستنی دارد - اجمالاً ذکر این مطلب مورد دارد که تمدنها و صنایعی که از بسیاری جهات مراحل ساده و ابتدائی را میپیمود بر اثر تمرکز شاهنشاهی هخامنشی و توجه به صنایع مختلف چنان توسعه و ظرفیتی یافت که بالاترین مظاهر هنری دنیای آنزمان را در مشرق زمین بوجود آورد و ساکنین قسمت های مختلف کشور ایران هنرهای خود را بایکدیگر ترکیب نموده مراحل تکامل را پیمودند و صنعت و تمدن عظیم هخامنشی را بصورت ثمره این ارتباط و ترکیب بوجود آوردند و آثار تاریخی معظم دوران مزبور را برای عالم فرهنگ و دانش برجا نهادند و البته وظیفه ملت و دولت ایران درقبال چنین آثار معلوم است که تا چه اندازه خطیر و حساس میباشد .

امیدوارم روزی کارکنان باستانشناسی اینست که در تکمیل خدمات فراوانی که در راه حفظ آثار تخت جمشید و بازارگاد بعمل آمده است (و آقای علی سامی رئیس بنگاه علمی تخت جمشید و بازارگاد طی نشریات بعدی باستانشناسی آنچه را تا بحال صورت گرفته و بعداً انجام آنها مورد نظر است بتفصیل توضیح خواهند داد) روزی فرارسد که تمام آثار بازارگاد و تخت جمشید از آسیب آفتاب و باران و باد و بوته های خود رو و جنگلی شکاف سنگها و عوامل دیگر محفوظ بماند و سایانهای کنونی که با وسائل و امکانات موجود ساخته شده است به سایانهای معظم با پایه های آهنی ظریف و بلند تبدیل گردد و بر بالای پایه های سنگی و آستانه ها و پنجره ها و ستونها عایق و حفاظی از ورقه سرب بر روی سنگ الصاق شود یا سایان مناسب احداث گردد و اجمالاً معلوم باشد که هر قطعه سنگ و هر خرده ریز حجاری بصورتی عزیز و نفیس نگهداری میشود و البته لازمه توفیق در اینگونه خدمات علاوه بر وسائل مادی محتاج دانش بیشتر هم میهنان است که از خرد و بزرگ در حفظ آثار مزبور کوشا باشند و با کارکنان و خدمتگذاران آثار تاریخی همکاری و معاضدت

نمایند - ترتیب الواح چند حاوی توضیحات و اشعار و عبارات مناسب که اطلاعات مربوط بآثار معظم تخت جمشید را توأم با احساسات ملی بیان نماید در محل‌های مختلف آنجا نیز از جمله همین هدفها بوده امید می‌رود زودتر عملی گردد. آغشتن قشری از مواد پلاستیکی شبیه شیشه بر روی نقوش برجسته تخت جمشید و سایر نقوش تاریخی یکی از اقدامات جاری و معمول آینده بمنظور حفظ آنها از بسیاری از آسیبها خواهد بود و دور نیست که در نتیجه آزمایشهای جدید راه حل‌های علمی بهتری برای محکم ساختن و استقامت بیشتر اینگونه نقوش در مقابل باد و باران و آفتاب و سایر عوامل طبیعی بدست آید و نیازی به احداث سایبان و اقداماتی نظیر آن در پیش نباشد

.....

آنچه درباره تخت جمشید و بازار گاد گذشت نسبت به آثار دیگر شاهنشاهان هخامنشی یعنی نقش بیستون و نوشته‌های آنجا و نوشته‌های میخی در کوه الوند نزدیک همدان که به گنجنامه موسوم است و آثار نقش رستم نزدیک تخت جمشید نیز مورد نظر میباشد.

عظمت و روحانیت آثار شگرف بیستون بر مردم صاحب نظر پوشیده نیست و خوشبختانه داریوش کبیر در کوهی که جایگاه خدایان خوانده شده است نقش تاریخی پیروزیهای خود و شرح مفصل آنرا در محلی بلند ثبت نموده که از گزند جهل و تعصب و عوامل طبیعی تا حد زیادی محفوظ مانده است.

از میان بردن بوته‌های جنگلی شکاف سنگها و الصاق صفحات سرب یا اقدامات دیگر نظیر آن در قسمت‌هایی از کوه در بالای نقش بیستون که مانع نفوذ آب و لغزیدن قطرات باران بر روی آن بشود واحداث پلکان مناسبی در صخره مقابل نقش که هر کس بتواند این نقش تاریخی را از روبرو و فاصله کمی بنگرد از جمله امیدها و آرزوهای اداره کل باستانشناسی است - چنین آرزویی با احداث لوحه مفصلی در پائین کوه که حاوی ترجمه نوشته‌های میخی بیستون بفارسی امروز و شرح کافی درباره نقش مزبور باشد کاملتر خواهد شد.

کتیبه‌های میخی گنجنامه که در زمان قدیم دارای روپوش بوده و از آفتاب

و باران و باد محفوظ میمانده است^۱ در وضع فعلی هم با وجود اینکه از روپوش آن هیچ اثری نمانده است خوشبختانه تاحدی محفوظ میباشد لکن تجدید روپوش آن با مطالعه ودقت کافی متخصصین بوضع اصلی و قدیمی و ترتیب لوحه مناسبی در نزدیک نوشته های میخی که ترجمه آنها را بفارسی امروز دربرداشته باشد و بصورتی زیبنده بر کوه مرقوم گردد حق این اثر تاریخی را آنطور که شایسته آنست ادا مینماید و توأم با این اقدام ترتیب محوطه هموار و مناسبی در پائین کتیبه که مکان بسیار بانزhet و مصفائی است بهتر موجبات تأمین نظر علاقمندان و دوستداران مفاخر تاریخی مخصوصاً بازدید کنندگان نوشته های میخی فوق را فراهم خواهد ساخت.

آثار متنوع و مفصل نقش رستم نزدیک تخت جمشید نیز میدان فعالیت های فراوانی در همین زمینه بوده و هست که امید میرود زودتر بمرحله عمل درآمده با کاوش های اساسی و صحیح وضع محوطه و ابنیه مدفون این عبادتگاه معظم در زمان قدیم نیز روشن گردد و بتوان حق علمی و تاریخی آنرا ادا نمود.

آثار تاریخی فیروزآباد را میتوان بجزئیت همردیف آثار تخت جمشید دانست با این اختلاف که یادگار اردشیر بابکان است - خاکبرداری کاخ های اردشیر و مرمت دیوارها و تجدید قسمتهای فرو ریخته گنبدهای عظیم سنگی و پر کردن حفره های زیر دیوارها و نظافت محوطه درون کاخها و آتشکده عظیم آنجا و تعمیر پایه چهار ضلعی معظم سنگی که آتش مقدس در روزگار آبادانی بر فراز آن درون آتشدان پرتوافکن بوده است و گماردن نگهبان و راهنما و تهیه و نصب الواحی که تاریخچه ابنیه مختلف این محل مهم باستانی در آنها ذکر شده باشد از کارهای بدیهی و ضروری است که باید در آثار فیروزآباد صورت گیرد.

ضمن این اقدامات یا در خلال انجام آنها کاوش در محوطه وسیع ویرانه های فیروزآباد یقیناً منجر به کشف بسیاری آثار معماری و تزئینات ابنیه مدفون در آنجا خواهد شد که طبعاً با ترتیب موزه مخصوص در داخل تالارهای معظم کاخ اردشیر موجبات حفظ آنها فراهم تواند بود.

۱ - در کتاب هگمتانه تألیف نگارنده چاپ تهران تیرماه ۱۳۳۲ صفحات ۱۵۲ تا

۱۵۶ توضیح بیشتر راجع باثر تاریخی گنجنامه داده شده است

در چنین موردی در فیروزآباد بر فراز کوهستان کنار جاده هم مانند کاخها و آتشکده وابنيه پائين محتاج خاکبرداری و مرمت‌های فراوان و پی‌بندی و نظافت خواهد بود و با عملیات تدریجی و ساده وضع این آثار تاریخی عظیم بصورتی که شایسته چنین مکان محترم باشد در خواهد آمد.

نقوش برجسته اردشیر بابکان در نقاط مختلف کوهستان مجاور فیروزآباد نیز بوسیله مرمت و درزگیری شکافها و ترتیب عایق بندی قسمتهای بالای نقوش با ورقه‌های سرب یا اقدامات دیگر موضعی شایسته و مطمئن حفظ خواهد گردید.

نظیر همین عملیات و پیش‌بینی‌ها درباره آثار سروستان در مغرب شیراز و در آثار تاریخی برم دلك و قصر ابونصر در سمت مشرق شیراز صورت پذیر و از جمله هدفها و آرزوهای کارکنان باستانشناسی است.

ویرانه‌های شهر بیشاپور که بنام شاپور نامیده میشود در نزدیکی شهر فعلی کازرون نیز از آثار مهم و پرافتخار تاریخی ایران است که بقایای کاخهای متعدد و مفصل و آتشکده‌ها و ستونها و نوشته‌ها و ابنیه فراوان عهد شاپور اول و احیاناً مجسمه‌ها در آنجا در دل خاک نهفته است و نقوش برجسته مختلف شاهنشاهان متعدد ساسانی بر کوهستان مجاور این مرکز تاریخی در طرفین تنگ چوگان مجموعه بسیار قابل توجهی از تصاویر و نمایش پیروزیهای شهریاران این سلسله است که محتاج توجه و مجاهدات فراوان میباشد علاوه بر خاکبرداری کلیه محوطه شهر بیشاپور و استوار نمودن سنگهای تراش و منظم دیوارهای فرو ریخته و ستونهای شکسته و افتاده اقدامات فراوانی در مرمت دیوارها و تنظیف محوطه‌های داخل آثار کاخها و آتشکده‌های موجود ضرورت کامل دارد و همچنین عملیاتی برای محفوظ ماندن نقوش سنگی متعدد شاهنشاهان در نقاط مختلف کوهستان دوطرف تنگ چوگان بسیار لازم و مفید است.

غار شاپور در نقطه مرتفعی از کوهستان کنار تنگ چوگان با مجسمه عظیم شاپور اول که سرنگون شده است خود جداگانه محتاج اهتمام و جدیت توأم با کاردانی و مهارت مخصوص است که در صورت امکان تمام مجسمه را بر روی پایه طبیعی خود و بوضع اصلی قدیمی آن استوار نمایند و با میله‌های آهنی محکم که چون ستون محکمی

در میان تنه مجسمه و پاهای آن قرار داشته باشد این پیکر بزرگ را بوضعی ثابت نگاهدارند و در غیر این صورت وضع کنونی آنرا تا حد امکان اصلاح نمایند و درون غار را کاملاً خاکبرداری و هموار سازند و اقداماتی که بر اثر علاقه تیمسار سرلشگر عمیدی فرمانده اسبق لشکر فارس در سال ۱۳۳۰ با تصدی و استادی سرکار سرگرد رجب نیا در این مورد انجام گرفته است بنحو شایسته تکمیل گردد. تهیه نظیر مجسمه عظیم مزبور برای نصب در وسط میدان موزه ایرانباستان نیز از جمله هدفهای چندین ساله اداره کل باستانشناسی است تا میدان موزه بیش از پیش از لحاظ پیوستگی با موزه ایرانباستان و زینت شهر طهران درخور موقعیت مخصوص بخود باشد

.

نقوش برجسته عهد ساسانی در نقاط مختلف ایران که زینت افزای کوهستانهای این مرز و بوم است هر کدام بنحوی که با وضع طبیعی کوه و چگونگی سنگ آن واقلمیم سرزمینی که آثار مزبور در آن واقع میباشد باید با مسدود داشتن شکافهای کوه و قطع بوته های خودرو و احداث سایبان و عایق سازی از ورقه های سرب در بالای آنها یا سفالت کردن محلهای بالاتر از نقوش و اینگونه تبعات و بکار بردن مواد پلاستیکی یا موم و ترابانتین بوضعی اطمینان بخش محفوظ بماند بنابراین نقوش شاهنشاهان مختلف ساسانی که برخی از ایشان مانند اردشیر بابکان و شاپور اول در محلهای متعدد صحنه هائی از مظاهر سلطنت خود را بصورت نقش برجسته نموده اند نیازمند توجه و اقدامات فوق میباشد - امید و آرزو اینست که روزی فرارسد اینگونه نقوش در فیروزآباد و شاپور و نقش رستم و نقش رجب و برم دلك و سراب بهرام در خاك ممسنی و سرمشهد از توابع کازرون و تنگ بتان در خاك بختیاری و سر پل ذهاب و شاپور آذربایجان و طاق بستان نزدیک کرمانشاه آنطور که شایسته ملت ایران و تاریخ و افتخارات اوست مورد چنین مراقبتها و اقداماتی قرار گیرد .

نقوش برجسته دیگری که مربوط بعهد عیلام و قدیمتر از آثار فوق میباشد

(۱) انجمن آثار ملی و وزارت کشور در حال حاضر هر کدام جداگانه در راه این خدمت مفید اساسی با جدیت و علاقه فراوان دست بکار اقداماتی هستند که امید میرود ثمره آنها بزودی ظاهر گردد.

و برخی از آنها در نزدیک نقوش سابق الذکر قرارداد و قسمتهای عمده هم در نزدیک ایزه در شکفت سلمان یا در کورانگون نزدیک بهبهان است بهمین ترتیب مشمول انتظارات و آرزوهای فوق بوده و هست.

.

شواهد تاریخی و هنری دوره ساسانیان منحصر بکاخهای با عظمت و نقوش برجسته شهریاران آن سلسله نیست چهار طاقیهای متعدد و آتشکده های بزرگ و کوچک در نقاط مختلف ایران نیز از یادگارهای عهد ساسانی است که کلیه آنها بر اثر استحکام و دقتی که در ساختمان این ابنیه بکار رفته است پس از گذشت قریب هزار و پانصد سال یا بیشتر هنوز بر سر پا مانده ملت و دولت ایران را وظیفه دار تعمیر و مرمت اساسی و نگهداری بقایای این ابنیه که هر کدام مظهری از معتقدات دینی و توجه ایرانیان بعوالم معنوی از روزگاران گذشته میباشد ساخته است.

چهار طاقیهای متعدد در ناحیه جره (در مشرق کازرون) و آتشکده تخت سلیمان در جنوب آذربایجان (خاك افشار) و آتش کوه در نزدیک نیمور در مشرق دلیجان (کنار جاده قم باصفهان) و چهار طاقی واقع در نطنز (که در باغچه امام جماعت مسجد جامع نطنز واقع است و بنام کوشک خوانده میشود) و چهار طاقی موسوم به بازهور در خراسان (کنار جاده مشهد به تربت حیدریه) و آثار تپه میل در مشرق شهر ری نزدیک جاده ورامین از جمله همین ابنیه و آثار است که خاکبرداری و تعمیر و استحکام آنها از هدفهای دیرین کارکنان باستانشناسی است^۱. خوشبختانه در تابستان امسال چهار طاقی استوار و زینده واقع در نیاسر کاشان که از سایر چهار طاقیهای عهد ساسانی بهتر و با دقت و شیوایی زیاده تر ساخته شده است بنحو اساسی تعمیر و محوطه داخل و مجاور آن تنظیف و سنگفرش شد (ش ۲۰ و ۲۱) و امید میرود این چنین کار مفید و ضروری را بتوان بتدریج در باره سایر آتشکده ها و چهار طاقیها هم صورت داد.

(۱) - از آبان ماه سال جاری خاکبرداری تالار اصلی بنای ساسانی تپه میل بدستور جناب آقای دکتر مهران وزیر فرهنگ تحت نظر آقای علی حاکمی موزه دار موزه ایرانباستان انجام گرفته است. در سالهای ۱۳۳۱ و ۱۳۳۲ نیز یک قسمت پی بندیها و تعمیرات ضروری و مختصری هم خاکبرداری آنجا صورت گرفته بود و امید میرود طی نشریات بعدی باستانشناسی توضیحات کافی در باره این اقدام مفید ذکر گردد.

ش ۲۰ - چارطاقی عهد ساسانی در نیاسر (کاشان) پیش از تعمیر

عبادتگاههای قدیمتر از عهد ساسانی همچون معبد واقع در خوره (در مشرق دودیه بین قم و دلیجان) و معبد ناهید در کنگاور وصفه مسجد سلیمان در خوزستان و آثار معبد مدفون در نهاوند که هر کدام کم و بیش ستونها و سنگها و آثاری از آن برجا مانده نظر علاقه مندان را از دور و نزدیک جلب مینماید خود موضوع فعالیت‌های فراوانی است که باید با خاکبرداری و حفاری و کشف آثار مدفون و مرمت و حفظ آثار موجود آنها جامه عمل بپوشد.

در نزدیک طاق بستان و قصر شیرین و سرپل ذهاب و نقاط دیگر مغرب ایران و ایوان کرخه (خوزستان) و محلهای مختلف فارس و نقاط دیگر ایران هم آثار گوناگون از دوران ساسانی در دل خاک مدفون است که حفاری علمی آنها دیر یازود بدست جوانان دانشمند و باعلاقه این کشور انجام پذیر خواهد بود و اگر بشرحی که

گذشت روزی فرارسد که وضع کار باستانشناسی ایران حفاریهای مورد نظر را بمرحله اجرا درآورد نقاط فراوانی را برای انجام این نوع خدمت فرهنگی مهم میتوان درمد نظر آورد و استفاده های شایان علمی از لحاظ روشنتر نمودن تاریخ و صنایع ایرانباستان تحصیل نمود.

ش ۲۱ - آتشکده نیاسر بعد از تعمیر (تابستان ۱۳۳۴)

نکته مهمی که باید در مد نظر قرارداد اینست که در محلهای فوق پناو قتی موجبات حفظ و بقایای آثار مکشوف فراهم نباشد باید با احتیاط کامل عمل نمود و بهتر اینطور بنظر میرسد که یا پیش از موجود داشتن عوامل حفظ آثار تاریخی از خاکبرداری و حفاری آنها خودداری شود و یا اینکه پس از کشف آثار و نقشه برداری و تهیه عکسها و اطلاعات و مدارك لازم در صورتیکه عوامل حفظ آن فراهم نگردد یا اساساً اطمینان بقاء آنها نباشد مجدداً بوسیله خاک که بهترین اسانت دار اینگونه آثار تاریخی است بقایای مشکوفه را بپوشانند و آنها را باز در دل خاک جای دهند - بدیهی است در بسیاری موارد با محکم ساختن دیوارها و تجدید قسمتهائی از آنها با گچ و خاک و مصالح نظیر و عین مصالح قدیمی میتوان صیانت آثار مکشوف را تا حد زیادی

تأمین نمود ولی در بسیاری مواقع مصلحت آثار تاریخی چنین ایجاب مینماید که بعد از نقشه برداری و تهیه عکس و بررسیهای باستان‌شناسی مجدداً آنها را در خاک مستور نمایند و با آزاد قرار دادن آثار خصوصاً دیوارهای خشتی و ابنیه مشرف بانهدام در معرض باد و باران و برف و آفتاب و یخ بندان و غیره موجبات تباهی یادگارهای تاریخ گذشته کشور را فراهم نسازند.

نمونه گویای چنین موردی بقایای کاخ شاهنشاهان هخامنشی در تپه آپادانای شوش و بنای اشکانی در کوه خواجه سیستان است. در حال حاضر از کاخهای شاهنشاهان هخامنشی در شوش جز تعدادی ته ستون سنگی شکسته و کف محکم اطاقها چیزی نمودار و باقی نیست در صورتیکه اگر طبق اصول صحیح هنگام خاکبرداری و حفاری آنجا بقایای دیوارهای خشتی را مرمت میکردند امروز برای علاقه‌مندان و بازدید کنندگان آثار تاریخی شوش وضع کاخهای شاهنشاهان هخامنشی بمراتب روشنتر و دیدنی‌تر بود چنانکه در تخت جمشید دیوارهای خشتی عهد هخامنشی که ضمن خاکبرداریها کشف گردیده است مرتباً مورد مرمت و مراقبت واقع میشود و حتی در برخی محلهای آن که در قرون گذشته کلیه آثار دیوارهای خشتی محو گردیده است از روی نقشه و قرائن موجود قسمتهای لازم را تا حدی که برای دیدار دانشجویان و بازدید کنندگان مفید باشد مجدداً ساخته‌اند و در نتیجه کسانی که به بازدید تخت جمشید میروند مشاهده مینمایند که آثار آنجا فقط از نظر استعمار علمی مورد استفاده واقع نشده است بلکه مانند خانه فرو ریخته که صاحب آن در حفظ بقایای موجود آن دلسوزی میکند تحت مراقبت قرار دارد و تا حدی که وسایل کار اجازه بدهد در نگهداری و مرمت آثار آن فرو گذار نشده است. ستونهای بلند کاخ آپادانای تخت جمشید با همه ضعف بودجه باستان‌شناسی با چه زحمت و تلاش و هزینه زیاد بوسیله استادان فن با سیمان و غیره تعمیر و محکم شده پایه‌های ستونها حقیقتاً احیاء گردیده است و اگر هیئت علمی خارجی قرار بود کماکان مسئول خاکبرداری و نگهداری آثار تخت جمشید باشد با وجود آزادی عمل و بهتر فراهم بودن موجبات کارشان معلوم نبود تاچه حد باید در راه حفظ هرستون و ته ستون بایشان اصرار و تأکید گردد همانطور که سوابق و پرونده‌های موجود هم گواه چنین اصرارها و ابراهانی از یکطرف و تعلل و خونسردی هیئتهای خارجی از طرف دیگر هست.

البته کارکنان باستانشناسی و فرزندان ایران وظیفه طبیعی خود را در مرمت و مراقبت بقایای یادگارهای شاهنشاهان و آثار تاریخی کشور باید انجام دهند و توقع اینکه دانشمندان خارجی و هیئتهای علمی که بمنظور تحصیل اطلاعات و کشف آثار و تهیه و تدوین انتشارات مربوط بخود در نقاط باستانی ایران کار میکنند همان احساس و علاقه ایرانیان را بنگهداری آثار مکشوف داشته باشند امر طبیعی نیست ولی ذکر این توضیحات برای توجه به آینده و سرنوشت آثاری که بر اثر کاوشهای بعدی نمایان میگردد مفید و لازم بنظر میرسد.

بیمورد نیست نمونه ساده دیگری برای روشنتر ساختن منظور فوق توضیح داده شود - بشرحی که طی صفحات سابق یادآوری نمود کاخهای اردشیر بابکان در فیروزآباد و سایر آثار آن شهر یار در پایتخت خود محتاج باقدمات دامنهدار برای خاکبرداری و مرمت و تعمیرات اساسی و بسیاری کارهای مفید هست و اکنون هرچند هیچ یک از این کارهای لازم صورت نگرفته است اما خرابی و خسارات عمدی هم بآنها وارد نیآورده اند و تا روزی که موجبات اجرای خدمات فراوان فوق فراهم شود خاک آثار مدفون را دل خود نگاه میدارد - لکن در ویرانه های شهر بیشاپور (معرف به شاپور - کازرون) چندین سال پیش هیئت علمی فرانسوی امتیاز خاکبرداری و حفاری علمی گرفت و چند موسم در آنجا کاوشهای دقیق انجام داد - در یک قسمت آتشکده بسیار زیبای معظم و در قسمت دیگر تالار وسیع کاخ شاپور اول را با نقوش موزائیک سنگی گرانها کشف نمود و در یک سمت دو ستون فرو افتاده با پایه مجسمه شاپور و نوشته های پهلوی بالای ستون را از زیر خاک نمایان ساخت - سر ستون عالی و قطعات سنگهای تراش سفید و منظم همه از دل خاک بیرون آمد - طولی نکشید بر اثر سوانحی که معمول جنگ جهانی دوم و ایجاد انقلابات از جمله حادثه موسوم به نهضت جنوب بود مردم جاهل و متعددی بتصور غنیمت خسارتهای غیر قابل جبران به آثار تاریخی بیشاپور وارد کردند و اکنون نیز اگر پاسگاه ژاندارمری در کنار جاده کازرون به فهلیان بر فراز نقطه مرتفعی از ویرانه های شاپور این محل تاریخی را تحت نظر نداشت و آنرا از گزند بیشتر مردم بی اطلاع حفظ نمینمود یقیناً لطمات زیادتیر بمفاخر آنجا وارد میآمد.

با توجه بتوضیحات بالا بهتر معلوم میشود که نباید بدون دوراندیشی و احتیاط در محلهای تاریخی کند و کاو کرد و مخصوصاً از مراحل مسلم خدمت در راه حفظ آثار باستانی ایران استفاده از همکاری نزدیک مقامات دولتی از قبیل ژاندارمری و بخشداری در نقاط خارج شهر و استانداری یا فرمانداری و شهرداری و شهربانی در داخل شهرها است - البته ادارات دادگستری و دارائی و امثال آن هم با کمکهای معنوی و پشتیبانیهای بجا و بمورد در مراحل مختلف میتوانند در راه این هدف مشترک ملی از هر بابت مفید و مؤثر باشند همچنانکه عنایت نکردنشان باین خدمت ممکن است خسرانهای نگفتنی برای یادگارهای تاریخ و فرهنگ ایران ببار آورد.

نکته دیگر که ذکر آن بمورد شناخته میشود آشنائی و توجه محترمین و شخصیتهای مؤثر محلی بامر تعمیر ابنیه تاریخی و کارهای حفاری است - البته انجمن آثار ملی در طهران و استانها یا شهرستانها تا حد لایق در حفظ و تعمیر آثار تاریخی و خدمات مربوط بآنها همکاریها و مساعدت‌های لازم معمول فرموده و میفرمایند اما ابنیه دور افتاده از شهرها و مراکز آبادی و کاوش در تپه‌ها و محلهای باستانی دور دست محتاج علاقه و اهتمام مالکین و عناصر فعال و کاردان همان ناحیه نیز هست اداره کل باستانشناسی طبیعتاً با وظایفی که از لحاظ اجرای تشریفات اداری و مقررات مالی دارد تاحدی که وسایل موجود اجازه دهد میتواند بخدست آثار تاریخی کوشا باشد لکن توفیق زیاده‌تر کارکنان باستانشناسی در آشنائی با اوضاع محل و روحیات مردم و فراهم ساختن اسباب کار و گماردن کارگرو مطالبی که ضمن عمل پیش می‌آید طبعاً بستگی با درجه علاقمندی و همکاری صاحبان اراضی و مردم ذی نفوذ محل دارد - کاوشهای اداره کل باستانشناسی در نقاط مختلف ایران همواره توأم با همکاری و معاضدت همین گونه اشخاص مثبت و مفید بوده است - در تپه حسنلو آذربایجان آقایان تقی‌خان رئیس ایل قره‌پایاخ و محمد تقی‌خان بزچلو از مالکین عمده آن ناحیه در امر حفاری از هر حیث کمک و مساعدت نموده ضمناً در حفظ وصیانت محل تاریخی مهم مزبور نیز همیشه کوشا بوده‌اند و پیوسته با کمال صمیمیت و عقیده خالص اظهار میدارند که محل فوق جهت اجرای کاوشهای باستانشناسی مورد نظر دولت محفوظ و تحت مراقبت خواهد ماند و عملاً نیز این نکته را بخوبی نشان داده‌اند -

در عملیات خاکبرداری و مرمت آثار پاسارگاد همانطور که آقای سامی رئیس بنگاه علمی تخت جمشید در ذیل صفحه ۸۶ کتاب پاسارگاد (چاپ شیراز ۱۳۳۰) اشاره نموده‌اند آقایان منوچهر رکنی و حسین‌خان مؤیدی و فرزند ایشان مهدی‌خان مؤیدی مساعدتهای لازم از هر جهت مبذول داشته‌اند - در گنبد قابوس که متأسفانه بسیاری از متنفذین و متصدیان مؤثر ادارات جهت اجرای حفاری مورد نظر اداره کل باستانشناسی و تجدیدنمای امامزاده‌یحیی (ع) در نتیجه پاره توهّمات تولید اشکال و زحمت نمودند آقای محمود سرابی از محترمین آنجا حقیقتاً کمک‌ها و مساعدتهای ذیقیمت نموده‌اند (در آغاز سال ۱۳۲۷) در تحقیقات علمی و تجسّسات اداره کل باستانشناسی در حول و حوش کرمانشاهان (در تابستان ۱۳۳۳) آقای حاجی‌قاضی درهرسین مساعدتهای لازم بعمل آوردند و در شهر کرمانشاهان نیز آقای سیدمصطفی ازبازرگانان محترم و علاقه‌مند بآثار تاریخی که خودشان هم مجموعه از سکه‌های قدیمی دارند راهنماییهای مفید و نظریات مستحسن در پیشرفت منظور همکاران باستانشناسی ابراز داشتند - در کلاردشت (تابستان ۱۳۳۴) مساعدتهای آقای ناصر قلی یزدانی بسیار مفید بود و در کاوشهای گرمابک مرزبان آباد نزدیک کلاردشت آقای ملک بهرام ملک مرزبان نهایت مساعدت و همراهی را بکار بستند - همچنین در حفاری املش (گیلان) که در همان موسم انجام گرفت آقایان احمد علیخان و مسعودخان صوفی حسن استقبال و مساعدت کامل بخرج دادند - در کاوشهای ایذه (مال‌امیر - خاگ بختیاری) تیمسار اسعد (سردار بهادر) مالک و فرماندار بختیاری که شخصاً از علاقمندان واقعی بآثار تاریخی و امر حفاری هستند در پیشرفت منویات همکاران باستانشناسی کوشش فراوان مبذول داشتند (در سال‌های ۱۳۲۳ و ۱۳۲۸) در بهشهر آقای سید حبیب‌الله برهانی مالک و ساکن رستم کلا که از شخصیت‌های بسیار محترم مازندران هستند در حفظ آثار تاریخی آنجا بسیار علاقه‌مندی و کوشش بخرج میدهند - در عمارلوی گیلان آقای جوان بخت که از روسای محترم عشایر آن ناحیه هستند کمال علاقه را بحفظ محلهای تاریخی نشان میدهند - در سننه ۳۰ کیلومتری سقز (در راه سنندج) آقای محمدحسن خان مالک سننه یکی از عناصر علاقمند و مراقب جدی آثار باستانی هستند - در رستم آباد کنگاور

کدخدای سالخورده آنجا که مردی پیرو دنیا دیده است در حفاری آنجا (پائیز ۱۳۳۳)
بسیار مفید و مؤثر بود^۱

اینها بطور اجمال نمونه‌هایی از فایده و تأثیر همکاری محترمین و مردم فعال و مثبت هر محل در راه خدمات مربوط بآثار تاریخی خودشان است - نمونه دیگری از همکاری اینگونه عناصر مفید در کار تعمیرات آثار تاریخی نحوه انجام تعمیرات چهارطاقی یا آتشکده نیاسرکاشان میباشد - آقای کریمیان فرد رئیس اداره دارائی کاشان که در تعمیر بنای مزبور شخصاً نهایت مجاهدت و علاقه را معمول نمودند و در عین اینکه بسمت رئیس دارائی مراقب پیشرفت کار بودند مانند مامور موظف و مطلع باستانشناسی تعمیرات اساسی و دقیق بنای تاریخی منحصر بفرد مزبور را تحت نظر مستقیم خود داشتند طی نامه شماره ۱۷۸۹۴ - ۳۴/۸/۱۰ چگونگی انجام تعمیرات آتشکده نیاسر را بشرح زیر مرقوم داشته‌اند :

« توفیق حاصل نمود که بتواند منویات جنابعالی را درباره احیای ساختمان چهارطاقی آتشکده نیاسرکاشان همانطور که قبلاً وعده داده بودم بمرحله اجرا درآورم باملاحظه چندقطعه عکس ضمیمه که از خرابه چهارطاقی و پس از تعمیر آن برداشته شده^۲ تصویر میروم محتاج توضیح دیگری درباره فعالیت مامورین مربوطه نباشد ولی لازم است باستحضار برساند که تعمیرات چهارطاقی با موقعیتی که دارد وعدم وسائل بسیار مشکل بوده و برای جمع‌آوری عمل و بنا و رسانیدن مصالح و لوازم کار حتی آب بمحل کار مباشرین عمل واقعاً زحمات فوق‌العاده را تحمل نموده‌اند در مدت تعمیر آتشکده ریاست فرهنگ که حکم انتقالشان رسیده بود در محل نبودند و نظارت کلی و سرکشی بساختمان را مرتباً شخصاً عهده‌دار بوده‌ام البته بدون آنکه تحمیلی ببودجه بشود و آقای حسین عطاریها ناظر هزینه دارائی و آقای منصوری رئیس ساختمان فرهنگ نیز زحماتشان قابل تقدیر است .

موضوعیکه بیشتر باعث پیشرفت کار بنای مزبور شده وجود آقای مصطفی

۱ - همکار گرامی آقای محمودراد که در حفاریهای فوق عموماً سهم بسزائی داشته‌اند اطلاعات مزبور را در اختیار اینجانب گذارده‌اند .

۲ - دو قطعه مهمترین عکسهای مورد ذکر در صفحات سابق طی شکلهای ۲۰ و ۲۱ ارائه گردیده است .

ضرابی در محل بود ایشان از مأمورین عالیرتبه و بازنشسته دولت بوده و از مالکین محترم طالار نیاسر هستند قبل از تعمیر با ایشان تماس گرفته و خواهش کردم تا حدود قدرت و توانائی بامأمورین دارائی و فرهنگ در امر تعمیرات چهارطاقی و احیای آثار باستانی تشریک مساعی نمایند با نهایت علاقه نظراین جانب را استقبال و عملاً از هر گونه همکاری مضایقه نداشتند علاوه آنکه وسائل چوب بست و نردبانهای متعدد و لوازم کار را برایگان در اختیار ناظر دارائی گذاردند از نظر آنکه عمله و بنا هم در محل نایاب بود مدتی کار بنائی خود را تقلیل وعده ای از عمله و بنای ساختمان خودشان را با اختیار مأمور دارائی گذاردند و بهمین مناسبت عمل ایشان را کتباً تقدیر نمودم که رونوشت ضمیمه است البته تقاضا مینمایم محبتی را که نموده اند کتباً جبران فرمایند.

ساختمان چهارطاقی طبق استیل قدیم تکمیل شده و علاوه از آن سکوهایی خارج و داخل با سنگ تراش فرش شده کف چهارطاقی و حاشیه ها را سنگ فرش نموده سقف آن تماماً با سنگ تراش پوشیده شده نواقص دیگر ترمیم گشته و برای آنکه آب باران که از کوه سرازیر میشود بپایه های ساختمان صدمه نزند اطراف چهارطاقی قریب سه متر تسطیح و سنگ چین و آب روبروی آن درست شده و برای یکطرف آن دستور دادم چهارپله سنگی تراش تعبیه شود که تصادفاً ضمن عمل ملاحظه شد سابقاً یکطرف پله داشته با این ترتیب نظربنیان گذار تامین شده و با تسطیح اطراف آن و ساختن پله برزیبائی و عظمت چهارطاقی خیلی افزوده شده است.....»

گزارش بالا بنوبه خود گواه صادقی از درجه تأثیر همکاری مأمورین مثبت و کاردان دولت و عناصر مطلع و مؤثر محلی در خدمت بآثار تاریخی است و بعقیده نگارنده هر قدر سطح فرهنگ عمومی بالا رود این نوع همکاری هم روبه زونی میگذارد و در آینده کارکنان اداره کل باستانشناسی بمراتب بیش از آنچه گذشت از همکاری و مساعدت مأمورین لایق و شخصیتهای فهمیده و دانشمند و کاردان کشور در راه هدف مشترک ملی و خدمت بآثار نیاکان خود بهره مند خواهند گردید.

.....

همکاری مقامات دولتی و سازمانهای ملی و شخصیتهای علاقه مند بآثار تاریخی در این قسمت منحصر بمراحل فوق الذکر نمیتواند باشد - وسعت کار باستان

شناسی و وظائف فراوانی که درمورد تعمیرات دامنہ دار آثار و ابنیه تاریخی خواه در داخل شهر ها و خواه درنواحی خارج شهر و حتی درنقاط دور ازآبادی درمیان هست ایجاب مینماید که شهرداریها و سازمانهای ملی و محلی کمکهای عملی و موثر در اجرای این تعمیرات بعمل آورند - اکنون شهرداری اصفهان تا حد مختصری آنهم بطور اتفاق برای تعمیر و نگهداری برخی از آثار تاریخی گرانبهای شهر اصفهان کمک مینماید شهرداریهای تبریز و یزد و قزوین و دماوند هم درمورد محدود و معین کمکهای کرده اند ولی همانطور که منظور نبودن رقم معین در بودجه وزارت فرهنگ بنام تعمیر آثار تاریخی (در سالهای پیش) بشرحی که تلو صفحات سابق گذشت در حال حاضر اسباب شگفتی را فراهم میسازد یقیناً در روزگار آینده نیز این نکته باعث تعجب خواهد بود که چطور ممکن است مبالغ قابل توجهی از درآمد شهرداریها برای تعمیر آثار تاریخی هر شهر منظور نشده باشد و یقیناً بفراخور پیشرفت سطح تفکر و میزان علاقه عموم ایرانیان بمفاخر تاریخی خود از درآمد های شهرداریها و صدی ده عمران و ممرهای ملی دیگر نه تنها کمکهای مؤثر برای تعمیرات دامنہ دار ابنیه تاریخی بعمل خواهد آمد بلکه اینگونه ابنیه که گرانبهای ترین زینتهای هر شهر است هر کدام چون گوهری تابناک تحت مراقبت و سرپرستی مردم و متصدیان امر مورد احترام بیشتر قرار گرفته دسته های دانش آموزان و دانشجویان همان شهر و شهرهای دیگر و عده های روزافزون جهانگردان و ارج گذاران باین آثار بدانها روی خواهند آورد و یادگار های هنرمندان و شاهکار های تاریخ گذشته ایران بزرگ را آنطور که شأن آنها اقتضا میکند تکریم خواهند نمود .

نگارنده تصور نزدیک بیقین دارم بزودی روزی فرامیرسد که آثاری چون سقف درونی مسجد شیخ لطف الله اصفهان و دیوارها و محراب درون آن در پرتو نور افکنهای قوی حالت سکون و عظمت مخصوص بخود را چند برابر با ابهت تر و زیباتر از وضع کنونی پیدا کند - همین نظریه برای داخل گنبد و محراب و سردر مدرسه چهار باغ و سر در مسجد شاه و ایوان بزرگ مسجد جامع اصفهان و بعضی ابنیه دیگر آنجا چون مسجد سید و مسجد حکیم و گنبد بابا قاسم و امامزاده اسمعیل وغیره و همچنین گلدسته ها و گنبد آستانه حضرت شاه نعمت الله ولی در ماهان و صحن و ایوانهای مسجد و کیل شیراز و سردر با عظمت مسجد جامع یزد و مسجد گوهرشاد

مشهد و بقایای مسجد کبود تبریز و آستانه اردبیل و بقعه شاهزاده حسین (ع) قزوین و آستانه های شاه چراغ (ع) و سید میر محمد و شاه علاءالدین (ع) در شیراز و امثال این آثار در میان هست.

آستانه های مقدس حضرت رضا (ع) و حضرت معصومه (ع) و حضرت عبدالعظیم (ع) با گنبد ها و مناره ها و ایوانهای طلا و کاشیکاریهای بدیع خود پس از این بر اثر سیم کشیهای ناموزون برق و چراغهای مختلف مورد ایراد مردم با سلیقه و علاقه مند بآثار تاریخی و اماکن متبرک نخواهد بود بلکه باروشنائیهای غیر مستقیم که از درون نور افکنها به گنبد و ایوان و محلهای مختلف آنها خواهد تابید حالت ملکوتی و کیفیتی را که شأن اینگونه آستانه ها و زیارتگاهها اقتضا میکند پیدا خواهد نمود و کاشیکاریها و تزئینات عتیق دیگر و درهای طلا و نقره خاتم نفیس آنها در پشت جامهای شیشه محکم از آسیبهای گوناگون مصون خواهد ماند.

وقتی تصور شود که در جشنهای مذهبی و مواقع شادی یا در اجتماعات ماههای رمضان و محرم و ایام تعزیه داری های مختلف در میان روشنائیها و پرتو قوی چراغهای نور افکن ابنیه معظم متبرک و تاریخی ایران حالت با عظمت شایسته خود را داشته باشد و آیات کلام الله مجید یا گفته های معنوی خطبا و وعاظ درسکوت آمیخته با احترام مؤمنین و شنوندگان با الحان مؤثر بگوش برسد میتواند تا حدی پیش بینی نمود که چنین وضعی در شنوندگان چه تأثیری خواهد داشت و حق این آثار از لحاظ واقع و جنبه عملی آنها نیز چگونه و تا چه حد ادا خواهد گردید.

آثار شگرف تخت جمشید با ستونهای معظم و حجاریها و پایه های بلند و آستانه های سنگی و آرامگاههای شاهنشاهان هخامنشی در نقش رستم و تخت جمشید و آرامگاه کوروش کبیر و بقایای کاخهای این شاهنشاه در بازار گاد و نقوش برجسته شاهنشاهان ساسانی در نقاط مختلف ایران و کاخهای عالی قاپو و چهلستون و تالار اشرف اصفهان و بنای عالی قاپوی قزوین و نظائر چنین آثار و ابنیه تاریخی هم که از جنبه ملی هر کدام سهم خود مورد نهایت و تکریم اعتقاد ملت ایرانست موضوعهای مهم دیگری برای پرتوافکنی نور قوی برق در مواقع جشن و تشریفات و پذیرائیها میباشد که بینندگان و میهمانان درسکوت آمیخته با احترام و نوای دلکش

موسیقی مناسب این یادگار های عظمت و هنر ایرانیان را با دیده تحسین بنگرند و از بزرگی روح و بلند نظری بنیادگذاران چنین آثاری بیش از پیش کسب فیض نمایند.

هزینه هائی که برای اینگونه خدمات پیش میاید یک قسمت بحکم منطق و بعلت پیوستگی غیر قابل تفکیک آثار تاریخی هر شهر با امور همان شهر از درآمدهای عمومی شهر و شهرداری و یک قسمت از درآمدهای اوقاف و قسمتی از بودجه دولتی وزارت فرهنگ و قسمتی از عوارض مربوط به مصالح ساختمانی خصوصاً کارخانه های سیمان و آهن مورد احتیاج ساختمانهای معظم و پروانه های ساختمانهای جدید باید فراهم گردد. البته اگر بدین ترتیب شهر ها و ابنیه جدید معظم آنها هر کدام سهم ناچیزی برای حفظ ابنیه تاریخی متعلق بخودشان پردازند و در رونق و آبادی این آثار کمک نمایند بطور مستقیم در آبرومندی همان شهر و ابنیه معتبرتر آن کوشیده اند. یک قسمت هم درآمد هائی که از ممر مسافرین و جهانگردان که برای دیدار آثار تاریخی می آیند عاید میگردد بطور مستقیم و غیر مستقیم مخارجی را که در راه تعمیر و زینت و شکوه ابنیه باستانی پرداخته میشود جبران می نماید.

موضوع توجه بامر جهانگردی و جلب سیاحان که حقیقتاً یک چشمه کار اساسی کشور محسوب میگردد و درآمد هنگفتی را فراهم میسازد با آبرومندی و شکوه ابنیه تاریخی معظم ایران ارتباط و تماس مستقیم دارد. مقامات دولتی و ملی و مردم هر شهر تاریخی ایران دیر یا زود با مسئله جهانگردی و لزوم توجه با استفاده از این ممر درآمد که منشاء اصلاحات مهمی نیز بشمار میرود مواجه هستند و در جلب رضایت بیشتر جهانگردان از هر نوع اهتمام فرو گذاری نخواهند نمود و یقیناً کشور ایران نیز مانند کشور های باستانی دیگر از قبیل مصر و یونان و ایتالیا و هند و غیره در این راه که هم خدمت بآثار تاریخی است و هم ممر درآمد گزافی برفع کشور و مردم آنست ترتیبات لازم را خواهد داد.

.....

تأسیس موزه های مختلف یا توسعه موزه های موجود در مراکز استانها و شهرستانها نیز از اقدامات بسیار مفید و عملی در آینده خواهد بود. در حال حاضر آنچه از کاوشهای علمی یا تجارتي سهم دولت گشته و میگردد عموماً در موزه ایران

باستان در طهران جمع‌آوری میشود و احیاناً برای موزه‌های دیگر آثار باستانی هم چیزی منظور میگردد. امر طبیعی است که در آینده بایستی موزه‌های تبریز و مشهد و قم و اصفهان و شیراز و قزوین نیز تکمیل گردد و توسعه پیدا کند و در شهرهای دیگر چون اهواز و کرمان و کاشان و نیشابور و گرگان و یکی از شهرهای مازندران و ورشت و اردبیل و رضائیه و سنندج و کرمانشاهان و همدان نیز شایستگی دارد موزه تأسیس نمایند و سهمی از محصول حفاریهای آینده استانها و نواحی مربوط بهر کدام در آنجا گذارده شود تا عموم مردم خصوصاً دانش آموزان و دانشجویان نقاط مختلف ایران عملاً شواهد تاریخ و تمدن مرز و بوم خود را مشاهده و درک کنند.

در آینده طبیعتاً هیئتهائی مرکب از جوانان پرشور و دانشمند برای تفحصات و اجرای کاوشهای تاریخی در دشتها و تپه‌ها و مهورهای ایران اشتغال خواهند ورزید و کامیونهای حامل کارکنان و لوازم حفاری و واگوئتها و ریلها و سایر لوازم این خدمت فرهنگی سرزمینهای وسیع تاریخی ایران را خواهد پیمود. استفاده از هواپیما برای تشخیص محل‌های باستانی و نقشه برداری سهل و سریع آن نیز بفرآوروسعت کار حفاری علمی در موارد لازم باین خدمت اساسی کمکهای ذیقیمت خواهد نمود.

بهمین ترتیب هم استادان بنا و کاشیکار و هنرمندان و کارگران دیگر با وسائل و اسباب کار خود بوسیله کامیونها و سایر وسائل نقلیه تحت نظر کارکنان مطلع و علاقه مند باستانشناسی برای تعمیرات ابنیه تاریخی متعددی که دور از شهرها و آبادیها قرار دارد اعزام خواهند شد. بازدید مکرر و متمادی تعمیرات ابنیه تاریخی و سرکشی بکار استادان از طرف مأمورین کار کرده و آزموده باستانشناسی از ضروریترین مراحل اولیه این خدمت است زیرا بامختصر تسامح ممکن است در تعمیر ابنیه تاریخی غفلتهائی از نظر رعایت سبک قدیم و نوع مصالح و طرز کار برخی استادان پیش آمد نماید که بجای خدمت و تعمیر ابنیه تاریخی خسران و ضرر غیر قابل جبران بآنها وارد آید و چنین پیش آمدهائی هم تاکنون چندین بار شده است بنابراین در اعزام مرتب و مکرر مهندسین و مأمورین پیشینه دار و باذوق باستانشناسی جهت سرکشی تعمیرات آثار تاریخی کمترین تردید و تأخیر روانیست و تصورات اینکه اعتبارات نباید بمصرف مأموریت برسد در عمل از هر بابت بضرر ابنیه تاریخی خواهد بود.

بجرت میتوان گفت همانطور که سی سال پیش سخنرانیهای شادروان فروغی و آقای هانیبال بشری که در قسمت اول این فصل گذشت نشانه بی توجهیهای قبلی دولت و ملت ایران بآثار تاریخی خود بود و امروز در عین کافی نبودن خدمات باستانشناسی میبینیم که بسیاری از آرزوها و هدفهای مردم علاقه‌مند و با ایمان بآثار تاریخی برآورده شده است باید امیدوار باشیم که تا سی سال بعد هم چندین برابر سی سال گذشته در راه این هدف مقدس توفیق حاصل گردد و خدمات مربوط بآثار ملی خواه از لحاظ تعمیر و مرمت و آبرومندی و نظم و افزایش جلوه و شکوه ابنیه معظم تاریخی و خواه از نظر خاکبرداری کاخهای باستانی و کاوش علمی در محلهای فراوان و شایسته ایران و خواه از نظر توسعه موزه‌های موجود و ایجاد موزه‌های دیگر و بالاخره از لحاظ تدوین انتشارات و تهیه عکسهای گوناگون و معرفی لایق آثار روز گاران گذشته و یادگارهای فرهنگی ایران بزرگ و عزیز بنحوی که شایسته ملت و دولت ایران است انجام گردد و طلیعه اینگونه موفقیتها با توجه روز افزون و کاملتری که از طرف شخصیت‌های مؤثر و مقامات مربوط و مردم علاقه‌مند در این باره مبذول میگردد بخوبی هویدا است و آثار آن طوری مینماید که نگرانی ناشی از برخی عناصر و متصدیان را که هنوز طرز تفکرشان در مراحل بدوی خدمات عمومی و ملی را کد مانده است بحدی مؤثر مرتفع میسازد.

.....

یک مرحله دیگر در راه خدمت بمفاخر گذشته و آثار باستانی ایران توجه به جمع‌آوری و تحصیل نفائس گرانبهای تاریخی این کشور است که خواه بر اثر غفلتهای گذشته از میهن عزیز بدر رفته و خواه در داخل کشور باقی و بر اثر بی‌اطلاعی و احیاناً عدم اطمینان صاحبان آنها در معرض تباهی است و همچنین چاره‌اندیشی این قسمت که مقداری اشیاء عتیقه بر اثر تصادف یا کاوشهای مختلف بدست میآید و نصیب موزه ایرانباستان نمیگردد.

در قسمت اول موفقیت‌هایی تاکنون نصیب گردیده و توجه امید بخش مقامات عالی‌ه نوید میدهد توفیقهای بیشتر نیز بدست آید - بشرحی که در کتاب هگمتانه (چاپ تهران - ۱۳۳۲ صفحات ۸۹ تا ۱۰۳) توضیح داده شده است دو لوح طلا

بنام داریوش دوم وقطعه ظرف نقره بنام خشایار شا پس از چند سال مجاهدت جهت موزه ایرانباستان خریداری و در دیماه ۱۳۳۱ از نیویورک به تهران وارد شد و در موزه نامبرده محفوظ و نگهداری گردید. آثار دیگری هم که از نفائس عهد هخامنشی میباشد در فصل سوم کتاب هگمتانه معرفی شده است که امید رفته و میرود روزی بکشور ایران برگردد و در موزه های ایران نگهداری شود. دوشیئی نفیس مهم که در فصل مزبور معرفی شد یکی کاسه طلا بنام داریوش و دیگری خنجر طلای هخامنشی^۱ بود که کمی بعد از انتشار کتاب هگمتانه و معرفی گشتن آثار مزبور موزه متروپولیتن نیویورک آنها را بضمیمه نفائس بسیار مهم دیگری از آثار ایران بدست آورد و طی مقاله که آقای چارلز ویلکسن^۲ موزه دار آثار باستانی خاور نزدیک موزه مزبور در شماره ماه مارس ۱۹۵۵ مجله موزه متروپولیتن منتشر نمود آثار نفیس مورد ذکر باتوضیحات و بررسیهای علمی منتشر گردید و آنچه از روی مجله مزبور معلوم میشود نفائس مشروحه ذیل بدین ترتیب در اختیار موزه متروپولیتن امریکا درآمده است :

۱ - صفحه دارای نقش برجسته دوشیر بالدار با یک سر و درخت زنده گانی از طلاهای مکشوف در زیویه (کردستان) متعلق بقرن ۷-۸ پیش از میلاد که از محل بهره سالهای ۱۹۵۱ و ۱۹۵۴ وجوه فلچر^۳ و پولیتزر بکست^۴ خریداری گشته و به ملکیت موزه متروپولیتن درآمده است^۵

۱ - کتاب هگمتانه - صفحات ۱۴۴ تا ۱۴۷

۲ - Charles K. Wilkinson

۳ - Fletcher

۴ - Pulitzer Bequest

۵ - در کشورهای متحده امریکا متمکنین نیکوکاری هستند که مبالغ گزافی از دارائی خود را باختیار موزه ها و مؤسسات علمی میگذارند و در بانکها بنام هر موزه و مؤسسه موجود و محفوظ است و از محل بهره آنها احتیاجات و خریداری لوازم موزه ها و مؤسسات مزبور انجام میگیرد موزه متروپولیتن نیز از محل اینگونه منابع نفائس عتیقه فوق را بشرحی که ذکر شد خریداری نموده است آقای پرفسور قرگوزیان (Prof. Karagheusian) استاد ادبیات فرانسه در دانشگاه ملبورن (Melbourne) در استرالیا که اخیراً ضمن عبور از تهران بموزه ایران باستان آمده بودند اظهار مینمودند که موزه ملی ویکتوریا (National Gallery of Victoria) در ملبورن یک چشمه درآمد سالیانه قریب پنجاه هزار (بقیه پاورقی در صفحه ۴۷۸)

۲ - قطعه نقش برجسته عاج که مردی را سوار بر اسب در حال از پای درآوردن شیر نشان میدهد از آثار مکشوف در زیویه (خریداری از محل وجوه سال ۱۹۵۱ فلچر)
۳ - صفحه طلا دارای سه ردیف نقش برجسته حیوانات بالدار با سرهای مختلف انسان یا پرنده یا شیر شاخدار یا بزکوهی و درخت زندگانی در وسط آنها از آثار مکشوف در زیویه متعلق بقرن ۷ - ۸ پیش از میلاد (خریداری از محل وجوه سال ۱۹۵۴ دیک^۱)

۴ - قطعه طلا مشتمل بر نقش برجسته کوچک حیوانی شبیه گاو که بصورت مدور بخود پیچیده است از صنایع شبیه آثار سکاها متعلق بقرن ۷ پیش از میلاد

۵ - النگوی طلا دارای دو مجسمه سر شیر در طرفین و نقش برجسته چهار شیر در وسط از آثار مکشوف در زیویه متعلق بقرن ۷ پیش از میلاد (طبق توضیح مندرج در مجله موزه متروپولیتن النگوی نفیس مزبور متعلق به آقا و خانم مارتن^۲ است که برای نمایش در موزه نامبرده در سال ۱۹۵۴ آنرا بامانت سپرده بودند) - لنگه دیگر همین النگو در گنجینه زیویه موزه ایرانباستان محفوظ است

۶ - قطعه شکسته از صفحه طلا دارای نقوش برجسته بزکوهی و گوزن که نمونه های متعدد آن در گنجینه زیویه موزه ایرانباستان موجود است مربوط بقرن هفتم پیش از میلاد (از محل وجوه سال ۱۹۵۰ پولیتزر بکست خریداری نموده اند) .
۷ - خنجر طلای عهد هخامنشی (شرح آن پیش از آنکه به موزه متروپولیتن تعلق یابد و در مجله سابق الذکر منعکس گردد در کتاب هگمتانه صفحه ۱۴۷ مذکور

لیره دارد که از محل بهره مبلغی که بوسیله آقای فلتون (Felton) صاحب مؤسسه عمده فروشی داروئی بهمین نام جهت موزه مزبور در بانک شهر ملبورن گذارده شده است فراهم میگردد و موزه نامبرده با این درآمد آزادسالیانه خود تابلوهای نقاشی و نقائسی را که مورد نظر داشته و مناسب بداند عموماً در لندن خریداری و بموزه نقل مینماید - وجوه گزافی که در مدت نه سال از طرف دانشگاه شیکاگو در تخت جمشید خرج میشد نیز از همین گونه مررها فراهم میآید - ترتیب فوق نوعی از وقف است که در ایران سابقه بسیار قدیم بصورت های متنوع دارد و دور نیست موزه ها و مؤسسات علمی و هنری ایران هم دیر یا زود در پرتو همت عالی چنین نیکوکارانی از اینگونه موفقیتهای بهره مند گردد .

Dick - ۱

Marten - ۲

گشته است - این خنجر را از محل وجوه سال ۱۹۵۴ دیک جهت موزه متروپولیتن خریداری نموده اند)

۸ - ساغر Rhyton از عهد هخامنشی که مشتمل بر پیمانه شبیه جام بلندی بوده قسمت پائین آن از یکطرف به مجسمه نیم تنه شیر بالداری مربوط و متصل است و از آثار بسیار نفیس عهد هخامنشی بشمار میرود

۹ - قطعه نقش برجسته طلا که زینت کنار ظرف یا چیز دیگری بوده مشتمل بر نقش دو شیر بالدار و شاخداری که در قسمت شکم یکدیگر چسبیده است از آثار جالب توجه عهد هخامنشی

۱۰ - کاسه طلا بنام داریوش - این کاسه در موقع چاپ و انتشار کتاب هگمتانه (تیرماه ۱۳۳۲) به مجموعه آقای گورکیان در نیویورک تعلق داشت و نگارنده ضمن معرفی آن بیشتر احتمال داده بودم که مربوط بداریوش دوم باشد ولی آقای چارلز ویلکنسن آنرا مربوط به داریوش کبیر شناخته است و چون اکنون ظرف طلای دیگر شبیه باین ظرف لکن بزرگتر و دارای تزئینات بهتر و کاملتر دارای نوشته بنام خشایارشا سراغ میرود (که خوشبختانه بشرحی که در تلو صفحات آینده توضیح داده خواهد شد بموزه ایران باستان عرضه گردیده است لذا بامقایسه دو ظرف مزبور بخوبی میتوان نظر آقای ویلکنسن را پذیرفت و اینجانب اعتراف میکنم که چون در آن موقع از ظرف بنام خشایارشا اطلاع نداشتیم و عکس آن یا خود ظرف را ندیده بودم ظرف داریوش را بدلائلی که در کتاب هگمتانه اشاره شده است بیشتر احتمال دادم مربوط بداریوش دوم باشد و اینک از نظریه مزبور عدول مینمایم .

با توجه به مجموعه فوق بخوبی میتوان باین نکته پی برد که بسیاری نفائس تاریخی ایران بعزت فراهم بودن موجبات مختلف سهولت از طرف موزه ها و مؤسسات علمی بزرگ دنیا تحصیل میگردد و در آینده نباید از این امر غافل بود و باز هم اجازه داد که اسناد ملی و تاریخی بی بدل ایران عزیز نصیب موزه های کشور نگردد .

البته اگر اشیائی مکرر باشد یا اینکه مؤسسات علمی خارجی مانند بنگاه

شرقی دانشگاه شیکاگو که خدمات گرانبھائی بآثار تخت جمشید نموده است منشاء خدمات لایقی به کشف آثار تاریخی و روشن نمودن اسرار نهفته تاریخ ازدرون خاک این سرزمین شدند امر طبیعی و منطقی خواهد بود که نمونه‌ها و اشیاء مکرر تاریخی ایران از راه هدیه یا خریداری یا وسائل مشروع دیگر نصیبشان گردد لکن آثاری که مربوط بایران است و نظیر آنها پیدا نمیشود هر قدر در داخل کشور باقی نماند و نصیب موزه‌ها و مؤسسات علمی ایران نباشد باعث سرشکستگی خواهد بود و بهر طریق و هر وسیله باشد در راه تحصیل آنها فروگذاری نباید بخرج داد.

ظرف طلای داریوش کبیر برای مؤسساتی چون موزه متروپولیتن نیویورک از لحاظ یک شئی قابل توجه و نفیس تاریخی و قدیمی و منحصر بفرد مورد کمال توجه است و برای مؤسسه چون موزه ایرانباستان علاوه بر جنبه‌های فوق از لحاظ اینکه یکی از اسناد ملی و تاریخی بی‌بدل ایران بشمار میرود چند برابر بیشتر اهمیت پیدا میکند و اینجانب صراحتاً عقیده خود را بعرض علاقه‌مندان میرساند که اینگونه آثار مانند آثار تخت جمشید و بیستون و کاخهای فیروزآباد و غیره هر کدام فرزند برومندی از تاریخ چند هزار ساله ایران بوده غفلت و کوتاهی در بدست آوردن آنها در برابر تاریخ ایران و فرزندان آینده این کشور قابل گذشت نخواهد بود.

البته توجه موزه‌ها و مؤسسات علمی کشورهای دیگر به جمع آوری آثار تاریخی ایران از لحاظ خدمت بتاریخ و فرهنگ این کشور و معرفی آثار هنری و باستانی میهن عزیز ما قابل تقدیر فراوان و مورد ستایش کامل است لکن این موضوع نباید فرزندان ایران را از یکی از وظائف حتمی خود باز دارد - اهل اطلاع میدانند از حدود یک قرن پیش باینطرف ملتها و دولتهای دیگر مساعی و مجاهدت زیاد بخرج میدهند تا نفائس و اسناد هنری و تاریخی منحصر خود را که قبلاً از دستشان رفته است به کشور خویش اعاده دهند و ملت ایران در این باره چون دچار تأخیر میباشد باید بیشتر اهتمام نماید و این موضوع خود از وظائف حتمی آینده باستانشناسی و مؤسسات علمی دیگر مربوط بچنین خدماتی خواهد بود.

با این تفصیل بمورد میداند یکبار دیگر این نکته را یادآوری نماید که

از شاهنشاهان هخامنشی مجموعاً تاکنون هشت لوح نوشته طلا و سه لوح نوشته نقره سراغ می‌رود^۱ از هشت لوح طلا ۵ لوح آن در ایران محفوظ است و الواح نقره نیز هرسه در ایران باقی مانده است و نگهداری می‌شود - سه لوح طلای دیگر یکی بنام اریارمنه جد اعلای داریوش کبیر می‌باشد که از سالیان دراز پیش از این بموزه برلن تعلق یافته است و دو لوح طلای دیگر یکی بنام ارشام (پسر اریارمنه و جد داریوش کبیر) و دیگری بنام اردشیر دوم شاهنشاه هخامنشی است که هنوز بهیچ موزه و مؤسسه علمی تعلق نیافته است و با کمی اهتمام و مجاهدت بیشتر و مساعدت و توجه اولیای امور میتوان آنها را بایران باز گردانید - در حال حاضر مجموعه الواح شاهنشاهان هخامنشی که در ایران موجود و باقی است از مهمترین آثار تاریخی منحصر بفرد ایرانست و اعاده دو لوح طلای فوق طبعاً بیش از پیش باعث اعتبار و اهمیت چنین مجموعه می‌گردد و البته موجب سرافرازی بیشتر ملت ایران بتحصول چنین اسناد ذی‌قیمتی خواهد بود .

نفائس دیگری هم که در زمره آثار منحصر بفرد ونفیس عهد هخامنشی است مانند نقوش برجسته حیوانات بالدار از طلا و دو سر مجسمه شیر طلا و نقوش برجسته شتر از طلا و تزیینات مختلف دیگر که شرح آنها در کتاب هگمتانه (۱۲۵ تا ۱۳۸) ذکر گردیده است و همچنین بشقاب طلای عهد هخامنشی دارای نقوش برجسته عقاب (در صفحات ۱۴۸ و ۱۴۹ کتاب هگمتانه عکس و شرح آن مذکور است) هنوز بموزه ها و مؤسسات عمومی در خارج ایران تعلق نیافته با کمی علاقه و مساعدت مقامات مؤثر و مسئول میتوان آنها را برای موزه ایرانباستان یا مؤسسه علمی مناسب دیگر در کشور ایران تحصیل نمود و بشرحی که گذشت اهتمام در راه چنین خدماتی تا درجه موفقیت آن از وظائف حتمی و امیدواری به نیل آن از هدفهای همیشگی کارکنان باستانشناسی خواهد بود .

.....

در موقع تدوین فصل حاضر (آبان و آذر ۱۳۳۴) مجموعه بسیار مهمی از نفائس منحصر بفرد عهد هخامنشی و ساسانی باتوجه مخصوص اعلیحضرت همایون

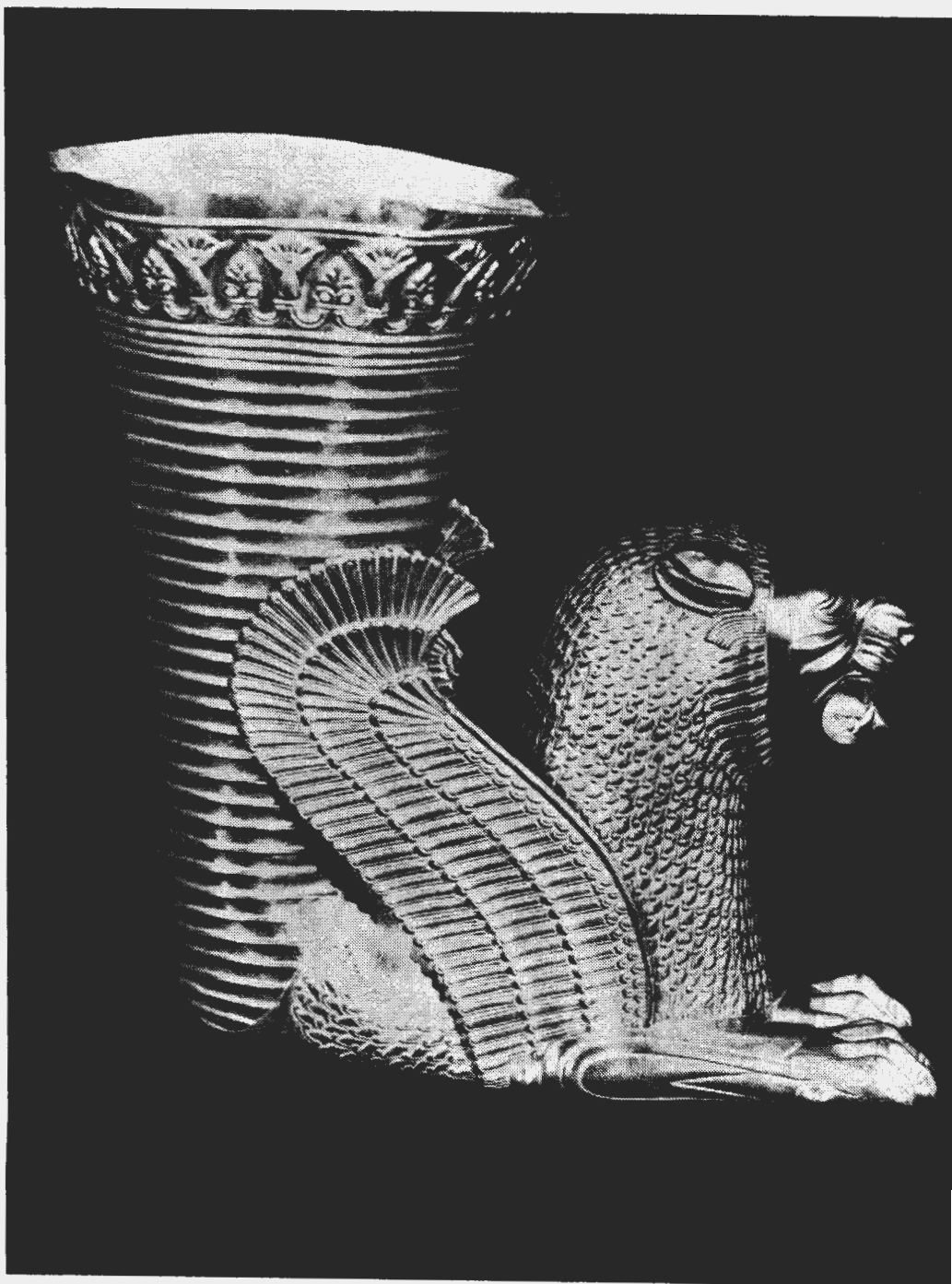
۱ - کتاب هگمتانه صفحات ۱۰۴ و ۱۰۵

شاهنشاهی و اولیای محترم دولت مخصوصاً شخص جناب آقای حسین علاء نخست وزیر و جناب آقای دکتر محمود مهران وزیر فرهنگ بایران آورده شده اهتمام و جدیت فراوان در خریداری آنها جهت موزه ایرانباستان بعمل آورده اند و خوشبختانه کلیه اعضاء هیئت دولت و همچنین هیئت مؤسسين انجمن آثار ملی خصوصاً جناب آقای ابراهیم حکیمی و تیمسار سپهبد آقاولی نیز باتشویق فراوان و پشتیبانی از این خدمت بیش از پیش موجبات دلگرمی و نیل بدین گونه مقاصد را فراهم میسازند اینک هم ترتیبی فراهم آمده است که گنجینه نفیس و منحصر بفرد مزبور هرچه زودتر بموزه ایران باستان تعلق یابد و آرزوی عاشقان مفاخر ملی ایران از این بابت برآورده شود. فهرست اشیاء گنجینه مورد ذکر اجمالاً بدینترار است :

الف - تفائی عهد هخامنشی

۱ - ساغر طلا (Rhyton) که مشتمل بر مجسمه شیر بالدار متصل بجامی بلند است - بدنه ساغر مزین بخطوط موازی بوده اطراف لبه بالای آن ردیف نقش گلهای معمول در نقوش هخامنشی بنام گلهای نیلوفر آبی است - بالهای شیر تا محاذات گوشهای آن بالا آمده (ش ۲۲) هیئت صورت و گردن و دهان و دندان و چشم و بینی شیر و همچنین پنجه های آن با نقوش برجسته متعدد تخت جمشید کاملاً تطبیق مینماید (ش ۲۳) - ارتفاع ساغر مزبور ۲۳ سانتیمتر - طول آن در جهت سر و تنه شیر ۲۱ سانتیمتر - پهنای زیرین بدنه شیر ۸ سانتیمتر - قطر دهانه بالای ساغر ۱۲ سانتیمتر وزن آن ۱۸۷۵ گرم است - ساغر طلائی که ضمن مجموعه سابق الذکر موزه متروپولیتن معرفی گردید از این ساغر کوچکتر و دارای تزیینات کمتر میباشد.

۲ - کاسه طلا بنام خشیارشا که تمام بدنه آن بصورت پره ها و قبه های برجسته مزین است - روی لبه آن از طرف بیرون کتیبه میخی بسه زبان پارسی باستان - عیلامی - بابلی نقر گشته جمله **خشیارشا شاه بزرگ** ترجمه آنست ارتفاع این کاسه ۱۲/۴ سانتیمتر قطر دهانه ۲۰/۸ سانتیمتر بوده وزن آن بالغ بر ۱۳۹۲ گرم میشود - بدنه ظرف به ۲۱ ترك تقسیم شده هر ترك بشکل پره و قبه و هلالی برجسته ترکیب یافته است (ش ۲۴) وضع تزیینات بدنه ظرف از داخل هم بصورتی جالب خودنمایی میکند و در ته ظرف نقش گل ۱۲ پر نظیر گلھائی که بر حاشیه های نقوش تخت

ش ۲۲ - ساغر طلای هخامنشی به شکل شیر بالدار از پهلوی
بلندی ۲۳ سانتیمتر - درازی از نوک پنجه تا پشت ساغر ۲۱ سانتیمتر

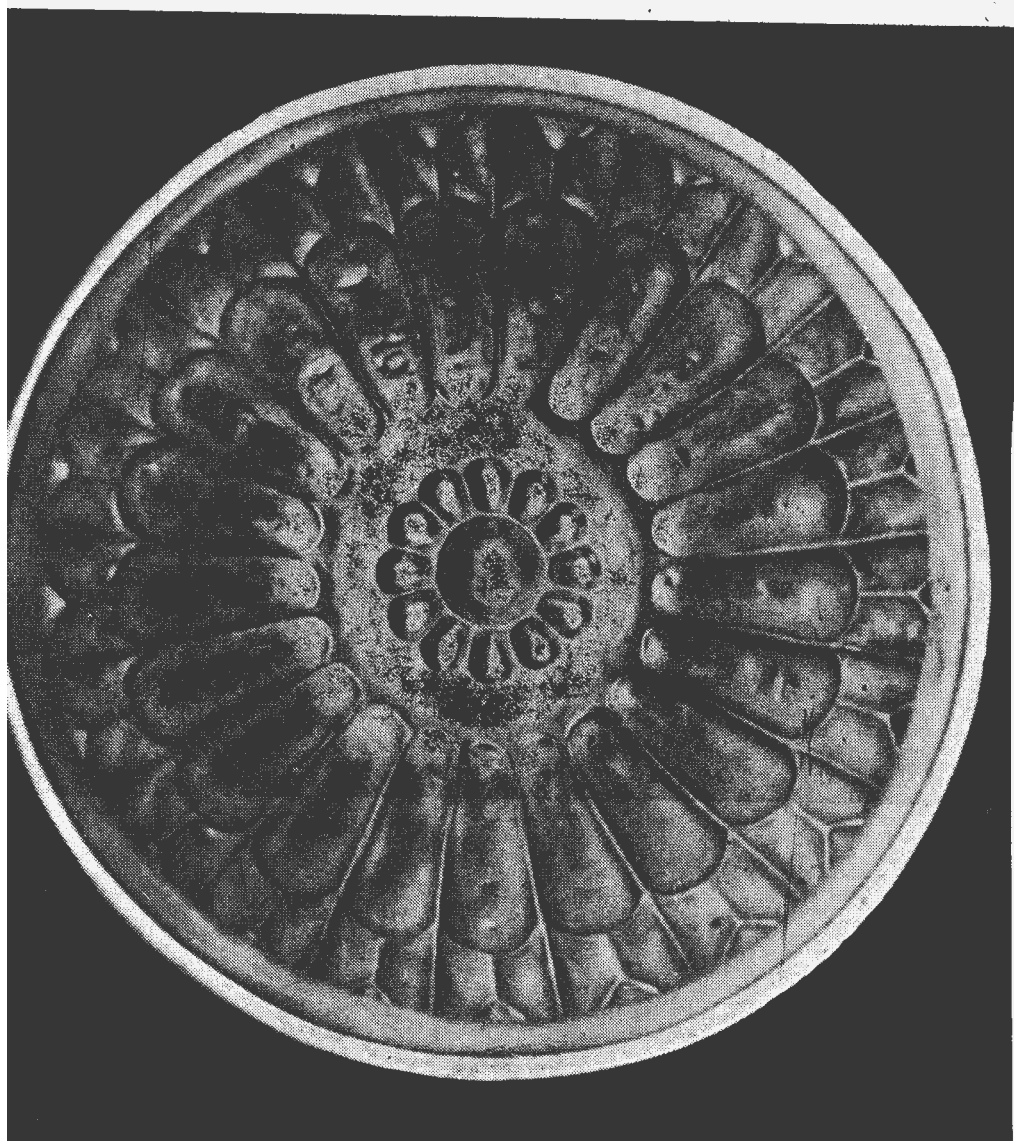
ش ۲۳ - ساغر طلای هخامنشی به شکل شیر بالدار از روبرو - بلندی ۲۳ سانتیمتر

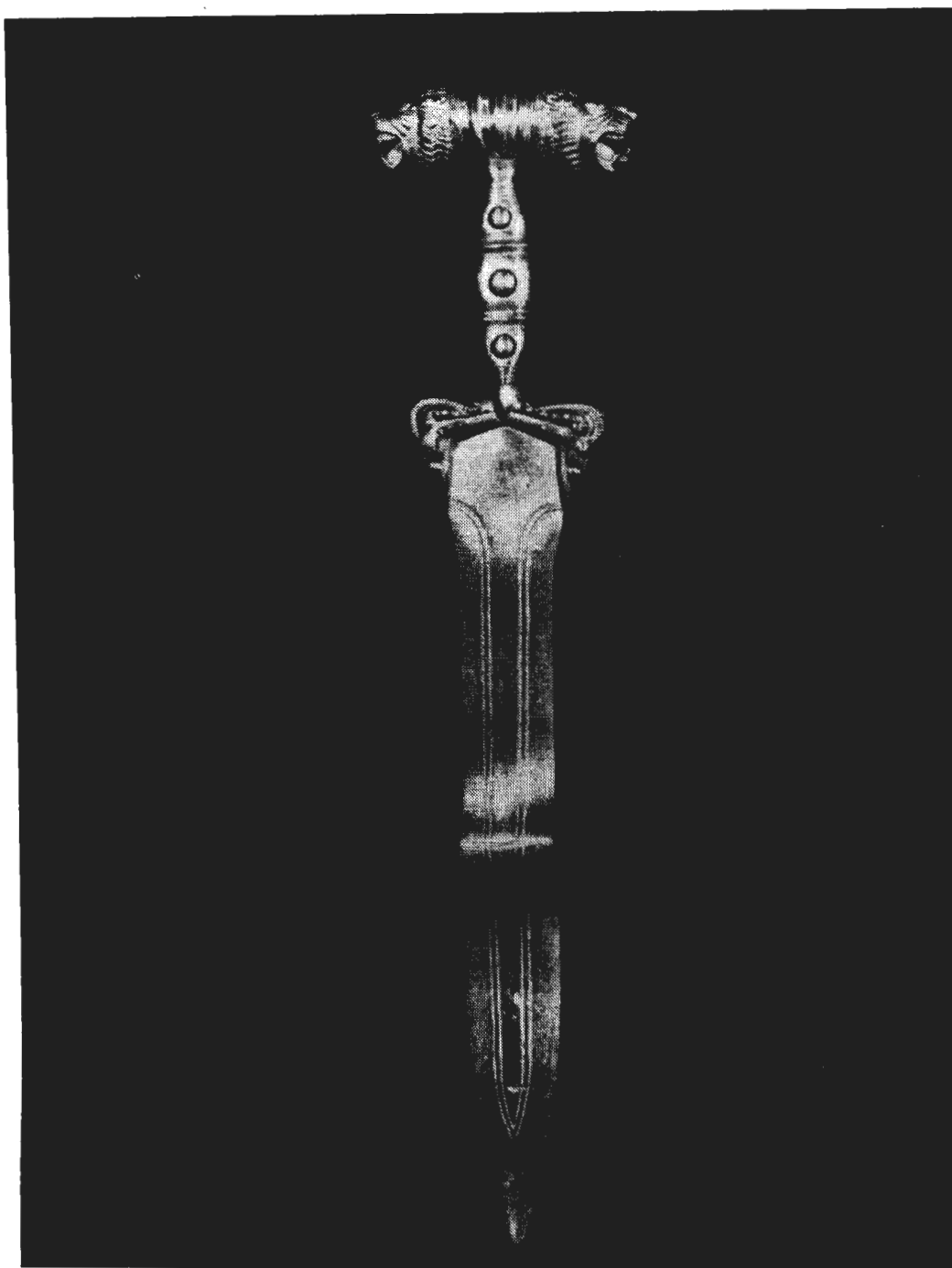
ش ۲۴ - کاسه طلا بنام خشایارشا - ارتفاع ۱۲/۴ سانتیمتر

چمشید حجاری کرده اند قرار دارد (ش ۲۵) - بشرحی که در صفحات سابق اشاره نمود ظرف کوچکتر طلا شبیه این ظرف دارای بدنه ساده تر که نوشته آن بنام داریوش میباشد و در کتاب هگمتانه (صفحات ۶- ۱۴۴) معرفی گشته است در مجموعه خریداری موزه متروپولیتن وجود دارد.

۳ - خنجر طلا که انتهای دسته آن بصورت دوسر مجسمه شیر ساخته شده است بر هر سمت دسته خنجر سه قبه در میان سه قسمت بندی آن قرار گرفته محل اتصال دسته به تیغه هم بوضعی شیوا دوسر مجسمه یز کوهی تعبیه گردیده است. طول تمام خنجر ۴۲ سانتیمتر بوده وزن آن بالغ بر ۸۱۲ گرم میشود وسط تیغه

ش ۲۵ - کاسه طلای خشایارشا از طرف داخل - قطر دهانه ۲۰/۸ سانتیمتر
خمیده شده سطح دو طرف تیغه را با دو خط موازی زینت بخشوده اند (ش ۲۶) -
این خنجر از حیث شکل و اندازه نظیر خنجری است که در کتاب هگمتانه (صفحات

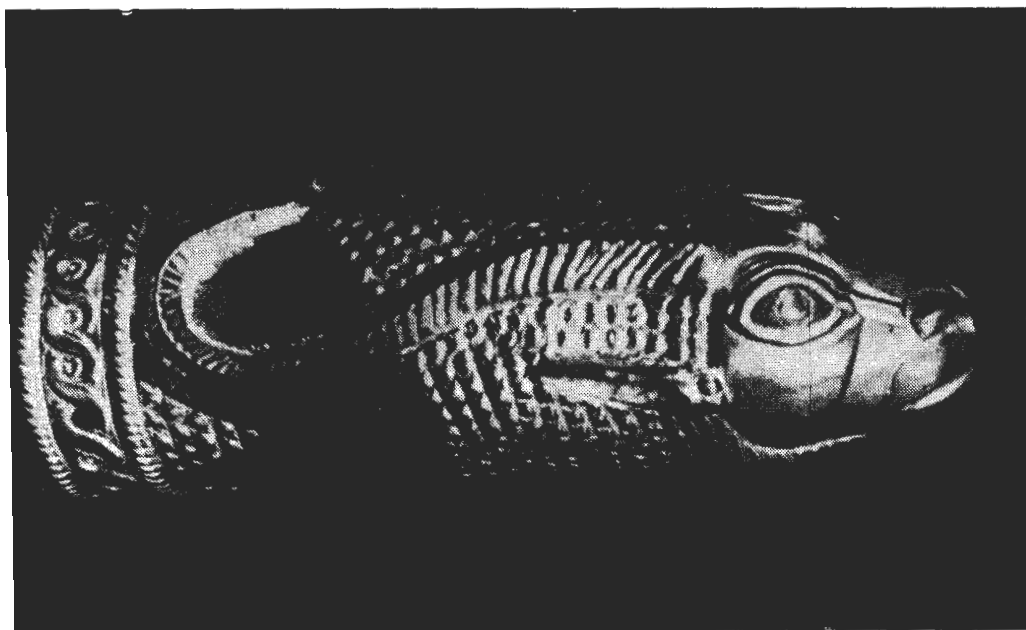

ش ۳۶ - خنجر طلای عهد هخامنشی بطول ۴۲ سانتیمتر

۷-۱۴۶) معرفی شده و بشرحی که در صفحات سابق گذشت اکنون بموزه متروپولیتن تعلق یافته است. تفاوت آن با خنجر مزبور یکی وجود دو مجسمه سر بز کوهی در محل اتصال تیغه بدسته و دیگری سالم ماندن تیغه آنست چه در همان محلی که خنجر مورد بحث در این مجموعه خمیدگی دارد تیغه خنجر موجود در موزه متروپولیتن شکسته و جدا گشته است.

۴- قبه طلا متعلق بدسته تخت یا صندلی شاهی - قطر دایره آن ۹ سانتیمتر ارتفاع ۵/۵ سانتیمتر وزن ۲۲۸ گرم - یک ردیف قبه های کروی کوچک مشتمل بر ۲۰ عدد (که یک عدد آن افتاده و کسر است) اطراف آن نصب نموده اند و نقش گل شانزده پر (Rosace) در پشت آن تعبیه کرده اند.

۵- قبه طلا شبیه قبه سابق الذکر با وزن بیشتر و اختلافات دیگر - قطر دایره آن ۸/۵ سانتیمتر ارتفاع ۸/۴ سانتیمتر - وزن ۴۲۶ گرم - اطراف آن ده عدد قبه های کوچک کروی نصب گردیده در پشت آن هم نقش برجسته مشتمل بر هشت پره جدا گانه تعبیه نموده اند.

ش ۲۷ - مجسمه سر بز از طلا (دسته سنگ چاقو تیز کن) بطول ۸ سانتیمتر و بوزن ۶۳ گرم

- ۶ - مجسمه سر بز از طلا (دسته سنگ چاقو تیز کن) بطول ۸ سانتیمتر و وزن ۶۳ گرم (ش ۲۷) .
- ۷ - مجسمه سر بز از طلا کوچکتر از سر مجسمه قبلی بطول ۵/۵ سانتیمتر و وزن ۱۲ گرم .
- ۸ - مجسمه سر شیر از طلا که متعلق به سر النگو بوده است - طول ۳ سانتیمتر وزن ۱۰ گرم .
- ۹ - مجسمه بز کوهی از نقره که دسته ظرف یا متصل به گلدان یا ظرف بوده است - طول ۱۲ سانتیمتر عرض یا ارتفاع ۸ سانتیمتر وزن ۲۰۵ گرم .
- ۱۰ - مجسمه بز کوهی از مفرغ در حال نشسته ارتفاع ۸/۵ سانتیمتر
- ۱۱ - مجسمه بز از مفرغ در حال خیز - با ارتفاع ۶/۴ سانتیمتر .
- غیر از دو قبه طلا که ضمن شماره های ۴ و ۵ توصیف شد (و از قرار معلوم در نزدیکی فسا - خاک فارس کشف گردیده است) بقیه مجموعه فوق از نفائس مکشوف در تپه تاریخی همدان (هگمتانه) میباشد .

ب - نفائس عهد ساسانی

- ۱۲ - جام نقره دارای چهار نقش رامشگران زن در چهار جانب پشت ظرف و چهار ردیف نقوش مینا کاری به شکل دل و نقش مرغ شبیه قرقاول در وسط - رامشگران در حال رقص مشغول نواختن آلات مختلف موسیقی (نوعی نی یا سرنا ساز شبیه تار یاسه تار - قاشقک - ساز دهنی بادی که نوعی ارک دستی بشمار میرود هستند (ش - ۲۸) - قطر دهانه ۲۳ سانتیمتر - عمق ظرف ۶۸ میلیمتر - وزن آن ۸۸۰ گرم .
- این جام و دو جام دیگر که در شماره های بعدی متوالیاً ذکر خواهد شد قبلاً بوسیله آقای دکتر گیرشمن^۱ مورد بررسی واقع گردیده دانشمند مزبور مقاله^۲ درباره آنها نگاشته و در شماره قریب الانتشار مجله صنایع شرق^۳ که توسط موزه فریر گالری واشنگتن^۳ بچاپ میرسد منتشر گردد - طبق اظهار دانشمند نامبرده کتیبه های پهلوی

۱ - D. R. Ghirshman

۲ - Ars Orientalis

۳ - Freer Gallery-Washington

که با خطوط نقطه چین بر پشت هرسه ظرف نقره مورد ذکر تکر شده بنام هرمز پسر
زریاسب میباشد و عنوان وی هزارنیزه ذکر گردیده است و چنین عنوانی در نوشته‌های

ش ۲۸ - جام نقره عهد ساسانی با نقوش رامشگران و میناکاری - قطر دهانه ۲۳ سانتیمتر

پهلوی و تاریخ ساسانی نظیر ندارد و میرساند که صاحب ظرفها شخصیت بسیار مهم و عهده دار منصب سوار نظام عهد ساسانی بوده است. ردیف میناکاری های نقش دل بر روی این ظرف و ظرفی که در شماره بعد ذکر خواهد شد از کار های هنری منحصر عهد ساسانی است که نظیر آن در جای دیگر سراغ نمیرود.

۱۳ - جام نقره نظیر جام سابق الذکر دارای همان شکل و نقوش نظیر آن بانوشته خط پهلوی بهمان ترتیب - اختلاف مختصری از حیث سایر مشخصات دارد - قطر دهانه ۲۳/۵ سانتیمتر - عمق ۸/۷ سانتیمتر - وزن ۷۹۵ گرم - قسمتهائی از نقوش میناکاری آن ریخته مختصری هم از پائین بدنه ظرف شکسته و از بین رفته است (ش ۲۹)

۱۴ - جام نقره با نقوش رامشگران نظیر نقوش دو جام سابق الذکر لکن در این جام نقوش مزبور ناتمام مانده است - در وسط پشت ظرف نیز طرح انسان نشسته نمودار است که نقش آن را تمام نکرده اند - نقوش سه پره در چهار جهت مانند دو جام قبلی مشهود میباشد و پره های وسط که جای تفر و تعبیه نقوش میناکاری است بحال سادگی دیده میشود (ش - ۳۰) - قطر دهانه ۲۲ سانتیمتر - عمق ۶/۳ سانتیمتر وزن ۵۴۱ گرم.

۱۵ - بشقاب الیاذ که در وسط آن نقش کنده کاری حمله شیر به آهو تفر گردیده است قطر دهانه ۱۹/۵ سانتیمتر - وزن ۷۲۸ گرم.

۱۶ - ظرف نقره پایه دار شبیه شیرینی خوری - قطر دهانه ۱۶/۵ سانتیمتر ارتفاع ۷/۶ سانتیمتر - وزن ۴۱۲ گرم.

۱۷ - قاشق نقره دارای کفه شبیه قاشقهای کوچک چوبی معمولی که در قزوین و برخی شهرهای دیگر ایران میسازند - طول ۲۲ سانتیمتر وزن ۴۳ گرم.

۱۸ - چنگال نقره دو شاخه بطول ۲۴ سانتیمتر - وزن آن ۶۴ گرم - دسته آن به شکل بند بند ساخته شده انتهای آن شبیه کله آهو است (ش - ۳۱)

۱۹ - دسته قاشق نقره (ش ۳۱) بطول ۱۷ سانتیمتر و بوزن ۶۱ گرم

۲۰ - نقش اسب بالدار از مفرغ به طول ۷/۵ سانتیمتر.

ش ۲۹ - جام نقره عهد ساسانی با نقوش رامشگران - قطر دهانه ۲۳/۵ سانتیمتر

۲۱ - مجسمه هلاهل از مفرغ که در زیر بدن حیوان دثباله ای به هیئت پیچ ساخته شده و میرساند بر سر چیزی نصب بوده است - ارتفاع آن ۱۱/۵ سانتیمتر
کلیه اشیاء فوق از قرار معلوم از آثار مکشوف در مازندران است .
لازم بتوضیح نیست که در اینمورد جزاشاره اجمالی به نفائس فوق منظوری

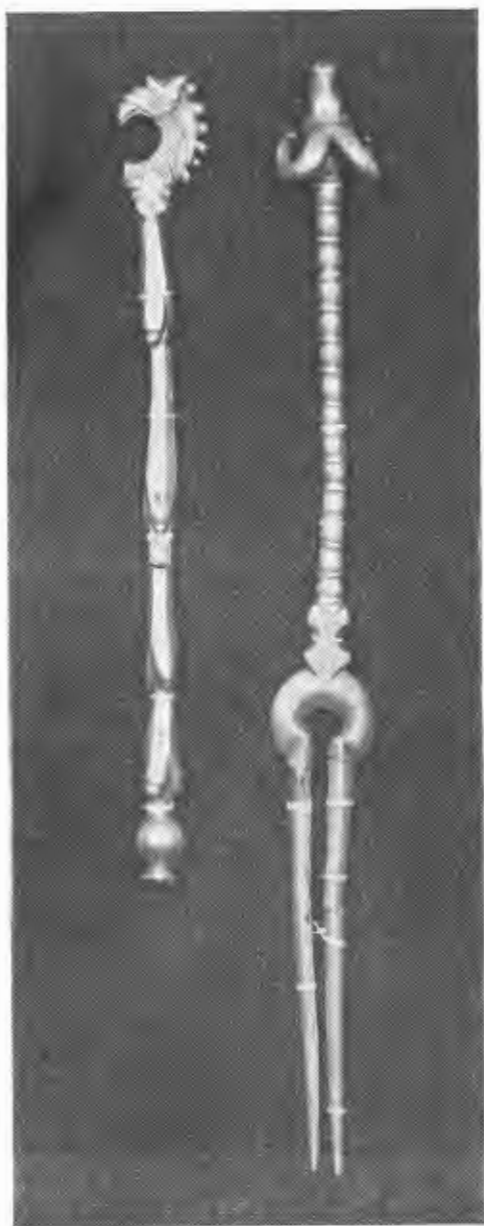
ش ۳۰ - جام نقره ساسانی با نقوش نیمه تمام رامشگران - قطر دهانه ۲۲ سانتیمتر

نمیتوان داشت و گرنه همانطور که همکار دانشمند آقای علی حاکمی موزه دارموزه ایرانباستان در فصل سابق راجع به بشقاب نقره عهد ساسانی مکشوف در مازندران

با بررسیهای دقیق و توضیحات مفید حق چنین اثر نفیس مهمی را ادا کردند میتوان درباره هر کدام از نفائس مزبور نیز شرح مبسوطی نگاشت که در این فصل مورد نظر نبوده و نمیتواند باشد و امیدوار است این وظیفه نیز در آینده بصورت بهتر انجام پذیر شود.

.....

در مورد نفائس تاریخی که در داخل کشور موجود و در تصرف خانواده‌ها و اشخاص است و باید بوسایل مقتضی ترتیب مناسبی جهت انتقال آنها به موزه ایرانباستان یا مؤسسات دیگر داده شود نیز البته احتیاج به اهتمام و کاردانی و مامشات و برد باری توام با بی نظری بوده مخصوصاً توجه و علاقه بیدریغ مقامات عالیه کشور در اینگونه خدمات بسیار مؤثر میباشد چنانکه هم اکنون یک عدد بشقاب نقره بزرگ که قدیمترین و بزرگترین بشقاب نقره است که تاکنون در دنیا شناخته‌اند و همراه نفائس زر و عاج در زیویه کردستان پیدا شده و خوشبختانه

ش ۳۱ - چنگال نقره و دسته قاشق نقره عهد ساسانی
طول چنگال ۲۴ سانتیمتر - طول دسته قاشق ۱۷ سانتیمتر

در ایران موجود است و همچنین شش فقره اشیاء بدین شرح : ۱ - کوزه نقره عهد هخامنشی که دودسته آن بصورت دو سر اردک است بطول ۴۰ سانتیمتر و قطر دهانه ۱۲ و قطر شکم ۲۰ سانتیمتر ۲ - یک ظرف نقره مدور دارای سه پایه مفرغ - در وسط ظرف نقره نقش برجسته چهار خرگوش در جهات مختلف - بر دیوار ظرف از طرف پشت نقوش برجسته حیوانات شکاری مختلف متعلق بقرن ششم هجری (عهد سلجوقی) قطر دهانه ۱۳/۵ - ارتفاع ۴ سانتیمتر - ظاهراً مکشوف در گرگان ۳ - مجسمه مفرغی مرغ مکشوف در گرگان - قرن ششم هجری ۴ و ۵ - دو عدد جام نقره ساسانی بیضی شکل یکی بطول ۱۵ سانتیمتر و عرض ۱۲ سانتیمتر . که در وسط آن نقشی کوچک از عهد ساسانی طلا کوب شده است و دیگری بطول ۱۶/۵ سانتیمتر و عرض ۸/۳ سانتیمتر ۶ - یک تخته زری جلو لباس عهد صفوی زمینه سورمه با گل و بوته و ترنج طلایی و قرمز رنگ از یکسال و کسری پیش بوسیله صاحبان آنها برای فروش بموزه ایرانباستان عرضه شده است و از طرفی از یکسال پیش هم تعداد ۳۷ قطعه اوراق مرقع نفیس با حاشیه‌های مشتمل بر مینیاتورهای فوق‌العاده عالی دوران صفوی کار استادان مینیاتور ساز ایران در هند برای فروش به اداره بیوتات سلطنتی ارائه و عرضه گردیده است و تمام این آثار مورد توجه و علاقه اولیای محترم دولت قرار گرفته اهتمام لازم نسبت بانجام کار و پایان دادن عمل آنها معمول میگردد و یقیناً خانواده‌های اصیل و قدیمی و کلیه افراد پالک‌نهاد ایرانی که اینگونه آثار تاریخی را در تصرف و ملکیت خود دارند وقتی احساس کنند و بدانند که بدون دغدغه خاطر میتوانند بایملک خود را برای مؤسساتی چون موزه ایرانباستان یا موزه و کتابخانه کاخ گلستان یا کتابخانه ملی یا موزه مردم‌شناسی و امثال آن منظور نمایند و آنها را در داخل کشور ایران باقی بگذارند در صورت تمایل یا احتیاج بدریافت بهاء آنها حاضر خواهند بود با شرایط عملی و سهل و قیمت‌هایی کمتر از آنچه اینگونه آثار در خارج ایران خریدار دارد ترتیب فروش یا انتقال آنها را بچنین مؤسساتی بدهند و بال خروج آثار تاریخی میهن را از کشور خودشان اعم از طریق مشروع و یا نامشروع به گردن‌گیرند - البته متصددیان امر با پشتیبانی اولیای محترم امور نیز میتوانند با استفاده از احساسات بی‌شائبه و میهن دوستی اینگونه افراد و خانواده‌ها و وظائف

خود را در این راه بنحو احسن انجام دهند و امیدتوفیق تدریجی و روز افزون در این باره نیز از هدفهای مداوم کارکنان باستانشناسی محسوب میگردد.

.....

توجه به مجموعه‌های خصوصی اشیاء عتیقه در ایران که متدرجاً در سالهای اخیر روبه‌فزونی گذارده است بنوبه خود باعث امیدواری کامل و اطمینان بیشتر به محفوظ ماندن آثار تاریخی ایران در داخل کشور خواهد بود.

اشیاء عتیقه که تصادفاً یا ضمن کاوشهای مختلف بدست می‌آید و بعلت عدم احتیاج موزه ایران باستان یا پوشیده ماندن از نظر متصدیان باستانشناسی احتمال از دست رفتن و خروج آنها از ایران میرود با توسعه یافتن مجموعه‌های خصوصی بیشتر در داخل کشور باقی خواهد ماند - اداره کل باستانشناسی نهایت خوشوقتی را از این قسمت دارد که افراد دانشمند و با ذوق بسهم خود با جمع‌آوری و نگاهداری آثار تاریخی ایران و نمونه‌های مختلف ظروف ماقبل تاریخ و اشیاء سفالی و کاشی و مفرغی و فرشها و پارچه‌ها و نقاشیهای مختلف و سکه و غیره در راه پرورش دادن ذوق سلیم و سلیقه هم‌میهنان گرامی بدوستداری و ارج گذاری یادگارهای هنرمندان گذشته همکاری بسیار مفید و مؤثری معمول مینمایند و همانطور که در زمان سابق با جمع‌آوری کتابهای خطی و ایجاد کتابخانه‌ها بسیاری از آثار فرهنگی ایران را از خطرات مردم جاهل و آسیبهای زیاد دیگر حفظ مینمودند اینک نیز هر گونه اهتمام و علاقه که در گردآوری آثار تاریخی و تأسیس مجموعه‌های شخصی و موزه‌های خصوصی نشان داده شود کمک بس گرانبهائی یکی از هدفهای مهم و وظائف اصلی وزارت فرهنگ می‌گردد و بهمین مناسبت نگارنده از هر بابت بمورد و لازم میداند در ضمن این فصل تاحدی که اطلاع دارم صورتی از موزه‌ها و مجموعه‌های خصوصی ایران را هم با اطلاع علاقه‌مندان برساند و امید و آرزوی خود را مبنی بر اینکه روزی فرا رسد موزه‌های متعدد در قسمتهای مختلف آثار هنری و تاریخی ایران بهمت افراد بلند نظر و علاقه‌مند و دانش پرور در طهران و شهرهای دیگر ایران وجود داشته باشد اظهار نماید.

موزه‌های خصوصی و مجموعه‌های شخصی اشیاء عتیقه در ایران که تاکنون مورد اطلاع اینجانب است بدینقرار میباشد:

۱ - مجموعه مشتمل بر سی عدد ظرف عتیقه کاشی و سفالی متعلق بقرن ششم و هفتم هجری متعلق به علیاحضرت تاج الملوك ملکه پهلوی کبیر (ملکه مادر) اشیاء مزبور که از آثار عتیقه متوسط بشمار میرود در سال ۱۳۲۹ یک قسمت بطور تصادف و یک قسمت به پیشنهاد دانشمند فقید دکتر مهدی بهرامی ضمن حفاری (بوسیله استاد اعزامی اداره کل باستانشناسی) در تپه شاه دشت (مردآباد سابق) ملکی علیاحضرت واقع در شهر یار کشف گردید و در سال ۱۳۳۰ آنچه از لحاظ مطالعات باستانشناسی مفید بود جهت موزه ایرانباستان انتخاب شد و تعداد سی ظرف پس از وصالی و تعمیر با مراقبت و علاقه آقای جمشید نوروزی پیشکار علیاحضرت ملکه در قفسه مخصوصی زینت بخش کاخ علیاحضرت معظم لها گردید - توضیح اینکه حفظ چنین آثاری در کاخهای سلطنتی ایران تاچه درجه امری شایسته بوده برزینتهای غیر ایرانی چه امتیازاتی دارد در این مورد زائد بنظر میرسد .

۲ - اخیراً ضمن تزینات کاخ اختصاصی اعلیحضرت همایون شاهنشاهی پنج عدد شیشه عتیقه گرگان مورد توجه علیاحضرت ملکه ثریا قرار گرفته است - این توجه بآثار باستانی ایران میتواند نویدبخش جمع آوری مظاهر دیگری از نمونه های هنر های ملی در آینده باشد - همانطور که فوقاً اشاره نمود هر قدر آثار عتیقه ایران زینت بخش کاخهای اختصاصی سلطنتی گردد شأن چنین آثاری بیشتر رعایت شده است .

۳ - مجموعه از اشیاء مفرغی لرستان ظروف کاشی عتیقه نیشابور و گرگان وری که زینت بخش منزل جناب آقای حسین علاء است نمونه از علاقه و دلبستگی همیشگی معظم له را بآثار باستانی و نمونه های هنری میهن عزیز نشان میدهد .

۴ - مقداری ظروف سفالی عهد ماقبل تاریخ در سال ۱۳۲۱ در باغ مسکونی مرحوم مهدیقلی هدایت (حاج مخبر السلطنه) در دروس شمیران پیدا شد و آنچه از آنها را بموزه ایران باستان آوردند ضمن فصل پنجم این کتاب (صفحات ۱۳۷ تا ۱۴۶) ذکر گردید - بقیه آنها اطاق کتابخانه آن مرحوم را در همان باغ زینت میبخشود که البته اکنون نیز بهمان حال باقی است - علاوه بر ظروف ماقبل تاریخی فوق تابلوهای نقاشی متعدد که برخی از آنها مشتمل بر تصاویر تاریخی دوران قاجاریه است

مجموعه زیبایی را در تالار عمارت آن مرحوم تشکیل میدهد - هنگام تدوین و چاپ فصل پنجم این کتاب که بشرح بالا مربوط باشیاء ماقبل تاریخی مکشوف در دروس میباشد فقید نامبرده در قید حیات بود و اینک که صحبت از مجموعه خصوصی اشیاء عتیقه آن مرحوم در میان است رو در نقاب خاك پنهان دارد^۱ .

۵ - در حدود سی سال پیش جوان باذوقی بنام عبدالله رحیمی اشیاء قدیمی مختلف ایران را بتدریج جمع آوری مینمود و در منزل خود واقع در خیابان استخرآنها را بمعرض مشاهده علاقه‌مندان ایرانی و غیر ایرانی میگذازد این مجموعه در ۲۵ سال پیش بصورت موزه جالبی درآمد - پس از آن آقای رحیمی برای شرکت در نمایشگاه آثار ایران در آمریکا به تشویق مرحوم غلامحسین کاشف طبق نظر دولت شاهنشاهی کلیه اشیاء مزبور را در ۲۲ سال پیش بانجا برد و در عین اشتغال بکار هر قدر توانست موزه خود را توسعه داد - اینک یکسال است آنها را مجدداً بایران آورده موزه دیدنی ترتیب داده است در این موزه نمونه های فراوان فرش - گلیم - جاجیم - نقاشیهای قدیمی - ظروف عتیقه سفالی و کاشی و بلور و فرمانهای قدیمی و کتاب و اسلحه و مینیاتور و اسبابهای مختلف مربوط بموزه مردم شناسی جمع آوری شده حاصل عمر مردی علاقه‌مند و باذوق را نمودار میسازد - آقای رحیمی میل دارند موزه خود را بوزارت فرهنگ (اداره کل هنرهای زیبای کشور) منتقل نمایند به ترتیبی که نظریات ایشان هم تأمین گردد و این امر کاری است که بخوبی عملی خواهد بود و امید انجام قریب الوقوع آن میرود .

۶ - توأم با کتابخانه ملی ملک که بهمت دانشمند معمر آقای حاج حسین آقا ملک تأسیس گشته است موزه زیبایی هم بوجود آمده است - در این موزه علاوه بر آثار عتیقه کار شام و فرانسه و غیره نمونه های بسیار نفیسی از صنایع و عتیقات ایران وجود دارد (۱) در اواخر دیماه سال جاری هنگام چاپ این سطور یکنفر از آقایان نظامیان که مشغول تسطیح قطعه زمین خود در حشمتیه و مقدمات کار ساختمانی در آنجا بود قطعات ظروف زیبای ماقبل تاریخی بموزه ایران باستان آورد و معلوم شد در آنجا هم مانند دروس و خوروین و چندار و پشند قبرستانی از هزاره سوم پیش از میلاد وجود داشته است - این مطلب میرساند که قبرستان های ماقبل تاریخ در تپه ها و اراضی نقاط مختلف جنوب کوهستان البرز در حول و حوش طهران زیاد وجود دارد .

دارد که مشتمل بر مجموعه معتبر و مهمی از سکه‌های طلا و نقره و همچنین قلمدانهای کار استادان و مینیاتورها و مقداری نقوش و تصاویر بزرگان ایران از بهترین و ممتازترین کارهای دوره قاجاریه و تعدادی هم از تابلوهای مرحوم کمال الملک موجود میباشد.

موزه ملی ملک مانند کتابخانه ملی ملک بر آستانه حضرت رضا (ع) وقف گردیده تحت نظر آقای احمد سهیلی مدیر مطلع و دلسوز کتابخانه مزبور اداره میشود.

۷ - درسرای بزرگ و اطاقهای متعدد مهمانسرای جناب آقای معتمدالدوله مسعود (از فرزندان مرحوم ظل السلطان) در اصفهان مجموعه مهمی از اشیاء قدیمی مختلف بصورت موزه جمع‌آوری و منظم گردیده است که در میان آنها مقدار قابل توجهی از آثار عتیقه ایران مشتمل بر فرشها و لباسهای جنگی و اسلحه و اشیاء بلورین و مفرغی و ظروف چینی و کاشی و تابلوهای نقاشی مختلف وجود دارد. - کلاه خودی از مفرغ در این موزه هست که مرحوم دکتر مهدی بهرامی آنرا متعلق به دوره اشکانیان دانسته است این کلاه خود در سال ۱۲۹۹ شمسی در قبرستان قدیمی معروف به آتش پرستان واقع در نیمور (بین دلیجان و محلات) بدست آمده است وزن آن ۱۸۵۲ گرم و دارای شکل شبیه مخروطی است که قطر پائین آن قریب ۲۵ سانتیمتر و قطر بالای آن قریب ۸ سانتیمتر میباشد و از ده ترک محذب که بوسیله رشته حلقه های زنجیر یکدیگر پیوسته شده است ترکیب می‌یابد.

۸ - موزه خصوصی بسیار جالب و دیدنی دیگری در شهر اصفهان است که دانشمند محترم آقای عبدالحسین سپنتا آنرا ترتیب داده اند. آنچه در این موزه دیده میشود عبارتست از مجموعه آجرها و خشتهای شوش و بازار گاد و تخت جمشید و قلاع پیش از اسلام نزدیک اصفهان. نشانها و مدالهای جنگی و یادگاری عهد قاجاریه و بعد از آن. یادگارهای تاریخی دوران مشروطیت. لوازم التحریر عهد صفویه و قاجاریه. کیسه های سورمه دان. کیسه های مهر با مهره دوزی. کاشیهای مختلف از عهد سلجوقی تا دوران قاجاریه. شیشه های مربوط به پیش از هخامنشی از شوش و دوران اسلامی از ری (۳۱۱ عدد) و ظروف شیشه شامل اشکدان و صراحی و گلاب پاش و شیشه های درو پنجره (۲۱۰ قطعه) و شیشه هائی که بنام اتابک ساخته اند (۴۲ قطعه). - پیه سوزهای کاشی و مفرغی از دوران سلجوقی تا صفویه و تعدادی روغن دانه های

سفالی خانگی و سفری - مجسمه های کوچک حیوانات و مهره های مختلف مربوط بدو هزار سال پیش از میلاد - ظروف ماقبل تاریخ کاشان و خورویین و قطعات ظروف همان عهد از جلگه مرو دشت - مفرغهای لرستان - کوزه های سفالی بدون لعاب عهد سلجوقی تا صفوی ساخت کرمان و یزد و اصفهان و کاشان و ری و نهاوند - کندر سوزهای فلزی مختلف کار کرمان و یزد و اصفهان - چپقها و سرقلیانها و کوزه قلیانهای مزین و منقش - آفتابه لگن های مسی و برنجی و تزیینات عهد قاجاریه - بشقابهای چینی اوایل قاجاریه - قریب ۱۲۰۰ نمونه روزنامه های مختلف فارسی و عبری و ارمنی که از ۱۰۶ سال پیش بعد در ایران منتشر شده است.

اهمیت چنین موزه و یادآوری عشق و علاقه و همتی که در راه تأسیس و جمع آوری آن بکار رفته است با مختصر توجهی برای هیچکس پوشیده نمی ماند.

۹ - در عمارت قدیمی ساز مجللی از دوران مظفرالدین شاه قاجار که منزل آقای محسن مقدم استاد دانشگاه طهران است یکی از مهمترین مجموعه های اشیاء عتیقه ایران جمع آوری گردیده است - نقاشیهای ممتاز و متعدد دوران قاجاریه - قلمدانها - ظروف کاشی و خشتهای کاشی از دوره خوارزمشاهیان تا عهد قاجاریه - ظروف ماقبل تاریخی - مجموعه های قلیان و چپق و چوب سیگار مختلف - تصاویر تمام قد ناصرالدین شاه قاجار - مهرها و لوله های مختلف سنگی عتیقه - حجاریهای عهد صفویه تا عهد قاجاریه - شیشه های عهد ساسانی تا دوره قاجاریه - نمونه هایی از مفرغهای لرستان تا اشیاء مس دوره قاجاریه - مجموعه صنایع چوب و خاتم کاری عهد قاجاریه - مینیاتورهای عهد صفویه در این مجموعه دیده میشود.

مجموعه مزبور علاوه بر اهمیت کلی بواسطه در برداشتن قریب دوهزار قطعه کوچک از نمونه های پارچه های مختلف زری - اطلس - تافته - گلدوزی - شال - قلمکار و غیره که قدمت آنها از قرن ششم هجری یعنی دوره سلجوقی تا دوره قاجاریه است دارای مزیت مخصوص بخود میباشد - امتیاز دیگر مجموعه آقای مقدم اینست که قطعات کاشیها و حجاریها و ظروف کاشی عتیقه با دقت و بررسی فراوان و با بردباری چندین ساله طبق نقشه های معین که با همکاری آقای مهندس هوشنگ سیحون استاد جوان دانشگاه طهران قبلاً تهیه و مطالعه میشود بر دیوارهای اطاق

و راهرو و ایوان و حیاط و زیرزمین حتی داخل حمام نصب گردیده هر گوشه منزل ایشان را نموداری از ذوق و سلیقه و علاقه بآثار هنری ایران ساخته و میسازد .

۱۰ - یکی از قدیمترین مجموعه های اشیاء عتیقه ایران مجموعه ایست که آقای غلامرضا شهنواز از صاحبمنصبان مجرب و دانشمند وزارت دارائی جمع آوری نموده اند - این مجموعه مشتمل بر صفحات نقاشی و مینیاتور و قلمدان و جلد کتاب و اسلحه و لوازم مختلف مربوط به سلاحهای قدیم بوده مهمترین قسمت آن مجموعه قطعات پارچه هائی از دوران صفویه میباشد .

۱۱ - مجموعه قدیمی دیگر اشیاء عتیقه مجموعه ایست که آقای احمد هرمز از صاحبمنصبان با ذوق وزارت دارائی که اکنون باز نشسته شده اند جمع آوری کرده اند - نام شریف این عنصر مفید و مطلع ضمن نام کسانی که خدمات پیر یا و ذیقیمت بآثار تاریخی کشور و موزه ایرانباستان نموده اند ذکر گردید - جمع آوری صفحات نقاشی و مینیاتور و قلمدان و جلد آئینه هم گواه دیگری از علاقه و ذوق ایشان نسبت به حفظ آثار و یادگارهای تاریخی و هنری محسوب میگردد .

۱۲ - مجموعه جالب توجهی از قرآنهاى خطی نفیس و جبه های قدیمی و پارچه های قلاب دوزی و شمشیرهای مختلف و نقاشیها و قلمدانهای قدیمی و خطوط خوش و کتابهای خطی دارای مینیاتور در طول سالیان متمادی بوسیله جناب آقای دکتر رضا صحت (معاون فعلی وزارت کار) گرد آوری شده بنوبه خود آثار شایان توجهی میباشد - جناب آقای دکتر صحت در مورد کتابخانه سلطنتی کاخ گلستان حکایت نمودند که مرحوم ناصرالدینشاه قاجار اشخاصی را مأمور خریداری و جمع آوری کتب و نفائس قدیمی ایران نموده بود و بدون اینکه فروشندگان و صاحبان آثار بدانند که خریداری اینگونه اشیاء جهت کتابخانه سلطنتی است چنین نفائسی بوسیله اشخاص مزبور و واسطه ها برای نگهداری در کتابخانه سلطنتی و باقی ماندن در ایران جمع آوری میگردد و این امر شایسته دقت کامل بوده توجه اساسی شاه شهید را بخدست واقعی درباره آثار فرهنگ گذشته کشور بدون تولید زحمت و ایجاد نگرانی جهت صاحبان آنها و هدف نیکوئی را که در این راه داشته است میرساند .

۱۳ - در شهر اصفهان پیر عارفی مورد تکریم و احترام دوستداران عوالم

معنوی هست که کتابهای نفیس خطی را نه از نظر جنبه عتیقه بودن بلکه از لحاظ علمی جمع‌آوری نموده است و همت خود را صرف مراقبت این نوع آثار فرهنگی مینماید این شخص محترم جناب آقای محمد باقر الفت هستند که هر کس برای آشنائی با نسخه‌های خطی نفیس باصفهان برود درك فیض محضر و آشنائی با کتابخانه وی را غنیمت خواهد دانست.

۱۴ - چند سال قبل جناب آقای عزیز بیگلو مدیر کل فعلی وزارت بازرگانی باتفاق یک نفر دیگر از روساء وزارت پیشه و هنر سابق جهت ملاحظه و بررسی فرشهای تاریخی و عتیقه بموزه ایرانباستان آمدند و چون بعضی فرشهای غیر عتیقه هم که در تالار کتابخانه و اطاقهای مختلف اداری موزه ناسپرده گسترده بود از لحاظ نقشه و طرح و رنگ آمیزی جلب توجهشان را نمود دنباله بازدید خود را بکلیه اطاقهای اداری باستانشناسی کشاندند تا اینکه وارد اطاق مخصوص سکه‌ها و مهرهای عتیقه شدند و خانم ملکزاده بیانی را به بررسی سکه‌های چند مشغول دیدند. جناب آقای عزیز بیگلو ضمن بازدید فرش آن اطاق اظهار علاقه نمودند که اطلاعاتی درباره سکه‌های قدیمی بایشان داده شود - پس از مختصر آشنائی با این قسمت گوئی استعداد عجیبی در سرشت ایشان نهفته بود و تا آنروز وسیله برانگیختن و ظاهر شدن آنرا نیافته بودند - در مدت کمی ایشان یکی از زبده ترین صاحبان مجموعه سکه و مهره های عتیق ایران شدند و اینک اگر ادعا کنند که بهترین سکه های کمیاب ایران را جمع آوری نموده اند سخنی بگزاف نگفته اند - در مسافرتهاى مختلف خواه در ایران و خواه در خارج ایران بهترین ارمغانی که میآوردند سکه های کم نظیر شاهان ایرانست که بوضعی شگفت و بامهارتی مخصوص سراغ میگیرند و بدان دست مییابند - ضمناً در موارد مکرر سکه های مفیدی را با بخش موزه ایرانباستان مبادله یا معامله نموده خدمت شایسته از این راه انجام داده اند و این همکاری ثمربخش ادامه دارد.

۱۵ - مقدار فراوانی اسناد نوشته تاریخی قابل توجه و مجموعه جالبی از قطعات خطوط خوشنویسان قدیم و مقداری نسخه های خطی قدیمی و نقاشیهای مختلف دوران قاجاریه از جمله تصویر بسیار قدیمی نادرشاه افشار که تصور

می‌رود مربوط بزمان آن شهریار یا کمی بعد از او باشد و مجموعه قلمدانها و برخی اشیاء عتیقه دیگر که شمشیر شاه اسمعیل اول در میان آنها است رویهمرفته مجموعه قابل استفاده جناب آقای دکتر حسین مفتاح از صاحبمنصبان وزارت دارائی را تشکیل میدهد - این مجموعه با کمال سلیقه و دقت جمع‌آوری گردیده نهایت مراقبت را در نگهداری اسناد تاریخی و هنری مزبور بکار می‌برند.

۱۶ - عنصر فعال بسیار علاقه‌مندی که در جمع‌آوری و بررسی اشیاء عتیقه مختلف ایران آرام ندارد دانشمند باذوق آقای مهندس عباس مزدا هستند - مجموعه اشیاء تاریخی ایشان مشتمل بر قسمتهای ذیل است: مقدار قابل توجه و مهمی از مهرهای دوره ساسانی - مهرهای عهد ماقبل تاریخ مکشوف در نهاوند - مهرهای خط کوفی و ظروف سفالی ماقبل تاریخی به شکل مجسمه‌های حیوانات - اشیاء مفرغی لرستان زینتهای طلای عهد اشکانی و سلجوقی - کتب خطی منحصر بفرد که از همه آنها مهمترین نسخه خطی رباعیات عمر خیام مورخ سال ۶۵۳ خط محمد بن ابی طیب الخادم میباشد - در حدود ده قطعه مینیاتور مربوط بقرن پنجم تا سیزدهم هجری - بزرگترین مجموعه خصوصی شیشه ایران که در دنیا سراغ می‌رود (باستناد گفته دانشمند مشارالیه) - قطعات خطوط کوفی و قرآنها کوفی متعدد - مجموعه خطوط خصوصاً از عهد تیموری و صفویه که بهترین خطهای میر را نیز در بر دارد.

آقای مهندس مزدا با موزه ایرانباستان همکاری و تشریک مساعی نزدیک فراوان داشته با مراکز علمی امریکا در تمام رشته‌های باستانشناسی و با مراکز علمی آلمان در قسمت شیشه‌های عتیقه نیز کاملاً مربوط هستند.

۱۷ - در سال ۱۳۲۷ شمسی یکی از پزشکان عالیقدر ایرانی (آقای پروفیسور عباس ملکی) پس از سالیان دراز اقامت در فرانسه و پایان تحصیلات و نیل به عالیترین مدارج علمی و تجربی برای خدمت در رشته تخصصی خویش باتفاق خانم دانشمند فرانسوی خود دیولاند (Yolande) با ایران بازگشت و مانند عموم چنین افرادی خانمش را جهت آشنائی با فرهنگ و تاریخ میهن عزیز با موزه ایران باستان آشنا نمود - خانم مزبور از نخستین دیدار موزه مزبور چنان شیفته آثار تاریخی مختلف آن شد که هفته چند روز بدانجا میشتافت و مکرر ظروف گوناگون و نمونه‌های هنری آنرا با کمال

دقت مینگریست و میستود و پیوسته اظهار شگفتی مینمود که با بودن ظروف عتیقه کاشی ایران با رنگهای عالی و طرحهای بدیع چطور در خانه‌های مجلل متمکین ایران نمونه‌های آن دیده نمیشود و در عوض مجسمه‌ها و اسبابهای نامرغوب خارجی زینت بخش بهترین سالنها و عالیت‌ترین مبله‌های امروزی آنها است - طولی نکشید که بهترین و کاملترین مجموعه خصوصی اشیاء ماقبل تاریخ خوروین را با پشت کار و علاقه مخصوص جمع‌آوری نمود و در نظافت و پرداخت آنها از کارشناسان فن هم جزاء افتاد - خانم ملکی که فارغ التحصیل عالی رشته ادبیات از رن^۱ است بر اثر عشق روزافزون به جمع‌آوری و بررسی اشیاء عتیقه ایران در سال ۱۳۳۳ پروانه حفاری علمی در خوروین تحصیل نمود و حضور دانشمند باستانشناس بلژیکی دکتر واندنبرگ Prof. D. L. Vanden Berghe را در تهران غنیمت دانست و بررسی کاملتری در باره محل خوروین و گورستان ما قبل تاریخی و اشیاء مکشوف در آنجا نمود و مقاله که دکتر واندنبرگ در این باره ضمن بررسی دقیق مجموعه فوق‌الذکر تهیه نموده است بوسیله همکار گرامی آقای جواد کامبیز در دست ترجمه میباشد که در نشریات آینده باستانشناسی درج گردد - علاوه بر مجموعه بی‌نظیر اشیاء خوروین نمونه‌های برجسته از مفرغهای لرستان و ظروف کاشی گرگان هم در مجموعه مهم و معتبر خانم پرفسور ملکی هست و این اشیاء به بهترین وجه با استفاده از آثار مختلف ایرانی که بصورت مبل و قفسه و غیره زینت بخش اطاقها و سالن منزل ایشان است تنظیم گردیده موزه بسیار جالبی در مجاورت مطب پرفسور عباس ملکی بوجود آورده است.

۱۸ - ظروف کاشی اسلامی مربوط بقرن سیم تا هشتم هجری و شیشه‌های عتیقه نیشابور و گرگان متعلق بقرن ششم و هفتم هجری و قاب آئینه‌ها و قلمدانهای متعدد نفیس و نسخه‌های خطی که بین آنها نسخه کتاب دره نادری با تصویر نادرشاه و تصویر منحصر بفرد میرزا مهدیخان منشی معروف او وجود دارد با مقداری تابلوهای نقاشی جدید کار صاحب با ذوق مجموعه فوق زینت بخش منزل خانم ملکزاده بیانی موزه دار قسمت سکه‌ها و مهره‌های عتیقه موزه ایرانباستان است که به پیروی از تحصیلات عالیه و ذوق فطری خود اینگونه آثار را با بردباری و علاقه وافر گردآوری نموده‌اند

۱ - Rennes مرکز برتانی Bretagne استان معروف شمال غربی فرانسه

۱۹ - مجموعه افسانه مانندى از اسناد و نوشته‌هاى تاريخى و نامه‌هاى رسمى دوران قاجاريه بوسيله دانشمند محترم آقاى محمود فرهاد معتمد از صاحب‌منصبان مطلع وزارت امور خارجه جمع‌آورى شده است كه مطالعه آنها محتاج ساليان دراز فرصت و بررسى فراوان مى‌باشد - نسخه‌هاى خطى و دسته‌هاى فردهاى مستوفيان قديم و فرمانهاى سلطنتى و نامه‌هاى شاهان و مقامات رسمى خارجى هم در اين مجموعه بى‌نظير وجود دارد - آقاى فرهاد معتمد از نواده‌هاى مرحوم معتمد الدوله فرهاد ميرزا كه خود از فضلا و نويسندگان بنام عصر خويش بوده است هستند و آنچه از اسناد تاريخى و كتابهاى خطى در كتابخانه آن مرحوم بوده بضميمه آنچه از اينگونه آثار جمع‌آورى كرده‌اند با دلبستگى هر چه تمامتر محفوظ مى‌دارند و مقدار بسيار محدودى از آنها را براى تاليف كتابى در شرح حال امير كبير منتشر ساخته‌اند - انتشار كلييه اين اسناد كه داستانهاى شگفتى از تاريخ قاجاريه و وقايع عهد محمد شاه قاجار بعد را روشن مى‌سازد كار هيئتى از دانشمندان است كه با بررسى فراوان و فرصت كافى حق چنين مجموعه شگرفى را اداء نمايند - طبق اظهار آقاى فرهاد معتمد تعداد اسناد مجموعه ايشان بالغ بر دويست هزار مى‌شود .

۲۰ - يك ظرف ما قبل تاريخى مكشوف در سيلك (كاشان) و يك ظرف شيشه عتيقه نيشابور و برخى تزيينات طلا و نقره از آثار عتيقه گركان بطور اجمال مجموعه كوچكى را تشكيل مى‌دهد كه خانم ايران فيروز (فرزند جناب آقاى علاء) جمع‌آورى نموده‌اند - بانوى نامبرده كه تحصيلات خود را در امريكا در رشته باستانشناسى انجام داده‌اند علاوه بر علاقه كه براثر تحصيلات خود نسبت بهر شئ عتيقه و اثر تاريخى دارند انگيزه فطريشان نيز باعث مزيد دلبستگى به چنين آثارى است كه طبعاً موجب توسعه تدريجى مجموعه مختصر كنونى ايشان مى‌شود .

۲۱ - مجموعه بسيار عالى و جالب توجهى كه آقاى مهندس محسن فروغى رئيس دانشكده هنرهاى زيباى تهران از ظروف ما قبل تاريخى سيلك و خور و ين و كردستان و همدان و لرستان و ظروف كاشى طلائى و مينائى و بلور و نفائس عتيقه ديگر اسلامى نيشابور و گركان و برخى اشياء صفويه تشكيل داده‌اند بنا بر اظهار خودشان در تعقيب بازديد هاى مكرراستاد معظم از موزه ايرانباستان و توجه بذوق سليم و استعدادهاى

سرشاری که هنرمندان قدیم ایران در تهیه ظروف کاشی نیشابور و گچ بریها و خطوط کوفی بخرج داده اند بوده است - در واقع نیز کسی که ذوق هنری و قریحه هنرشناسی در نهاد خود دارد با مشاهده کاسه ساده نیشابوری قرن چهارم هجری که یک کلمه خط کوفی بصورتی شیوا در کنار آن نقش شده است حالتی مانند دیدار پرده نقاشی زیبا یا مجسمه خوش اندام یا کارهای معماری عالی را پیدا میکند و در عین سادگی هنر سازنده آنرا میستاید و همین گونه مشاهدات و بررسیها موجب گردیده است که جناب آقای مهندس فروغی بهترین اثاثیه و تزیینات منزل خود را از آثار عتیقه ایران ترتیب دهند و یکی از ممتازترین و زیبا ترین مجموعه های خصوصی طهران را بوجود آورند.

۲۲ - آقای مهندس علی صادق (معاون بانک رهنی) مجموعه از ظروف کاشی گرگان و نیشابور و اشیاء مفرغی لرستان و اشیاء سفالی ماقبل تاریخ جمع آوری نموده اند.

۲۳ - آقای مهندس احمد علی ابتهاج (رئیس شرکت ساختمانهای کشوری) مجموعه شامل ظروف کاشی گرگان را دارا هستند.

۲۴ - آقای مهندس عبدالعزیز فرمانفرمائی استاد دانشکده هنرهای زیبا مجموعه شامل قلمدان و قاب آئینه و جلد قرآن و نقاشیهای دوره قاجاریه را گرد آورده اند.

۲۵ - جناب آقای مهندس رضا گنجی (استاد دانشگاه و معاون وزارت پست و تلگراف و تلفن) مجموعه از ظروف کاشی گرگان را فراهم نموده اند.

آقایان فوق بحکم اشتراك حرفه و هم افق بودن بایکدیگر و دارا بودن ذوق و قریحه فطری کم و بیش در ابراز علاقه بآثار هنری و تاریخی ایران و جمع آوری نمونه های اشیاء عتیقه کشور بذل مساعی و همت نموده اند.

۲۶ - آقای پرفسور یحیی عدل پزشک عالیقدر مجموعه جالبی از ظروف کاشی جمع آوری کرده اند که قسمت اعظم آنها از ظروف عتیقه مکشوف در گرگان است.

۲۷ - بیش از هزار قطعه از نمونه های متنوع خطوط سیصد نفر خوشنویسان ایران که در نوع خود اثر بی نظیری است با تعدادی نسخه های خطی قدیمی و مقداری

قلمدانها و جلد های روغنی کتاب و مجموعه قابل توجهی از سکه های عتیقه ایران بطور اجمال مجموعه را تشکیل میدهد که آقای دکتر مهدی بیانی رئیس دانشمند و باذوق کتابخانه ملی طی سالیان متمادی زحمت جمع آوری آنها را بر خود هموار ساخته اند .

۲۸ - آقای دکتر کارو از دانشمندان ارمنی جلفای اصفهان یکی از افراد علاقه مند صمیمی و دلسوز واقعی بآثار تاریخی ایران هستند که ضمناً مجموعه مهم و بسیار قابل توجهی از سکه های عتیقه ایران را دارا میباشند .

۲۹ - تیمسار سرتیپ محمد علی پیروزان (از افسران بسیار دانشمند که در دانشگاه جنگ اشتغال دارند) مجموعه زیبایی مشتمل برظرف مفرغی ممتازی از عهد سلجوقی و مقداری ظروف چینی عهد صفویه و تعدادی سکه های قدیمی ایران و همچنین مهرهای متعدد دوره قاجاریه و پیش از آنرا با کمال علاقه و صرف همت زیاد جمع آورده اند .

۳۰ - در یکی از خانه های وسیع کرمانشاهان که حسینیۀ خانوادگی آقای بیگلریگی از شخصیتهای بارز آن شهر است در یک سمت حیاط طالار آئینه کاری بزرگ و مجلل حسینیۀ با تزئینات عالی و کتیبه های متعدد مربوط بدوران سلطنت مظفرالدینشاه قاجار (۱۳۱۳ - ۱۳۲۴ هجری قمری) قرار دارد و در سمت دیگر اطاق وسیع مهمانخانه آقای بیگلریگی واقع شده است و مجموعه دیدنی از اشیاء عتیقه ایران مخلوط با بلورها و چینی ها و بارفتنهای قدیمی فرنگ درون قفسه های آئینه کاری بلند زیبا و عالی چیده شده است - اشیاء عتیقه ایرانی این مجموعه مشتمل بر مفرغهای هرسین و لرستان و مجموعه مهمی از سکه ها و بعضی قطعات نقاشی و اشیاء مختلف و معدود دیگر میباشد .

۳۱ - یکی از مجموعه های اشیاء عتیقه گوناگون و مهم طهران درچندین سال پیش با صرف مبالغ گزاف بوسیله عنصر دانشمند آقای مجید موقر جمع آوری گردید و تالارهای متعدد از اشیاء مختلف زیر خاکی و روخاکی ایران و همچنین اشیاء قدیمی اروپائی اشغال شده بود - آقای موقر متدرجاً این موزه مفصل و مخلوط را برهم زدند و قسمتهای مفیدی از آنرا نگهداری نمودند که مهمترین آن مجموعه

بسیار زیبایی از تابلوهای نقاشی عهد قاجاریه و مقدار زیادی سکه‌های عتیقه ایران است.

۳۲ - بقراریکه استاد دانشمند آقای جلال همائی اظهار نمودند پیشکار سابق مرحوم ظل‌السلطان مردی بسیار مطلع و با ذوق بنام آقای حسینعلی باغ‌نوی بود که قرآنهاى مذهب و خطوط استادان و کتابهای خطی و نقاشیها و قلمدانها و مرقعهای قدیم را با ذوق و اشتیاق فراوان جمع‌آوری میکرد و اینگونه آثار را خوب هم میشناخت - پس از فوت وی قسمت کمی از این آثار در تصرف آقای گلشنی یکی از فرزندان باقی مانده که اکنون موجود است و از مجموعه‌های خصوصی اشیاء تاریخی و هنری اصفهان بشمار میرود.

۳۳ و ۳۴ - آقایان حاج حسین آقا نخجوانی و حاج محمد آقا نخجوانی دو برادر دانشمند و محقق و نویسنده از علاقه‌مندان و دوستداران قدیمی و حقیقی آثار تاریخی هستند و از سالیان دراز در شهر تاریخی تبریز بانجام خدمات گرانبها و بی‌ریا بفرهنگ و آثار فرهنگی ایران دل خوش دارند - ضمن سایر خدمات ذیقیمت خود مجموعه‌هایی از سکه‌های عتیقه و نقاشیهای عهد قاجاریه و قلمدانها نیز جمع‌آوری نموده‌اند - مقالات متعددشان در نشریه دانشکده ادبیات تبریز هم نمونه دیگری از اطلاع و تسلط و تحقیقات تاریخی مفید ایشان محسوب میگردد - کتابخانه این دو برادر دارای بیش از ۸۳۰۰ جلد کتاب بوده قسمت اعظم آنها کتب خطی قدیمی است و آقایان نخجوانی منتظر پایان یافتن بنای جدید کتابخانه تربیت تبریز هستند که کلیه کتابهای خود را بانجا منتقل و اهداء نمایند.

۳۵ - یکی از افراد مطلع و با ذوق که از سالیان پیش نسبت با آثار مختلف قدیم علاقه بخرج داده‌اند آقای سیدحسن در یابیگی هستند - ایشان کاشیهای قدیمی مختلف و مجموعه از خطوط خوشنویسان و کاسه‌های کاشی و کاسه بشقابهای معروف بطلائی کار ایران و پارچه‌های قلاب‌دوزی و مجموعه از سکه‌ها را طی سالیان متمادی بتدریج جمع‌آوری نمود و نگهداری میکنند.

۳۶ - آقای دکتر عباس محتشم نوری که اکنون در شهرداری طهران مشغول کار میباشد مجموعه از قلمدانها و تذهیب‌های قدیم و مینیاتور و نقاشی و نسخه‌های خطی از دوره تیموری تا عهد قاجاریه را در اختیار دارند و بقراریکه

اظهار مینمودند در میان نسخه‌های خطی ایشان کتاب گلشن راز بخط میرعماد با نقاشیها و تصاویر کارعلیرضا عباسی وجود دارد و همچنین قرآنی منسوب به یاقوت و کتاب تمرنامه مربوط بدربار هندوستان در مجموعه نامبرده هست.

۳۷- آقای دکتر گریگوریان از دندان پزشکان مشهور تهران یکی از علاقه‌مندان بسیار با ذوق به جمع‌آوری و بررسی سکه‌های قدیمی ایران هستند و مجموعه سکه ایشان اگر از لحاظ کمیت چندان بزرگ نباشد از نظر کیفیت بسیار مهم و نفیس است. علاوه بر مجموعه سکه نفیس مقداری هم مینیاتور جمع‌آوری نموده‌اند.

۳۸- پزشک دانشمند با ذوق دیگر بنام آقای دکتر آبکار از ارمنیان جلفای اصفهان نیز مجموعه جالبی از سکه‌های عتیقه دارند و با موزه ایران باستان هم یکی دوبار سروکار پیدا کرده سکه‌های مفیدی بوسیله ایشان بموزه ایرانباستان رسیده است و برخی اشیاء قدیمی و هنری دیگر هم بدست آورده با مجموعه سکه خود نگهداری مینمایند.

۳۹- چند صندوق قطعات ظروف عتیقه ری مشتمل بر نمونه‌های معروف به گبری که مربوط بحدود قرن سوم هجری میشود و قطعات ظروف کاشی مختلف و معروف به طلائی با تعدادی نسخه‌های خطی قدیمی و مجموعه از سکه‌های عتیقه و مقداری سلاحهای گوناگون قدیم ایران و دوستکامیها و ظروف دیگر مسی که مربوط بدوران صفویه بعد است محصول یک عمر علاقه و ذوق دانشمند محترم آقای جواد کمالیان عضو مؤسسه ایران‌شناسی - انستیتوی ایران و فرانسه - در طهران میباشد که با دلسوزی و مراقبت و سلیقه آنها را جمع‌آوری کرده‌اند و در حفظ آنها کوشا هستند.

۴۰- مقدار قابل توجهی از ظروف ماقبل تاریخ خورویین وسیلک و تعدادی مجسمه‌های گلی شوش و شیشه‌ها و ظروف اسلامی گرگان مجموعه زیبای آقای جواد کامبیز موزه دار موزه ایران باستان و مدیر آثار ملی را تشکیل میدهد و این مجموعه بوضعی شیوا تنظیم و بمعرض نمایش گذارده شده است.

۴۱- آقای حاج سید مصطفی از بازرگانان و محترمین کرمانشاهان که چند صفحه پیش ضمن یادآوری مساعدتها و همکاریهای مفید عناصر علاقه‌مند بآثار تاریخی نام شریفشان را ذکر نمود مجموعه از سکه‌های قدیمی را با ذوق و اشتیاق فراوان جمع‌آوری کرده‌اند.

۴۲ - در حدود ۴۰ مجلس مینیاتور که عده از آنها بقطع تابلوهای بزرگ نقاشی است برجسته ترین و ممتازترین کارهای استاد هنرمند بینظیر آقای حسین بهزاد میباشد - استاد مزبور این مجموعه را با تشویق و مساعدت دانشمند گرامی آقای علی جلالی و برای دانشمند مزبور تهیه کرده اند.

این مجموعه منحصر بفرد شگفت هر چند از آثار عتیقه محسوب نمیشود ولی هریک از مینیاتورهای آن که موضوع تاریخی و ادبی و در واقع اثر فرهنگی ایران را دربر دارد در حکم شاهکار هنری است وحقا آقایان بهزاد و جلالی باتهیة آن خدمت بسیار بزرگی بعالم فرهنگ و هنر و تاریخ ایران انجام داده اند که قابل همه نوع تقدیس و امتنان است - شرح این مجموعه از لحاظ اهمیت و ارزش فوق العاده آن درخور کتاب بزرگی خواهد بود .

۴۳ - یک ظرف سفالی سیاه عهد ماقبل تاریخ از ظروف زیبا و خوش طرح مکشوف در تپه حصار دامغان که سالیان دراز پیش از این در محل مزبور بدست آمده است در تالار عمارت قدیمی مجلل جناب آقای امیر سلیمانی (مشیرالسلطنه - سناتور محترم) فرزند مرحوم عضدالملک درون جعبه آئینه قدیمی باظروف بلور و اشیاء تجملی دیگر نگهداری میشود - این ظرف را هم بعنوان آخرین قسمت مجموعه های خصوصی که تاکنون نگارنده از وجود آنها کم و بیش اطلاع یافته ام در اینجا معرفی مینماید .

با مختصر توجه بمجموعه های فوق بخوبی میتوان تصدیق نمود که ذوق فطری و دوستی آثار تاریخی و هنری در افراد مات ایران تا حد زیادی موجب حفظ و احترام آثار باستانی این کشور و بقاء آنها شده است و چنین عامل مهمی از این پس با بالا رفتن سطح فرهنگ بیش از پیش به پاسداری و نگهداری مفاخر گذشته ایران کمکهای لایق خواهد نمود .

آنچه در مجموعه های سابق الذکر اشاره شد تنها فهرستی از نام علاقه مندان بحفظ چنین آثاری را دربر داشت و بطور اجمال تا حدی که نگارنده اطلاع داشتم اشاره باشیاء موجود در این مجموعه ها گردید - طی چند شماره از مجله اطلاعات ماهانه سال ۱۳۳۲ نیز مقالاتی درباره بعضی از این مجموعه ها باعکس و توضیحات

بیشتر مرقوم رفت ولی اگر حقیقتاً بخواهیم حق مطلب را در این باره ادا کنیم باید گفت که بسیاری از مجموعه های فوق محتاج بررسیهای فراوان و تهیه و نشر یک یا چند جلد کتاب خواهد بود و امید می رود روزی فرا رسد که دامنه چنین خدمت مفید و مؤثری چه از لحاظ توسعه مجموعه ها و موزه های خصوصی و چه از بابت تهیه نشریه ها و عکسها و آلبومهای مربوط بمیزانی برسد که شایسته چنین خدمت مفید معنوی و مؤثری باشد.

نگارنده وظیفه خود میدانم از چنین عناصر گرانمایه که در پاورای عوالم مادی نسبت بآثار تاریخی ایران اینگونه ارج گذاری مینمایند و به پیروی از انگیزه فطری و ذوق طبیعی یادگارهای هنری و فرهنگ قدیم میهن عزیز را نیکو پاس میدارند سپاسگذاری نمایم و یقین دارد که چون احترام بآثار مزبور در نهاد کسانی است که بیشتر به معنویات میاندیشند بهترین لذات و بالاترین پاداش صاحبان مجموعه های خصوصی که هر کدام بفراخور حال خویش قسمتی از ثمرات مادی خود را علاوه بر اوقات عزیزشان صرف جمع آوری و عشق ورزیدن بآثار مزبور مینمایند همان درک عوالم مخصوص اهل معنی خواهد بود.

اطلاع اینجانب نسبت به یک قسمت از مجموعه های سابق الذکر مبنی بر اظهارات برخی همکاران و دوستان بود و چون شخصاً تمام صاحبان این مجموعه ها را نشناخته و مجموعه هایشان را ندیده ام اگر در سطور سابق حق اینگونه عناصر گرانمایه درست رعایت نشده و اطلاعات مزبور ناقص و نادرست باشد پوزش میطلبم - تصور می رود اگر بین صاحبان مجموعه های خصوصی ایران ارتباط و آشنائی نزدیک برقرار گردد این خدمت مفید بهتر مورد استفاده خودشان و اجتماع واقع خواهد گردید و نگارنده یقین دارم علاوه بر آنچه توضیح داده شد تعداد زیادی علاقه مندان در طهران و شهرهای دیگر خصوصاً شهرهای تاریخی ایران و در گوشه و کنار هستند که آثار هنری و فرهنگی قدیم ایران را عزیز میدارند و نمونه های مختلفی از چنین آثاری را با کمال دلبستگی نگهداری میکنند و بشرحی که در آغاز این بحث یادآوری نمود همانطور که در زمانهای سابق کتابخانه های خصوصی درست میشد اکنون باقتضای زمان مجموعه های آثار تاریخی جمع آوری و ترتیب داده میشود

چه هر طرف عتیقه و هر کار هنری برای مردم صاحب نظر و علاقه مند موضوع شیرینی جهت بررسی و کسب اطلاعات مفید میباشد و این خاصیت همانست که در بررسی کتاب میجویند - بی مناسبت نیست این بیت معروف را که هم شامل حال صاحبان چنین مجموعه ها و هم شامل آثاز موجود در مجموعه ها میگردد در این مورد ذکر نماید.

شاخ گل هر کجا که میروید گل است خم مل هر جا که میجوشد مل است^۱
آخرین فصل این مجلد بدرازا کشید - بطوریکه در آغاز فصل اشاره نمود خدمات مربوط به باستانشناسی ایران آنقدر زیاد و انجام نایافته هست که بهر بحث پیردازند میتوان درباره آن کتابها نوشت بنابراین بامید آینده و انتظار تلاش و مجاهدت بعدی همکاران گرامی و جوانان علاقمند باین رشته خدمت اساسی عجلتاً سخن را پایان میرساند - نگارنده چون سی امین سال خدمت خود را در فرهنگ پایان رسانیده ام و اکنون بیست و پنجمین سال خدمتگذاری را در راه آثار ملی و تاریخی ایران عزیز طی مینمایم وظیفه خود دانستم مطالبی را که حاصل این سالهای خدمت میتواند باشد تا حد مناسب در این فصل عنوان نماید زیرا با معلوم نبودن سرنوشت کارها و اشخاص شاید فرصت دیگری پیش نیامد و در چنین صورتی وظیفه لازمی متروک مینماید - بنابراین از اطناب این فصل بدلیل فوق معذرت میطلبد.

برای مجلدات آینده گزارشهای باستانشناسی مطالب متعددی آماده است و مطالب بسیاری هم در پیش میباشد امیدوار است مجلد چهارم مشتمل بر گزارش کارهای بنگاه علمی تخت جمشید و بازار گاد که آقای سامی رئیس بنگاه مزبور تدوین کرده اند بضمیمه فصلی که آقای پرفسور واندنبرك بلژیکی در مورد کاوشهای خانم پرفسور ملکی در خور وین و مجموعه اشیاء خور وین خانم مشارالیه نوشته اند و بوسیله همکار گرامی آقای جواد کامبیز مدیر حفاری و آثار ملی در دست ترجمه است از طرف بنگاه علمی تخت جمشید بچاپ برسد و منتشر گردد و همچنین کتاب مفصلی که همکار گرامی آقای جواد کامبیز درباره کلیه ابنیه تاریخی ایران نوشته اند

۱ - هر قدر مجموعه های خصوصی اشیاء عتیقه ایران در داخل کشور افزایش یابد از نگرانی اساسی و بموردی که طی سخنرانی آقای علی هانیبال اظهار شده است (صفحه ۳۹۷ همین کتاب) نیز کاسته می شود.

بصورت یکی از مجلدات جداگانه گزارشهای باستانشناسی طبع و نشر گردد - رساله جامعی که خانم ملکزاده بیانی موزه دار موزه ایرانباستان در باره سکه تهیه نموده اند و فصلهای مختلفی که آقای محمودراد بازرسی فنی باستانشناسی و آقای حبیب الله صمدی موزه دار موزه ایرانباستان در مورد تاریخ حفاریهای ایران و نتایج حفاریهای تابستان سال ۱۳۳۴ که درمازندران و گیلان صورت گرفته است نوشته اند و بررسیهای مفید آقای محمود راد درباره قبور ماقبل تاریخی و مباحث مختلف دیگر که از طرف کارکنان باستانشناسی مورد بررسی میباشد از جمله موضوعهایی است که انشاءالله طی مجلدات بعدی گزارشهای باستانشناسی بتدریج منتشر خواهد گردید.

یکبار دیگر امیدواری خود را باین قسمت که ملت ایران و فرهنگ این کشور در آینده نزدیک بجائی برسد که حق آثار تاریخی متعلق بخود را آنطور که شایسته آنست ادا نماید بعرض عاشقان ودوستان حقیقی ایران عزیز و فرزندان برومند آن رسانیده از خدای دانا و توانا توفیق خدمتگزاری را در راه چنین هدف مقدسی برای کلیه خواستاران این خدمت مسئلت مینماید

بمنه و کرمه

آذرماه ۱۳۳۴

